

ГЕРОЛЬД

LITHERLAND

№ 3–4 (11–12).

Горадня, 2003.

Год III.

“Герольд *Litherland*”© – навуковы геральдычны часопіс. Выдавец і рэдактар – Аляксей Шаланда. Намеснік рэдактара – Сяргей Амелька. Тэхнічны рэдактар – Генадзь Семянчук. Нумар дапамагалі рабіць: Юры Кітурка, Іна Крайнева, Яна Андрыянава. Часопіс выходзіць раз у квартал і распаўсюджваецца толькі па заказе. Наклад 100 асобнікаў. Пры перадруку спасылка на часопіс “Герольд *Litherland*” абавязковая. Адрас для допісаў і замоваў: РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ, 230024, ГОРАДНЯ–24, п/с 50. E-mail: Litherland@tut.by

ЗМЕСТ:

Ад Рэдакцыі, с.42; АРТЫКУЛЫ: А.Шаланда: Гарadzельскі прывілей 1413 г. і шляхецкая геральдыка ў ВКЛ, с.42; А.Мацук: Стэфан Алэндскі – лідар шляхты Ваўкавыскага паведа ў сярэдзіне XVIII ст., с.47; В.Карнялюк: З гісторыі насельніцтва Крынкаў у 1795–1918 г., с.54; ПАВЕДАМЛЕННІ: Н.Сліж: Могілка ў Песках, с.61; С.Палхоўская, А.Шаланда: Калекцыя пячаткаў і штампав у фондах Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея (XVII–XX ст.), с.68; ГЕРАЛЬДЫКА СЁННЯ: С.Данскіх: Абгрунтаванне праекту герба гарадскога пасёлка Жалудок, с.76; КРЫНІЦЫ: Н.Сліж: Тэстамент Юрыя Петрашківа Валадковіча ад 11 верасня 1545 г., с.81; РЭЦЭНЗІІ, с.86; ПЫТАННІ, АДКАЗЫ, КАНТАКТЫ, ІНФАРМАЦЫЯ, с.87; СПІС СКАРОТАЎ, с.88.

590 год Гарadzельскай уніі (1413–2003 г.)

Вялікі князь літоўскі Аляксандр Вітаўт
(1392–1430 г.)

Ад Рэдакцыі.

Сёлета спаўняецца 590 год Гарадзельскай уніі паміж ВКЛ і Польшчай. Заключаная ў 1413 г. польскім каралём Уладзіславам Ягайлай і вялікім князем літоўскім Аляксандрам Вітаўтам яна аказала даволі значны ўплыў на фарміраванне шляхецкага саслоўя ВКЛ і яго геральдыку. У сувязі з гэтым, а таксама на тле маўклівага ігнаравання падзеі ў гістарычным навуковым асяроддзі Беларусі, Рэдакцыя вырашыла неяк адзначыць юбілейную дату ў прапанаваным Чытачу чарговым нумары часопіса. У раздзеле “*АРТЫКУЛЫ*” праблема ўплыву Гарадзельскіх падзеяў на фарміраванне шляхецкай геральдыкі ВКЛ прысвечана даследаванне Аляксея Шаланды. Дзейнасць лідара ваўкавыскай шляхты ў XVIII ст. Стэфана Алэндскага ў рэдкім для беларускай гістарыяграфіі жанры палітычнай біяграфіі разглядае ў

сваім артыкуле менскі гісторык Андрэй Мацук. Гісторыю жыхароў мястэчка Крынкі, а таксама дэмаграфічныя працэсы, што ў ім працякалі ў канцы XVIII–пачатку XX ст., даследуе адзін са сталых аўтараў нашага выдання гарадзенскі навуковец Віталь Карнялюк. У раздзеле “*ПАВЕДАМЛЕННІ*” друкуем матэрыялы па шляхецкіх пахаваннях на могілках у вёсцы Пескі Наталлі Сліж і рэстр штэмпеляў пячатак з фондаў Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея (ГДГАМ), які склалі Святлана Палхоўская і Аляксей Шаланда. Згодна з абяцаннем адкрыцця новай

рубрыкі “*ГЕРАЛЬДЫКА СЁННЯ*” ў гэтым нумары “*Герольда Litherland*” пачынаем публікаваць цыкл артыкулаў, прысвечаных праблемам стварэння новых гербаў для сучасных населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Для гарадскога пасёлка Жалудок свой варыянт герба прапануе гарадзенскі гісторык Сяргей Данскіх. Традыцыйныя для нашага выдання раздзелы “*КРЫНІЦЫ*” і “*РЭЦЭНЗІІ*” прадстаўлены матэрыяламі Наталлі Сліж і Сяргея Амелкі. Замыкаюць нумар “*ПЫТАННІ, АДКАЗЫ, КАНТАКТЫ, ІНФАРМАЦЫЯ*” і “*СПІС СКАРОТАЎ*”.

Рэдакцыя.

АРТЫКУЛЫ.

Гарадзельскі прывілей 1413 г. і шляхецкая геральдыка ў ВКЛ.

In article “*The Horodlo act of 1413 year and nobility heraldry in Grand Duchy of Lithuania*” Alaksiej Šalanda considers heraldic aspect of Horodlo act of 1413 year and comes to a conclusion, that it has not rendered firstly large influence on barons and dukes heraldry in GDL Nevertheless, it promoted acceleration of process heraldryzation, as a result of which in GDL there is a plenty of the original arms, where in a basis the brands and figures from personal seals local nobil laid.

Працэс збліжэння ВКЛ і Польшчы, распачаты ў 1385 г. ў Крэве і замацаваны Віленска-Радамскай уніяй 1401 г., адкрыў шлях да фарміравання мясцовага шляхецкага саслоўя на ўзор польскага [1, с.16]. Непасрэдныя кантакты паміж польскай шляхтай і літоўска-беларускім баярствам, якія адбываліся пад час сумесных акцый – палітычных і вайсковых – спрыялі знаёмству апошніх з прававым статусам, звычаямі, культурай і геральдыкай польскага рыцарства.

Польскія шляхецкія гербы былі вядомыя ў ВКЛ з канца XIV ст. ад першых каталіцкіх святароў-палякаў, якія займалі новую біскупскую пасаду ў Вільні [2, Т.10, s.1; 3, Т.3, s.343; 4, Т.2, с.272; 5, s.68; 6, s.137–138]. Шмат польскага рыцарства было пры двары і ў войску вялікага князя Вітаўта. Доўгі час (у 1407–1430 г.) вялікакняжацкімі сакратарамі і дарадцамі з'яўляліся палякі Мікалай Чахоўскі Цыбулька герба “Нячужа” і Мікалай Малджык з Кобель герба “Ружа” [7, s.174–177].

У 1413 г. ў Горадлі пад час падпісання чарговай уніі паміж ВКЛ і Польшчай наданне на польскі лад шляхецкіх правоў баярам-католікам з Літвы і Жамойці было замацавана прыняццем апошнімі польскіх шляхецкіх гербаў. Паводле Гарадзельскага прывілею, 47 польскіх шляхецкіх родаў прынялі да сваіх гербаў 47 літоўскіх і жамойцкіх баяраў, прыняўшых каталіцтва, і тым самым здзейснілі акт адопцыі апошніх у свае геральдычныя роды [6; 8, L.XI, s.342; 9, Т.2, s.509–510; 10, s.50–51, 53–54, 69–70].

Асабовы склад баяраў ВКЛ – удзельнікаў Гарадзельскага сойму быў абумоўлены адборам іх непасрэдна вялікім князем літоўскім Вітаўтам [6, s.9; 11, s.255; 12, s.180, 183]. На думку А.Халецкага, сярод адабраных былі толькі падуладныя вялікаму князю баяры [12, s.199]. Літоўскі гісторык Э.Баніёніс паставіў пад сумненне спецыяльны адбор баяраў Вітаўтам і ахарактэрызаваў іх як звычайную світу вялікага князя літоўскага [13, с.185–187].

Як відаць з дакументаў сярод адаптаваных баяраў выразна вылучаюцца дзве групы: літоўцы і жамойты. У складзе першых шэраг асобаў (Ян Валімунтавіч, Ян Сунігайла, Крысцін Остык, Ян Бутрым, Бутаўт Мантыгайлавіч і інш.) яшчэ да 1413 г. атрымалі польскія шляхецкія гербы, аб чым сведчаць прывешаныя да гарадзельскіх прывілеяў іх гербавыя

а паводле другога – забараняліся шлюбы каталікоў з праваслаўнымі [15, с.101–102; 16, s.73]. У такіх умовах выпадкі шлюбных саюзаў паміж палякамі і літоўцамі павінны былі быць нярэдкамі. Вядома, напрыклад, што першы віленскі ваявода Альбрыхт Манівід пасля смерці сваёй першай жонкі княжны Уляны Смаленскай ажаніўся з полькай Ядзвігай, якую, паводле У.Сэмковіча, можна ідэнтыфікаваць з Ядзвігай Главачовай з Ляжэніц герба “Ляліва” [6, s.14, 18]. Гэтым тлумачыцца адопцыя да “Лялівы” самога ваяводы віленскага.

Што датычыць жамойтаў, то іх з’яўленне ў ліку адаптаваных да польскіх гербаў тлумачыцца як палітычнымі планами Вітаўта, так і працягам хрысціянізацыі (Літва – 1387 г., Жамойць – 1413–1417 г. [16, s.36]). Атрыманне жамойцкімі баярамі польскіх шляхецкіх правоў і гербаў злучала іх з палякамі і літоўцамі і абгрунтавала далучэнне да ВКЛ Жамойці, якая доўгі час знаходзілася ў руках Тэўтонскага Ордэна.

Такім чынам, Вітаўт, кіруючыся сваімі палітычнымі планами, сапраўды выбіраў баяраў на Гарадзельскі сойм са свайго бліжэйшага і вернага яму атачэння, пры гэтым кіруючыся наступнымі крытэрыямі: верай (толькі каталікі) і наяўнасцю ў некаторых сваіх падданных польскіх шляхецкіх гербаў (крэўных сувязяў з палякамі).

У Польшчы шляхецтва і герб можна было атрымаць або праз набілітацыю манархам, або праз адопцыю да гербавага ці геральдычнага рода, якая патрабавала манаршага зацверджання [5, s.14]. Менавіта апошні варыянт быў выкарыстаны ў Горадлі ў 1413 г. З

пункту гледжання палякаў гэта магло выглядаць як наблітацыя [11, s.227–236], таму нездарма ў гарадзельскіх дакументах падкрэсліваўся не столькі іх прававы, колькі палітычны аспект. Тэзіс, што польскія гербы былі ўзяты баярамі ВКЛ не дзеля шляхецтва, а дзеля адзінства і братэрства, атрымаў пазней абгрунтаванне ў беларуска-літоўскіх летапісах і хроніках [17, 1993, №11, с.210–211]. Варта таксама адзначыць, што ў Польшчы як пры наблітацыі, так і пры адопцыі (скрытай наблітацыі) у шляхецтва падносілася асоба простага саслоўя, у той час як баяры ВКЛ мелі пэўны прававы статус на падставе прывілеяў Ягайлы ад 1387 г. У сувязі з гэтым, наданія ў Горадлі правы толькі пашыралі гэты статус [12, s.189; 18, s.65]. Вось чаму атрыманыя гербы не былі адзнакай шляхецтва для баярства ВКЛ, а з’яўляліся толькі сведчаннем “*братэрства*” ці ўваходжання літоўскіх і жамойцкіх баяраў у польскія гербавыя роды.

Стан дагарадзельскай баярскай геральдыкі ВКЛ адлюстроўвае заява літоўскіх і жамойцкіх баяраў, зробленая імі ў Горадлі. З яе вынікала, што яны “...*гербы, якія нам [баярам ВКЛ] ужываць не была рэч звычайная, з-за супрацьлеглага звычайу, які ў нас быў для абазначэння імя, тытулу і шляхецтва нашага, ад паноў, шляхты і знатных [палякаў], якія [гербы] ад продкаў сваіх маюць, узялі...*” [10, s.58; 19, s.22]. У.Сэмковіч, абапіраючыся на Яна Длугаша, лічыў, што такім чынам баяры ВКЛ засведчылі поўную адсутнасць у іх гербаў да 1413 г. [11, s.236–237]. Але ў іх словах няма такой катэгарычнасці, наадварот, яны сведчаць на карысць таго, што гербы ў баяраў ВКЛ былі, але гэта было рэдкасцю, што цалкам адпавядала рэчаіснасці. Маюцца на ўвазе выявы ці знакі-клейны, аформленыя паводле заходніх геральдычных правілаў, накшталт герба ўжо вядомага нам Манівіда ў 1398–1410 г.

Што датычыць згаданага баярамі “*супрацьлеглага звычайу*”, то А.Халецкі разумеў яго ў тым сэнсе, што дагарадзельскія гербы баярства ВКЛ былі па свайму характару сямейнымі, у той час як атрыманыя польскія гербы былі сімвалам адзінства вялікай колькасці сем’яў у адной родавай супольнасці [11, s.237; 12, s.188]. Пад дагарадзельскімі гербамі ён разумеў напачаткавыя выявы і знакі-клейны літоўскага і “*рускага*” баярства [12, s.130, 186]. Прыведзеныя ўзаемавыключаючыя высновы вынікалі з нявызначаннасці крытэрыяў

Гарадзельская грамата баяраў ВКЛ, 1413 г.

клейнавых гербаў, што ў сваю чаргу было абумоўлена спецыфікай самых знакаў-клейнаў.

У такім выпадку варта яшчэ раз вярнуцца да словаў літоўскіх і жамойцкіх баяраў аб “*супрацьлеглым звычайу*” абазначэння імя, тытулу і шляхецтва ў ВКЛ. На нашу думку, іх трэба разумець літаральна. Каб узнавіць згаданы звычай, трэба ўспомніць той, што быў у палякаў. У пачатку XV ст. сярод польскага рыцарства для абазначэння імя выкарыстоўвалася наступнае правіла: імя ўласнае + назва зямельнага ўладання (маёнтка), тытулу – назвы розных дзяржаўных пасадаў: ваявода, маршалак, кашталян, шляхецтва – родавыя

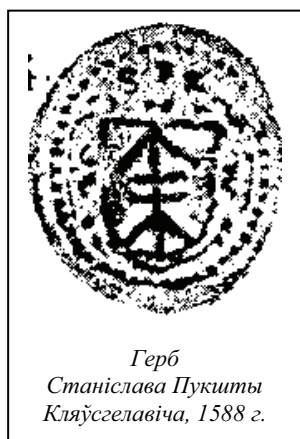
назвы і гербы: “*Ляліва*”, “*Задора*”, “*Рава*” і інш. Так, напрыклад, літоўскага баярына Сунігайлу прыняў да свайго герба Крысцін з Козіх Галоў (Kozichgłów), кашталян сандэцкі з рода і герба “*Ліс*” [6, s.41].

Супрацьлеглы звычай літоўскага і жамойцкага баярства значыў толькі адное – карэннае адрозненне яго ад польскага. У ВКЛ для абазначэння імя выкарыстоўвалася “*рускае*” правіла: імя ўласнае + імя па бацьку (ці без яго), тытулу – “*рускія*” саслоўныя

назвы: князь, баярын, а таксама розныя з паходжання назвы дзяржаўных пасадаў: ваявода, староста, намеснік, цівун, маршалак (адчуваюцца зноў “рускія” і польскія ўплывы: Яўнут-Ян Валімунтавіч, ваявода троцкі, Начка Гінвілавіч), шляхецтва – напачаткавыя асабістыя знакі-клейны ці выявы, рэдка – асабістыя гербы, зноў жа або “рускага” тыпу, або заходняга ўзору [6, s.9; 20, s.189].

Такім чынам, у аснове саслоўнай арганізацыі баярства ВКЛ і шляхты Польшчы ляжалі цалкам супрацьлеглыя сацыяльна-прававыя адзінкі — сям’я і род гербавы [12, s.190–194; 18, s.69–72]. Падставай для гэтага паслужыў “службовы” характар саслоўяў, у тым ліку і ў першую чаргу – баярства, беларускіх і літоўскіх зямель [18, s.69; 21, с.149]. Як слушна адзначыў А.Дварнічэнка, у ВКЛ менавіта пасада была глебай, на якой вырасла арыстакратыя і яе ўласнасць [21, с.172].

Атрыбутамі ўлады, паказальнікамі месца (пасады) сваіх уладальнікаў у сацыяльнай герархіі на беларускіх і літоўскіх землях здаўна з’яўляліся пячаткі [22, с.110–111]. Варта пры гэтым адзначыць, што ў жамойцкага баярства асабістых пячаткаў не было яшчэ ў канцы XIV ст. У дамове Вітаўта, Жамойці і Тэўтонскага

Ордэна ад 1390 г. імі была зроблена такая прыпіска: “...Для лепшай пэўнасці ўпросілі нашага караля Вітаўта каб сваю пячатку да гэтага ліста прывесіў, бо мы самыя ніякай пячаткі не маем” [23, s.282]. Падобнае прызнанне сведчыць, што згаданыя ў дамове асобы адносіліся да новага баярства – у першым, максімум другім, пакаленні, якое ўтварылася хутчэй за ўсё дзякуючы ласцы князя Вітаўта. Тры з іх – Гінет, Даўкша і Эвільд у 1413 г. атрымалі польскія гербы [6, s.102, 107–108, 135]. Разам з тым, жамойцкія баяры мелі нейкія асабістыя знакі, бо іх, у адрозненне ад пятака, мог мець кожны прадстаўнік грамадства [24, с.31]. На карысць гэтага сведчыць пячатка з клейнавым гербам Станіслава Пукушты Кляўсгелавіча, ваўкавыскага харужага (1588 г.) – найбольш верагоднага нашчадка згаданага ў дамове 1390 г. жамойцкага баярына Кляўсгелайлы з Расіенскага павета [25, s.73, №24].

Складаным з’яўляецца пытанне ці можна, як гэта рабіў А.Халецкі, атаясамляць напачаткавыя знакі і выявы (пячаткі) з гербамі? Калі зыходзіць з іх зместу і значэння, то яны адпавядалі гербам, але па форме гэта быў яшчэ толькі эмблематычны матэрыял, які ў будучым мог атрымаць геральдычнае афармленне. На нашу думку, менавіта гэтым тлумачыцца тое, што Гарадзельскі прывілей не змог хутка змяніць геральдычную сітуацыю ў ВКЛ [26, с.19]. Разам з тым, ён прыспешыў працэс ператварэння баярства ВКЛ у шляхецкае саслоўе на ўзор польскага, які працягваўся да сярэдзіны XVI ст. [1, с.17]. Пачынаючы з 1413 г. у дзяржаўных актах разам з назвай “баяры” ўсё часцей сустракаюцца тэрміны “баяры-шляхта” ці проста “шляхта”. Слова “шляхта” нямецкага паходжання (“schlagen”, “schlacht”, “slahte” – біць, бітва, род, паходжанне, парода) спачатку трапіла ў польскую мову, а ў другой палове XV ст. перайшло ў старабеларускую [27, с.11].

Гарадзельскі прывілей 1413 г. меў для баярства ВКЛ каштоўнасць у тым, што пашыраў іх правы і вольнасці, у той час, як наданне польскіх шляхецкіх гербаў было другаснай справай [28, Т.V, s.54–55]. Гэтым тлумачыцца тое, што не ўсе з адаптаваных у 1413 г. баяраў і, асабліва, іх крэўных адразу перайшлі да польскіх гербаў [13, с.186]. У некаторых з іх існавалі пячаткі як з польскімі гербамі, так і з асабістымі знакамі-клейнамі (Юры Гайлімін – 1432 г., 1434 г., Доўгірд – 1433 г., 1434 г.) [6, s.76–77, 117; 10, s.100–101, №7, 20].

Тым не менш, польскія шляхецкія гербы бліжэй пазнаёмлілі беларускіх і літоўскіх князёў і баяраў з заходнімі геральдычнымі правіламі і ўзорамі, прынеслі з сабой усе тыя характэрныя асаблівасці, якія былі ўласцівыя польскай геральдычнай школе. Паводле А.Цітова, Гарадзельскі прывілей замацаваў пазіцыі класічнай геральдыкі ў ВКЛ і ўнёс новы струмень у працэсы гербатворчасці на беларускіх і літоўскіх землях [26, с.19]. Важнай акалічнасцю было тое, што польскія гербавыя выявы, наданыя ў 1413 г., адносіліся да дзвух

тыпаў: заходнееўрапейскага і клейнавага [5, s.10]. Такія гербы, як “Ліс”, “Абданк” і іншыя, самыя ўяўлялі сабой геральдычна апрацаваныя напячаткавыя знакі-клейны [29, Т.2, s.151; 30, s.55–58]. Іх адрозненнем ад напячаткавых знакаў і выяў баярства ВКЛ была толькі геральдычная форма. У сувязі з гэтым, пасля Гарадзельскага сойму ў ВКЛ паскараецца працэс геральдызацыі, на першай стадыі якога адбывалася змяшчэнне мясцовага эмблематычнага матэрыялу на геральдычных тарчах з далейшым геральдычным афармленнем праз далучэнне гелмаў, кляйнотаў, каронаў і намётаў [31, s.691, 694, 698–699, 710, 716, tabl.I, №7, tabl.IX, №66, 69–71]. У аснове геральдызацыі ляжала тое, што функцыянальна пячаткі з клейнамі і выявамі ўсіх астатніх князёў і баяраў ВКЛ адпавядалі пячаткам з польскімі гербамі, адаптаваных у Горадлі. Па сутнасці, на базе пячаткі, якая стала выконваць функцыю юрыдычнага ідэнтыфікатара асобы [22, с.111], напячаткавы клейнавы знак ці выява аб’ектыўна прыраўноўваліся да гербавай выявы. Каб яны сапраўды сталі гербамі дастаткова было пакласці іх на геральдычную тарчу. Варта адзначыць, што ў 20–30-я г. XV ст. працэс геральдызацыі ахапіў у асноўным праваслаўных, пераважна беларускіх, князёў і баяраў, што было выклікана дыскрымінацыйнымі пунктамі Гарадзельскага прывілея 1413 г.

Літаратура і крыніцы:

1. Грыцкевіч А. Шляхта Вялікага Княства Літоўскага да Люблінскай уніі 1569 году // Годнасьць.– 1993.– №1.– С.16–27.
2. Niesiecki K. Herbarz Polski./ Wyd. J.N.Bobrowicz.– Lipsk, 1839–1846.– W 10 t.
3. Okolski F.S. Orbis Poloni: W 3 t.– Cracoviae; 1640–1645.
4. Насевіч В.Л. Віленскае біскупства.// ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 1994.– Т.2.– С.272.
5. Górzynski S., Kochanowski J. Herby szlachty polskiej.– Warszawa, 1992.– 175 s.
6. Semkowicz W. O litewskich rodach bojarских zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // LSP.– Poznań, 1989.– Studia Historica III.– S.7–139.
7. Kosman M. Wielki książe Witold.– Warszawa, 1967.– 280 s.
8. Dlugossi I. Historiae Polonicae: 12 L.– Francofurti, 1711.
9. Zbiór dzieiopisów polskich we czterech tomach zawarty.– Warszawa, 1764–1768.
10. Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791./ Wyd. S.Kutrzeba, W.Semkowicz.– Kraków, 1932.– 570 s.
11. Semkowicz W. W sprawie początków szlachty na Litwie i jej ustroju rodowego // KH.– Lwów, 1915.– R.XXIX.– Zesz.1–4.– S.224–256.
12. Halecki O. O początkach szlachty i heraldyki na Litwie.// KH.– Lwów, 1915.– R.XXIX.– Zesz.1–4.– S.177–207.
13. Банёніс Э.Д. Бояре Литвы и шляхта Польши в Городле в 1413 г.// Наш радавод: 3б. арт./ Пад рэд. Д.У.Карава.– Гродна, 1990.– Кн.2.– С.185–187.
14. Halecki O. Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego.// Miesięcznik Heraldyczny.– Warszawa, 1935.– R.XIV.– № 7–8.– S.97–111.
15. БЭФ: Сб. док. и мат.: В 3 т.– Мн.: Изд-во АН БССР, 1959.– Т.1.– 516 с.
16. Dzieło Jadwigi i Jagiełły./ Oprac. W.Biliński.– Warszawa, 1989. – 334 s.
17. Хроніка Быхаўца.// Польша.– 1993.– №10.– С.160–182, №11.– С.197–218, №12.– С.192–213.
18. Halecki O. Kwestie sporne w sprawie początków szlachty litewskiej.// KH.– Lwów, 1916.– R.XXX.– Zesz.1–2.– S.62–72.
19. Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do 1529, tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563./ Wyd. T.Działyński.– Poznań, 1841.– 542 s.
20. Łowmiański H. Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego.– Poznań, 1983.– 579 s.
21. Дворниченко А.Ю. Русские земли Великого княжества Литовского: Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.).– СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1993.– 240 с.
22. Цітоў А.К. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі.– Мн.: Польша, 1993.– 239 с.
23. Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów: W 5 t.– Wilno, 1860.– Т.1.– 390 s.
24. Соболева Н.А. Русские печати.– М.: Наука, 1991.– 240 с.
25. Puzyra J. Niektóre pieczęcie Litewskie z XVI i XVII w.// Miesięcznik Heraldyczny.– Warszawa, 1933.– R.XII.– №5.– S.73–77.
26. Цітоў А. Беларуская прыватная геральдыка.// Спадчына.– 1995.– №3.– С.18–26.
27. Грыцкевіч А. Беларуская шляхта.// Спадчына.– 1993.– №1.– С.11–16.
28. Glinka J. Ród Kławsucia w wiekach XIII–XIV. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego.// SŻ.– Warszawa, Poznań, 1959.– Т.IV.– S.85–107; Т.V.– S.35–55.
29. Małeckie A. Studia heraldyczne: W 2 t.– Lwów, 1890.– Т.2.– 285 s.

30. Łojko J. Sredniowieczne herby polskie.– Poznań, 1985.– 150 s.

31. Gumowski M. Pieczęcie książąt Litewskich.// AW.– Wilno, 1930.– R.VII.– Zesz.3–4.– S.684–725, 9 tabl.

Аляксей Шаланда (Горадня).

Стэфан Алэндскі – лідар шляхты Ваўкавыскага павета ў сярэдзіне XVIII ст.

In article “*Stefan Alendski – leader of nobles of Vaŭkavysk region in middle XVIIIth c.*” **Andrej Macuk** in a genre of the political biography are investigated by activity of Vaŭkavysk Marshalk. In result the author comes to a conclusion, that Stefan Alendski was one of the most influential leaders of Vaŭkavysk nobles in struggle with Radzivil family for so-called “*Noyburg possessiones*”. Being the representative of a grouping of Čartaryjski family he together with the supporters has acted for reforms in Republic (Reč Paspalitaja).

Ваўкавыскі маршалак Стэфан Алэндскі ўжо дачакаўся на сваю біяграфію аўтарства Вацлава Шчыгельскага і Зоф’і Зялінскай у “*Польскім слоўніку біяграфічным*” [1, s.798–800]. Таму мэтай дадзенага артыкулу не з’яўляецца новае асвятленне старонак яго біяграфіі. Асноўная ўвага надаецца палітычнай дзейнасці С.Алэндскага сярод ваўкавыскай шляхты. Менавіта таму апошнія гады жыцця, калі ён атрымаў пасаду канюшага ВКЛ і кіраваў Скарбовай камісіяй, падаецца намі толькі ў выглядзе кароткага пераліку яго дзейнасці, як агульнадзяржаўнага дзеяча Рэчы Паспалітай.

С.Алэндскі нарадзіўся ў 1703 г. (2 снежня 1703 г. быў ахрышчаны) і паходзіў з кальвінскага роду Алэндскіх. Ён быў сынам Багуслава Алэндскага і Зоф’і з Незабытоўскіх. Яго бацька ў 1701 г. пасля бітвы пад Алькенікамі быў прызначаны сканфедэраванай шляхтай генеральным эканомам “*Нойбургскіх уладанняў*” [1, s.798]. Род Алэндскіх разбагацеў, трымаючы іх у заставе. Сам Стэфан не з’яўляўся генеральным эканомам “*Нойбургскіх уладанняў*”, як бацька, але працягваў трымаць у заставе некаторыя маёнткі.

С.Алэндскі быў ахрышчаны ў пратэстанцкім зборы ў Мачульнай (паводле В.Крыгсайсена) ці Вільні (паводле В.Шчыгельскага і З.Зялінскай) [1, s.798; 2, s.248]. Выклікае сумненне, што да канца жыцця ён заставаўся пратэстантам. Падаецца слушным меркаванне В.Крыгсайсена, што не пазней чым перад 1738 г. ён перайшоў у каталіцтва. Менавіта таму, на соймах Рэчы Паспалітай 1738, 1748, 1752, 1761 г. не было ніякіх пратэстаў супраць яго [2, s.248–249]. Верагодна, як і Багуслаў Незабытоўскі, ён заставаўся таемным кальвіністам.

У пачатку 30-х г. XVIII ст. у Ваўкавыскім павеце на сойміках змагаліся прыхільнікі магнацкіх родаў Сапегаў і Пацеяў. С.Алэндскі не прымаў актыўнага ўдзелу ў гэтым супрацьстаянні. Куды большую цікавасць у яго выклікала пытанне змагання розных магнацкіх родаў за “*Нойбургскія ўладанні*”. Калі апошнія атрымалі Радзівілы, то да іх ад імя С.Алэндскага з просьбай аб захаванні непарушнасці правоў заставы, звярнуўся прапойскі староста Багуслаў Незабытоўскі (С.Алэндскі быў сынам яго цёткі Зоф’і) [3, k.42].

Сам С.Алэндскі актыўна пачынае дзейнічаць у справе “*Нойбургскіх уладанняў*” пад час сойма 1738 г. Яго прамова на сойме была прысвечана пытанню выгнання Радзівіламі шляхты-пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” без вяртання сумы заставы і прызначэння на іх месца жыдоў-арандатараў. С.Алэндскі пагражаў, што калі не будуць прыняты пастановы супраць дзеянняў Радзівілаў, то сарве сойм і толькі пасля доўгіх угавораў даў магчымасць працягнуць пасяджэнні¹. Супраць абвінавачванняў С.Алэндскага выступілі ашмянскі лоўчы Ян Сарока і другі ваўкавыскі пасол – пяцігорскі паручык Францішак Бяляўскі, які сцьвярджаў, што ў інструкцыі, прынятай на ваўкавыскім сойміку, не было ніякіх пунктаў супраць замены Радзівіламі пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” на жыдоў-арандатараў [4, s.192]. Дзве знойдзеныя копіі ваўкавыскай інструкцыі на сойм 1738 г. сведчаць, аднак, аб тым, што не С.Алэндскі, а наадварот, Ф.Бяляўскі хлусіў. Мясцовая шляхта выступіла на сойміку за захаванне ранейшых правоў шляхты ў трыманні “*ўсялякіх уладанняў*”. Больш таго,

¹ На думку Г.Палькія, выступ С.Алэндскага супраць Радзівілаў быў зроблены па просьбе Сапегаў. Невыключана, што нейкія адносіны да яго выступу мелі і Чартарыйскія, бо ў далейшым С.Алэндскі быў вядомы як іх прыхільнік [4, s.192].

ваўкавыская шляхта сапраўды заляцала сваім паслам у інструкцыю, каб ад трымання “ўсялякіх добраў, почтаў, цла і камораў жыды выключаны былі” [5, арк.426, 430].

Напэўна, у згодзе з С.Алендскім, іншы лідар пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” – Багуслаў Незабытоўскі – пасля сканчэння сойму адважыўся ўзяць аўдыенцыю ў караля. Пад час яе ён ставіў пад сумнеў правы Радзівілаў на “*Нойбургскія ўладанні*”, прад’яўляў дакументы аб фальсіфікацыі Радзівіламі спадчынных правоў на іх і раіў каралю захапіць іх [6, к.17]. Больш таго, распусціў у Дрэздэне чуткі, што супраць Ганны Радзівіл у ВКЛ пачынаецца канфедэрацыя “*на прычыне Нойбургскіх уладанняў*” [7, к.17; 8, к.59]. Можна меркаваць, што калі б такая канфедэрацыя была створана, то ў Ваўкавыскім павеце яе павінен быў бы ўзначаліць менавіта С.Алендскі. Выступленні пасэсараў карысталіся падтрымкай і на каралеўскім двары. Дакладна вядома, што цясцёвую С.Алендскага Канстанцыю Салагуб супраць Радзівілаў падтрымлівала каралева [9, к.47].

Пасля смерці 21 сакавіка 1739 г. Б.Незабытоўскага С.Алендскі фактычна ўзначаліў пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*”. Акрамя таго, Б.Незабытоўскі запісаў яго экзекутарам свайго тэстамента, што адразу павінна было прывесці да вострага канфлікту з Радзівіламі [10, к.45–47]. Міхал Казімер Радзівіл вельмі асцерагаўся С.Алендскага ў гэтых справах, бо маршалак Трыбунала ВКЛ Антоні Пшаздзецкі “*будзе злы, калі той бяздушнік [Багуслаў Незабытоўскі – А.М.] Алендскага зробіў экзекутарам тэстаменту, які праз Салагуба будзе мець да Пшаздзецкага доступ*” [11, к.38]. С.Алендскі ў абароне пазіцыяў пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” наладзіў супрацоўніцтва з іншымі магнацкімі родамі ВКЛ, якія аказалі дапамогу яму і Марыяне Незабытоўскай. Нягледзячы на гэта, Радзівілы ў 1739 г. выйгралі ў Трыбунале ВКЛ судовыя справы з Б.Незабытоўскім і С.Алендскім [12, к.59; 13, к.34]. 23 красавіка 1740 г., у дзень сканчэння кантракту аб заставе, падчасы ВКЛ Геранім Фларыян Радзівіл з дапамогай зброі вярнуў сабе Старынку і Рудзіцы. Ваўкавыскі маршалак не збіраўся адступаць і накіраваў ліст да шляхты на пасольскія соймікі 1740 г. У іх ён прасіў, каб шляхта падтрымала пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*”. Адначасова ён выступіў супраць Ганны з Сангушкаў Радзівіл, якая “*радавітую шляхту тых жа Нойбургскіх уладанняў натуральных спадчынікаў ад гадоў блізка ста без усялякага ўладання, без вяртання сумы арэнды выганяе і аддае гэтыя ўладанні ў арэнду жыдам*” [14, s.39]. Радзівілы праз сваіх шляхецкіх кліентаў спрабавалі перашкодзіць абранню пасламі прыхільнікаў С.Алендскага і ўключэнню дадзенага пункту ў соймавыя інструкцыі. Безумоўна, цэнтральнае месца ў планах Радзівілаў займаў зрыў ваўкавыскага соймаку. У выніку радзівілаўскія прыхільнікі занеслі пратэстацыю супраць усіх пастаноў ваўкавыскага соймаку. Яны абвінавачвалі, што ім не давалі выступіць на соймаку, пагражаючы смерцю, а калі яны выйшлі з пратэстацыяй, то іх “*з дабытымі шаблямі наганялі*”. На баку радзівілаўскіх прыхільнікаў быў толькі ваўкавыскі мастаўнічы Ян Петрашэўскі, астатнія ўраднікі падтрымалі С.Алендскага [5, арк.1729–1730].

Такім чынам, апошняга ў яго змаганні супраць Радзівілаў падтрымала большасць ваўкавыскай шляхты. Па ініцыятыве лідара пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” ваўкавыскага маршалка С.Алендскага пункты супраць трымання ўладанняў і выканання функцый камісараў жыдамі былі змешчаны ў інструкцыях некаторых іншых павеатаў ВКЛ, напрыклад, Віцебскага і Аршанскага. Дапамагаў пасэсарам “*Нойбургскіх уладанняў*” і сандамірскі ваявода Ян Тарла, па ініцыятыве якога такія пункты былі змешчаны ў некаторых інструкцыях каронных павеатаў. Актыўна падтрымлівалі патрабаванні супраць трымання жыдамі ўладанняў у арэндзе і выканання функцый камісараў у магнатаў Салагубы [15, к.143; 16, к.150–151; 17, к.24–26; 18, s.306; 19, арк.142–147]. Гэта дало магчымасць С.Алендскаму паехаць у Варшаву на сойм для абароны сваіх правоў [1, s.798]. Тым больш, што яго цясцёвая Канстанцыя Салагуб, атрымаўшы ад Марыяны Незабытоўскай паперы, якія ставілі пад сумнеў правы Радзівілаў на застаўленыя ўладанні, даволі ўдала абаранялася ў Трыбунале ВКЛ [20, к.252].

На соймавым судзе планавалася разгледзець некалькі спраў, якія тычыліся ў першую чаргу Радзівілаў і іх саюзнікаў. Па-першае, гэта справа “*Астрожскай ардынацыі*”, якую

меркавалася з дапамогай рашэння соймавага суда адабраць у Паўла Сангушкі і аддаць Мальгыйскаму Ордэну, кіраўніком якога ў Рэчы Паспалітай быў рускі ваявода Аўгуст Чартарыйскі. Па-другое, прызнаць несапраўднымі некалькі дэкрэтаў Трыбунала ВКЛ 1738 г., якія тычыліся прызнання правоў уласнасці Радзівілаў на “*Нойбургскія ўладанні*” згодна “*Варшаўскаму запісу*”. Такім чынам, фактычна аднаўляліся правы рэйнскага электара Караля Філіпа на гэтыя ўладанні, што ўзмацняла пазіцыі пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” і іншых прэтэндэнтаў у барацьбе з Радзівіламі. Па-трэцяе, разгляд справы спадчыны Сабескіх, што павінна было прымусіць Радзівілаў разлічыцца з сандамірскім ваяводай Янам Тарлам – яму Сабескія павінны былі аддаць велізарную суму – каля 1 мільёна злотых [21, к.147–148; 22, к.150–151; 23, к.24–26].

Фактычна Радзівілаў выратавала ад соймавага суда толькі навіна аб смерці 20 кастрычніка 1740 г. аўстрыйскага імператара Караля ІV. Пра гэта на сойме даведаліся 29 кастрычніка 1740 г. З гэтага часу каралеўскі двор адмовіўся ад ідэі склікання соймавых судов і пачаў цікавіцца не ўнутрыпалітычнымі справамі Рэчы Паспалітай, а геапалітычнай сітуацыяй у Еўропе ў сувязі з магчымай вайной за “*аўстрыйскую спадчыну*”.

Лідар прыдворнай партыі падканцлер ВКЛ Міхал Чартарыйскі стаў ініцыятарам прымірэння паміж Радзівіламі і лідарамі пасэсараў “*Нойбургскіх уладанняў*” С.Алендскім і Марыянай Незабытоўскай (яе мужам быў Багуслаў, які памёр 21 сакавіка 1739 г.) [24, к.86–87]. У выніку Радзівіламі ў 1741 г. была працягнута застава Старынак цясцёвай С.Алендскага Канстанцыі Салагуб [14, s.39]. Радзівілы былі вымушаны пайсці на заключэнне невыгоднага кампраміса, каб пазбегнуць узброенага выступлення шляхты. У сваю чаргу Міхал Чартарыйскі паслухаўся Міхала Казімера Радзівіла і адмовіўся выдаць з канцылярыі ўніверсал на паўторны ваўкавыскі сойм, на якім шляхта збіралася прыняць пастановы супраць адбору Радзівіламі з заставы “*Нойбургскіх уладанняў*” [25, к.82]. Чартарыйскія ў гэты час займаюць пазіцыю прыдворнай партыі і таму асцерагаліся, што выступленне супраць палітыкі Радзівілаў у справе “*Нойбургскіх уладанняў*” можа прывесці да зрыву сойма 1740 г. і перашкодзіць рэалізацыі дворскай праграмы рэформаў. 10 чэрвеня 1740 г. ваўкавыскае маршалкоўства было нададзена С.Алендскаму [26, арк.29–31]. Да канца не зразумелыя прычыны, па якім Аўгуст ІІІ, спыніў свой выбар на яго асобе. Найбольш верагоднай выглядае версія, што выбар быў зроблены на карысць С.Алендскага таму, што яго кандыдатуру рэкамендавалі дворскія прыхільнікі Чартарыйскія².

Дапамагаў С.Алендскаму і канфлікт Радзівілаў з іншымі магнацкамі родамі ВКЛ Сапегамі і Масальскімі. Праціўнікаў Радзівілаў падтрымала і прыдворная партыя Чартарыйскіх. На выбарах у Трыбунал ВКЛ 1741 г. перамаглі Сапегі і трыбунальскім маршалкам быў абраны Міхал Масальскі. Радзівілы не збіраліся саступаць. Па іх просьбе троекая кашталіянка Тэрэза Крышпін Кіршэнштэйн паклікала Ваўкавыскі павет на Скарбовы Трыбунал за неабгрунтавана вялікае абкладанне падаткамі яе ўладанняў. Пры падтрымцы Радзівілаў яна атрымала рашэнне на сваю карысць. Гэта выключыла з ліку трыбунальскіх суддзяў ваўкавыскіх дэпутатаў. Міхал Казімер Радзівіл у сваю чаргу паклікаў на разгляд справы ў Скарбовы Трыбунал жамойцкіх шляхціцаў за затрымку падаткаў на войска. Сярод іх апынуліся і жамойцкія дэпутаты [28, арк.366–368, 373–374; 29, к.355; 30, s.14; 31, s.183; 32, p.102–102v]. Такім шляхам з ліку суддзяў Трыбунала ВКЛ выключаліся жамойцкія дэпутаты: батоцкі староста Станіслаў Адахоўскі, жамойцкі чашнік Ануфры Каўнацкі і ваўкавыскія дэпутаты: Ян Адахоўскі і Ян Сегень. Большасць з іх была сапезынскімі прыхільнікамі [33, к.26; 34, к.199–200; 35, к.203–205]³. Ваўкавыскія дэпутаты былі прыхільнікамі і С.Алендскага. Менавіта гэтым больш усяго і быў задаволены Міхал Казімер Радзівіл [36,

² Не выключна, што атрыманне С.Алендскім ураду ваўкавыскага маршалка стала магчыма, дзякуючы просьбе цясцёвай Канстанцыі Салагуб, якая прайграўшы ў 1739 г. справу ў Трыбунале ВКЛ, паехала прасіць аб дапамозе каралеву і ад той “*падобна атрымае кампенсацыю*” [27, к.47].

³ Міхал Казімер Радзівіл больш усяго быў задаволены, што атрымаў станоўчае судовае рашэнне ў справе з ваўкавыскім маршалкам С.Алендскім і “*іх дэпутатам*” Адахоўскім, што на васемнадцаць тыдняў вязніцы і тады “*не будуць маглі ў Трыбунале падтрымоўваць і прамаваць той справы*” [36, к.26].

k.26]. Аднак, перамога Радзівілаў была нядоўгай. Пад ціскам Чартарыйскіх і каралеўскага двара яны былі вымушаны саступіць і вярнуць жамойцкіх і ваўкавыскіх дэпутатаў у лік трыбунальскіх суддзяў. Гэта вымусіла Радзівілаў пайсці на кампраміс. У выніку С.Алендскі і Марыяна Незабытоўская пры падтрымцы Чартарыйскіх заключылі даволі выгодныя дамовы з Радзівіламі [37, с.20].

Нягледзячы на гэта, С.Алендскі заставаўся сярод прыхільнікаў антырадзівілаўскай магнацкай кааліцыі Сапегаў, Чартарыйскіх і Масальскіх. Згодна планаў Сапегаў у 1742 г. С.Алендскі назіраў за выбарамі на ваўкавыскім сойміку [38, р.598–598v]. Ён, атрымаўшы шляхецкую падтрымку, працягваў сваю барацьбу супраць Радзівілаў. У 1744 і 1748 г. С.Алендскі рабіў спробы вяртання пазычаных грошай і пазыкаў, зробленых яго бацькам рэйнскаму электару Каралю Філіпу (як уладальніку “*Нойбургскіх уладанняў*”). У 1745 г. ён беспаспяхова імкнуўся нават дамагчыся праз суд вяртання гэтай пазыкі [1, с.798].

Як прыхільнік Фаміліі С.Алендскі актыўна дзейнічаў на карысць “*вялікай магнацкай кааліцыі*” нявіжскіх Радзівілаў, Чартарыйскіх і Сапег супраць Салагубаў, Агінскіх і наваградскага ваяводы Мікалая Фаўстына Радзівіла. Ён папярэджаў пра планы Станіслава Лопата стаць дэпутатам на наваградскім сойміку, а потым і пісарам рускай кадэнцыі Трыбунала ВКЛ. Такая ініцыятыва зыходзіла ад наваградскага ваяводы Радзівіла і Агінскіх. С.Алендскі лічыў, што С.Лопат акрамя Наваградка можа пастарацца стаць дэпутатамі ў Оршы [39, к.12]. Існавалі падазрэнні, што С.Лопат можа стаць дэпутатам на эгулянцкіх сойміках. С.Алендскі нават даведаўся, што па загаду С.Лопата раздаваліся грошы шляхціцам-эгулянтам, якія жылі паміж Коўнам і Сапезышкамі. Таму “*вялікай магнацкай кааліцыі*” неабходна было кантраляваць выбары на смаленскім і старадубскім сойміках [39, к.12].

У 1748, 1752 і 1761 г. С.Алендскі быў абраны паслом з ваўкавыскага сойміку на сойм Рэчы Паспалітай. На гэтых соймах ён у сваіх выступленнях зыходзіў з рэчышча праграмы Чартарыйскіх рэфармавання дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай [40, арк.895; 41, арк.1388; 42, арк.1433, 1437; 43, с.267]. Атрыманне пасады ваўкавыскага маршалка дало магчымасць С.Алендскаму адыгрываць вядучыя ролі на ваўкавыскіх сойміках. Распачынаючы пасяджэнні соймаў, ён прапаноўваў “*патрэбных*” сабе кандыдатаў для выбару дырэктарам сойма, а праз таго мог уплываць на выбар паслоў і дэпутатаў. У выніку разам з мясцовымі старостамі (напачатку Міхалам, а потым сынам апошняга – Янам) Масальскімі ён фактычна трымаў пад сваім уплывам ваўкавыскі сойм. І Масальскія, і С.Алендскі знаходзіліся сярод лідэраў Фаміліі. Гэта асабліва сказала ў 50-х–пачатку 60-х г. XVIII ст., калі пасля пераходу Чартарыйскіх у апазыцыю да каралеўскага двара, ваўкавыскі сойм стаў адным з нешматлікіх, дзе Фамілія, дзякуючы С.Алендскаму, магла абіраць сваіх прыхільнікаў пасламі на соймы Рэчы Паспалітай і дэпутатамі на Трыбуналы ВКЛ. Пры такой кансалідаванай пазіцыі мясцовых ураднікаў на чале з маршалкам С.Алендскім ваўкавыскі сойм быў даволі каштоўным для магнатаў. Вядома, што на наваўкавыскі пасольскі сойм 1756 г. Радзівілы і іх саюзнікі выдзялілі 6 000 злотых. Масальскія ў 1758 г. для магчымага выбара паслом Адама Чартарыйскага лічылі неабходным выдзяліць 4 000 злотых [44, с.28; 45, р.251].

Асабліва карыснай дапамога С.Алендскага аказалася пад час абвастрэння ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў ВКЛ у 1755–1756 г. Пад час выбараў у Трыбунал ВКЛ 1755 г. перамаглі Радзівілы і трыбунальскім маршалкам быў абраны мечнік ВКЛ Караль Станіслаў Радзівіл. Прарадзівілаўскі Трыбунал ВКЛ пад яго кіраўніцтвам вызначыўся шматлікай колькасцю незаконных рашэнняў супраць прыхільнікаў Фаміліі. У такіх абставінах Фамілія вырашыла ўзяць рэванш і добра падрыхтавалася да наступнага Трыбунала ВКЛ. Згодна складзенаму плану на ваўкавыскім сойміку Міхал Чартарыйскі хацеў правесці выбар дэпутатам ваўкавыскага войскага Юзафа Качаноўскага. Забяспечыць карысны для Фаміліі выбар меўся ваўкавыскі маршалак С.Алендскі. Было вядома, што ў Ваўкавыску аб дэпутацтве стараліся ваўкавыскі войскі Ю.Качаноўскі, Гедройць і слонімскі харужыч Калантай [46, к.69; 47, к.71].

Дзякуючы С.Алендскаму Фамілія мела значныя ўплывы на ваўкавыскую шляхту і ўсур'ез разглядала магчымасць, каб на мясцовым сойміку правесці выбар дэпутатам свайго кандыдата падскарбія ВКЛ Юрыя Флемінга на трыбунальскае маршалкоўства. Аднак, потым той перадумаў і вырашыў старацца стаць дэпутатам на ковенскім сойміку [48, р.116]. Гэта не перашкодзіла перамозе прыхільнікаў Фаміліі на ваўкавыскім сойміку і дэпутатамі былі абраны ваўкавыскі крайчы Рафал Андрэйковіч і ваўкавыскі войскі Юзаф Качаноўскі. Радзівілаўскіх прыхільнікаў хапіла толькі на тое, каб занесці пратэстацыю яшчэ да пачатку сойма і таму нельга было лічыць яе за легітымную [49, к.4; 50, арк.28; 51, к.18]. Міхал Казімер Радзівіл збіраўся прывесці пратэставаўшую супраць ваўкавыскага сойма шляхту на чале з ваўкавыскім земскім пісарэвічам Казімерам Беляўскім на рэасумпцыю Трыбунала ВКЛ у Вільню. Аднак, гэта не ўдалося рэалізаваць, бо ўжо да канца сакавіка 1756 г. большасць шляхты пад націскам С.Алендскага і Масальскіх адмовілася ад сваіх пратэстацый. Засталася толькі нязначная колькасць шляхты, якая пратэставала супраць сойма. Яна прасіла ў Радзівілаў фінансавай падтрымкі, бо не згаджалася за ўласны кошт ехаць на рэасумпцыю Трыбунала ВКЛ [51, к.18–19; 52, к.164; 53, к.20]. У выніку ўсё скончылася ўдала для ваўкавыскіх дэпутатаў, якія ўвайшлі ў лік трыбунальскіх суддзяў на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ 1756 г.

На грамнічных і гаспадарскіх соймах Фамілія імкнулася не толькі выбраць прыхільных сабе дэпутатаў і данесці да шляхты свой пункт гледжання на дзейнасць прарадзівілаўскага Трыбунала ВКЛ, але, таксама, прыняць прыхільныя Чартарыйскім пастановы. Ваўкавыскі сойм, на чале з мясцовым лідэрам Фаміліі ваўкавыскім маршалкам С.Алендскім, прыняў пастанову аб падтрымцы маніфесту прыхільных Фаміліі суддзяў Трыбуналу ВКЛ супраць рашэнняў трыбунальскага маршалка Караля Станіслава Радзівіла [50, арк.28–31; 54, к.25–26]. Пастанова ваўкавыскага сойма была напісана ў адпаведнасці з поглядам ваўкавыскага маршалка С.Алендскага [51, к.18]. Ваўкавыская шляхта нават даслала сваіх паслоў да прымаса Адама Камароўскага [54, к.26–27; 55].

У 1758 г. С.Алендскі быў канкурэнтам на пасольства з ваўкавыскага сойма, але быў вымушаны саступіць іншым кандыдатам Фаміліі – чашніку ВКЛ Людвіку Гервазію Аскерцы, Міхалу Ксаверыю Сапегу, ваўкавыскаму канюшаму Паўлу Булгарыну і Яну Масальскаму [56, р.42–42v; 57, р.221v].

Да канца жыцця С.Алендскі заставаўся ворагам Радзівілаў. Яго ўплывы ў Ваўкавыскім павеце былі настолькі моцнымі, што ён мог на мясцовым сойміку праводзіць яўна антырадзівілаўскія рашэнні. Пад час ваўкавыскага гаспадарскага сойма С.Алендскі стараўся аб выбар паслоў да караля ў справе абароны цывільнага Яна Масальскага супраць пераследу вялікага гетмана ВКЛ Міхала Казімера Радзівіла. У выніку на ваўкавыскім гаспадарскім сойміку пасламі да караля ў справе Я.Масальскага былі вызначаны ваўкавыскі войскі Юзаф Качаноўскі і ваўкавыскі гродскі суддзя Гедэон Алендскі [42, арк.623–624]. Радзівілаўскія прыхільнікі пратэставалі супраць іх і сьвярджалі, што С.Алендскі самастойна вызначыў паслоў і ўнёс пункт аб іх выбары ў лаўдум. Пратэстацыю падпісала 89 шляхцічаў на чале з ваўкавыскім абозным Францішкам Гедройцам і пяцігорскім паручыкам Казімерам Бяляўскім [42, арк.618]⁴. К.Бяляўскі сьвярджаў, што сарваны быў і грамнічны і гаспадарскі ваўкавыскі соймкі. На апошнім і быў прадстаўлены праект паслаць паслоў да караля ў справе Я.Масальскага [59, к.167; 60, к.29]. Дадаткова была пададзена пратэстацыя супраць ваўкавыскага маршалка С.Алендскага, які самавольна вызначыў паслоў да караля [59, к.171]. Прыхільнікі С.Алендскага і Я.Масальскага не звярнулі на гэта ніякай увагі. У лаўдуме сьвярджалася, што на сойміку абралі паслоў “згодна і адзінагалосна” [42, арк.623–624]. Міхалу Казімеру Радзівілу толькі і заставалася, што скардзіцца Юрыю Мнішку на С.Алендскага і ў доказ антырадзівілаўскай дзейнасці выслаць пратэстацыю ваўкавыскай шляхты [58, к.81–82; 59, к.162–164; 61, к.153–157].

На надзвычайны сойм 1761 г. Фамілія вырашыла абраць пасламі галоўных сваіх прыхільнікаў. У выніку ў Ваўкавыску пасламі былі абраны ваўкавыскі маршалак С.Алендскі

⁴ Радзівіл прасіў даслаць яму копію маніфеста, якую потым пераслаў Юрыю Мнішку [58, к.80].

і ваўкавыскі войскі Ю.Качаноўскі. У інструкцыі ўтрымліваліся яўна антыкаралеўскія і антырадзівілаўскія пункты. Так, сярод іншага патрабавалася, каб надзвычайныя соймы склікаліся толькі пасля Рады Сената. Патрабавалася адкласці да пазнейшага часу пачатак здабычы серабра ў Алькускіх гарах і, каб справы, якія павінны разглядацца на асэсарскім судзе, не прымаліся на разгляд у Трыбунале ВКЛ [42, арк.1433–1435, 1437–1439]⁵. Радзівілаўскія прыхільнікі вымушаны былі задаволіцца толькі тым, што занеслі пратэстацыю супраць сойма [1, s.799; 63, k.1–2; 64, k.50–53]. С.Алендскі паказаў сваю прыхільнасць Фаміліі пад час сойма 1761 г., калі сярод іншых яе прыхільнікаў падпісаў маніфест супраць склікання сойма без папярэдняй Рады Сенату.

Унутрыпалітычная сітуацыя ў ВКЛ зноў абвастрылася пад час выбараў у Трыбунал ВКЛ 1763 г. Вялікая колькасць соймаў была сарвана (сярод іх і ваўкавыскі), супраць значнай колькасці соймаў былі занесены пратэстацыі, а ў некаторых паведах адбылося адразу два соймікі: адзін – прыхільнікаў Радзівілаў, а другі – прыхільнікаў Чартарыйскіх. У такіх абставінах узнікала шмат пытанняў наконт допуску дэпутатаў у лік трыбунальскіх суддзяў на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ. Кіраваўшы ёй віленскі ваявода Караль Станіслаў Радзівіл не збіраўся звяртаць увагі на дэпутатаў, прыхільных Фаміліі, і пратэстацыі яе прыхільнікаў супраць прарадзівілаўскіх соймаў. Караль Станіслаў Радзівіл прызнаваў за сапраўдны выбар дэпутатамі радзівілаўскіх прыхільнікаў, якія і ўваходзілі ў лік трыбунальскіх суддзяў, а трыбунальскім маршалкам быў абраны падкаморы ВКЛ Станіслаў Радзівіл. У адказ на такія дзеянні Каралю Станіславу Радзівілу прыхільнікі Фаміліі на чале з вялікім гетманам ВКЛ Міхалам Масальскім склалі і падпісалі маніфест супраць Трыбунала ВКЛ і занеслі яго ў кнігі Метрыкі ВКЛ. Падпісала яго больш за 1400 шляхцічаў. Ніводны прыхільнік Фаміліі з ліку суддзяў, нават легітымна абраных, не прыступіў да выканання сваіх абавязкаў і не прыняў удзел у працы Трыбунала. Яшчэ перад пачаткам працы Трыбунала ВКЛ прыхільнікі Фаміліі правялі агульны сход, на якім выступілі лідары Фаміліі – Ігнацы Масальскі, ваўкавыскі маршалак С.Алендскі, лідскі маршалак Нарбут, якія папрасілі праз палкоўніка Пучкова пратэцыі ў расійскай імператрыцы. Праз Пучкова быў перададзены і ліст ад Юрыя Флемінга, у якім паведамлялася пра жаданне прыхільнікаў Фаміліі атакаваць праціўнікаў ці стварыць канфедэрацыю [31, s.298–300; 65, s.142; 66, s.327–328; 67, s.166–167; 68, s.77]. Фактычна С.Алендскі аказваецца сярод тых прыхільнікаў Фаміліі, якія хацелі вырашыць канфлікт вакол Трыбунала ВКЛ 1763 г. з дапамогай антырадзівілаўскай канфедэрацыі і ўмяшальніцтва Расіі. Перамаглі, аднак, прыхільнікі мірнага вырашэння справы.

Пад час бескаралеўя пасля смерці Аўгуста III С.Алендскі з'яўляўся адным з актыўнейшых прыхільнікаў абрання на трон Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага. 6 лютага 1764 г. ён быў абраны маршалкам канфедэрацыі Ваўкавыскага павета. 11 снежня 1764 г. С.Алендскі атрымаў пасаду чашніка ВКЛ. Наданне чашнікоўства фактычна азначала прызнанне ролі С.Алендскага ў грамадска-палітычным жыцці не толькі ваўкавыскага павета, але і ўсёй Рэчы Паспалітай [1, s.799].

Такім чынам, С.Алендскі аказаўся самым вядомым прадстаўніком ваўкавыскай шляхты пад час праўлення Аўгуста III. Ён карыстаўся падтрымкай ваўкавыскай шляхты, якая стала на яго бок у канфлікце з Радзівіламі. Займаючы пасаду мясцовага маршалка, С.Алендскі ўплываў на ход соймаў і садзейнічаў выбару на іх паслоў і дэпутатаў, прыхільных магнацкай групойцы Чартарыйскіх, да якой належаў і сам. У выніку, услед за сваім маршалкам большасць ваўкавыскай шляхты паўтарыла шлях ад прыхільнікаў Сапегаў да прыхільнікаў Чартарыйскіх і падтрымала тых у змаганні за рэфармаванне дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай.

Літаратура і крыніцы:

1. Szczygielski W., Zielińska Z. Ołędzki Stefan.// PSB.– Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978.– Т. XXIII.– Zesz.4.– S.798–800.

⁵ Падрабязней пра сойм 1761 г., гл.: [62, с.312–331].

2. Kriegseisen W. Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej.– Warszawa, 1996.– 307 s.
3. AGAD, AR, dz.V, nr 10470, Б.Незабытоўскі да Г.Радзівіл, Грозаў, 01.11.1732.
4. Palkij H. Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej.– Kraków, 2000.– 256 s.
5. НГАБ у Менску, ф.1710, воп.1, спр.12.
6. AGAD, AR, dz.V, teka 45, koperta 627, Г.Радзівіл да Г.Радзівіла, Белая, 15.01.1739.
7. AGAD, AR, dz.IV, teka 45, koperta 627, Г.Радзівіл да Ю.С.Сапегі, Белая, 15.01.1739.
8. AGAD, AR, dz.IVa, teka 13, koperta 1.
9. AGAD, AR, dz.IV, teka 45, koperta 627, Г.Радзівіл да Ю.С.Сапегі, Белая, 01.03.1739.
10. AGAD, AR, dz.IV, teka 29, koperta 411, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Нясвіж, 05.04.1739.
11. AGAD, AR, dz.IV, teka 29, koperta 411, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Нясвіж, 26.03.1739.
12. AGAD, AR, dz.IV, teka 45, koperta 627, Г.Радзівіл да М.К.Радзівіла, Белая, 09.03.1739.
13. AGAD, AR, dz.IV, teka 29, koperta 411, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Лахва, 03.03.1739.
14. Zielińska T. Kariera i upadek żydowskiego potentata w dobrach radziwiłowskich w XVIII wieku.// Kwartalnik historyczny.– 1991.– Т.98.– №3.– S.33–49.
15. AGAD, AR, dz.V, 9900, cz.4, Т.Магільніцкі да Г.Радзівіл, Варшава, 18.10.1740.
16. AGAD, AR, dz.V, 9900, cz.4, Т.Магільніцкі да Г.Радзівіл, Варшава, 20.10.1740.
17. AGAD, AR, dz.IV, teka 30, koperta 415, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Варшава, 14.10.1740.
18. Romaniuk P. Sołohub Antoni.// PSB.– Warszawa–Kraków, – Т.XL.– Cz.2.– Zesz.165.– S.306–309.
19. НГАБ у Менску, ф.1731, воп.1, спр.26.
20. AGAD, AR, dz.IV, teka 45, koperta 627, Г.Радзівіл да Ю.С.Сапегі, Белая, 02.03.1740.
21. AGAD, AR, dz.V, 9900, cz.4, Т.Магільніцкі да Г.Радзівіл, Варшава, 15.10.1740.
22. AGAD, AR, dz.V, 9900, cz.4, Т.Магільніцкі да Г.Радзівіл, Варшава, 20.10.1740.
23. AGAD, AR, dz.IV, teka 30, koperta 415, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Варшава, 14.10.1740.
24. AGAD, AR, dz.V, 2579, cz.1, М.Чартарыйскі да Г.Радзівіл, Варшава, 04.11.1740.
25. AGAD, AR, dz.V, 2579, cz.1, М.Чартарыйскі да Г.Радзівіл, Варшава, 26.09.1740.
26. НГАБ у Менску, кмф-18, воп.1, спр.172.
27. AGAD, AR, dz.IV, teka 45, koperta 627.
28. НГАБ у Менску, ф.1710, воп.1, спр.13.
29. BN, BOZ, nr 941.
30. Dyariusz życia Ignacego Łopacińskiego.// Biblioteka Warszawska.– Warszawa, 1855.– Т.III.– 393–425 s.
31. Matuszewicz M. Diariusz życia mego.– Warszawa, 1986.– Т.I.– 928 s.
32. LVIA, 1135, op.14, b.1, Я.Лапацінскі да М.Лапацінскага, Вільня, 18.09.1741.
33. AGAD, AR, dz.IV, teka 30, koperta 417, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Карэлічы, 21.09.1741.
34. AGAD, Archiwum Roskie, t.II. Korespondencja, LVI/7, М.А.Сапега да Юзафа Францішка Сапегі, Чарлэна, 10.10.1741
35. AGAD, Archiwum Roskie, t.II. Korespondencja, LVI/7, М.А.Сапега да Юзафа Францішка Сапегі, Менск, 24.10.1741.
36. AGAD, AR, dz. IV, t.30, k.417, М.К.Радзівіл да Г.Радзівіл, Карэлічы, 21.09.1741.
37. Мацук А. Радзівілы і справа аб “нойбургскіх уладаннях” (1730–1740-я гады).// БГЧ.– 2005.– №3.– С.15–21.
38. LMAV, f.139, b. 4061, М.А.Сапега да Ю.С.Сапегі, б.м., 26.01.1742.
39. LMAV, f.139, b.3131, С.Алендскі да Ю.С.Сапегі, Мачульна, 28.12.1745.
40. НГАБ у Менску, ф.1710, воп.1, спр.15.
41. НГАБ у Менску, ф.1710, воп.1, спр.16.
42. НГАБ у Менску, ф.1710, воп.1, спр.19.
43. Zielińska Z. Walka “Familii” o reforme Rzeczypospolitej. 1743–1752.– Warszawa, 1983.– 385 s.
44. Korzon T. Kościuszko.– Kraków–Warszawa, 1894.– 691 s.
45. LMAV, f.139, op.1, b.2724, Я.Масальскі да І.Масальскага, Алекшыцы, 14.07.1758.
46. BN 3285, cz.1, М.Чартарыйскі да М.А.Сапегі, б.м., 21.01.1756.
47. BN 3285, cz.1, М.Чартарыйскі да М.А.Сапегі, Берасце, 18.02.1756.
48. LMAV, f.139, b.2712, Ю.Масальскі да І.Масальскага, Слонім, 01.02.1756.
49. BN, BOZ, nr 939, Аляксандра Сапега да М.А.Сапегі, Дзярэчын, 10.02.1756.
50. НГАБ у Менску, ф.1710, воп.1, спр.18.
51. AGAD, AR, dz.V, nr 738, К.Беляўскі да М.К.Радзівіла, Рудзевічы, 24.03.1756.
52. AGAD, AR, dz.IVa, ks.14.
53. AGAD, AR, dz.V, nr 738, К.Беляўскі да М.К.Радзівіла, Рудзевічы, 09.04.1756.
54. AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, 4/9.
55. BJ, akcesja 24/61, b.p.
56. LMAV, f.139, op.1, b.2724, М.Масальскі да І.Масальскага, б.м., 04.07.1758.
57. LMAV, f.139, op.1, b.2724, Я.Масальскі да І.Масальскага, Алекшыцы, 15.08.1758.
58. AGAD, AR, dz.IVa, ks.17.
59. Biblioteka Czartoryskich, nr 3839, К.Беляўскі да Ю.Мнішка, б.м., 06.02.1760.

60. AGAD, AR, dz.V, nr 738, К.Беляўскі да М.К.Радзівіла, Рудзевічы, 07.02.1760.
61. Biblioteka Czartoryskich, nr 3839, М.К.Радзівіл да Ю.Мнішка, Нясвіж, 09.02.1760.
62. Мацук А. Паслы ад Вялікага княства Літоўскага на сойм Рэчы Паспалітай 1761 г.// Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях: Мат-лы міжнар. навук. канферэнцыі (Мінск–Наваградак, 23–24 лістапада 2007 г.)/ Навук. рэд. С.Ф.Сокал, А.М.Янушкевіч.– Мн.: БІП–С Плюс, 2008.– С.312–331.
63. AGAD, AR, dz.II, nr 2835.
64. AGAD, AR, dz.V, nr 738, К.Беляўскі да М.К.Радзівіла, Рудзевічы, 18.03.1761.
65. Zielińska Z. Massalski Michał Józef.// PSB.– Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975.– Т.ХХ.– Cz.1.– Zesz.84.– S.141–143.
66. Konopczyński W. Polska w dobie wojny siedmioletniej.– Warszawa–Kraków, 1911.–Т.2.– 556 s.
67. Kisielewski W. Książęta Czartoryscy i ich reforma na sejmie 1764.– Sambor, 1880.– 302 s.
68. Zielińska Z. Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku.– Warszawa, 2001.– 255 s.

Андрэй Мацук (Менск).

З гісторыі насельніцтва Крынкаў у 1795–1918 г.

In article “*From a history of the population of Krynki in 1795–1918 years*” **Vital Karnialuk** considers a demographic portrait of small city (miastečka) Krynki of former Horadnia region of GDL. The author analyzes quantity, sexual and age structure of the inhabitants of Krynki, them konfessional and national accessory (belonging), death and birth rate from the end 18th c. and prior to the beginning 20th c.

Дэмаграфічны партрэт насельніцтва мястэчка не проста змяняўся на працягу ўсёй гісторыі Крынак. Ён чуйна ўбіраў у сябе ўсе без выключэння падзеі, якія прама ці ўскосна закраналі жыццё местачкоўцаў. Рознымі сваімі характарыстыкамі – колькасцю, полава-ўзроставым складам, складам вернікаў, складам нацыянальных групаў, смяротнасцю і нараджальнасцю – крынкаўчане цікавяць нас як местачкоўцы, як жыхары Краю і як людзі, якія стаялі “*на плячах*” сваіх продкаў і былі пачынальнікамі гісторыі мястэчка ў ХХ ст. і ў наш час.

З ліку рознага роду матэрыялаў мінулага вылучаюцца, як мерыдыяны на шляху вандравання па пакаленнях крынкаўчанаў, перапісы насельніцтва. Гэта – “*рэвізскія сказкі*”, інвентарныя кнігі, перапіс 1897 г., дробныя ўлікі жыхароў на патрэбу мноства самых розных дзяржаўных устаноў. З гэтых крыніцаў мы і пачнем. Акрамя ўласнага значэння статыстычнай і дэмаграфічнай інфармацыі, гэта важна яшчэ і таму, што далей імёны, якія могуць сустрэцца нам у апавяданні пра легендарныя падзеі 1812 г., змаганне за страчаную мяшчанскую волю, паўстанні, якія не абыйшлі Крынкі, маруднае, але развіццё капіталізму ў вёсцы і мястэчку, стануць для нас імёнамі добрых знаёмцаў. А для кагосьці з сучаснікаў – імёнамі іх продкаў. Зважаючы ў гістарычнай падзеі на тое ці іншае прозвішча, мы будзем спрабаваць успомніць пра яго носбітаў у ранейшы час, і тады чарговы яго ўладар стане нам больш зразумелым і запамінальным.

Крынкі пры канцы існавання Рэчы Паспалітай у XVIII ст. – гэта дзяржаўнае мястэчка каралеўскай Гарадзенскай эканоміі. Угледзімся ў местачкоўцаў таго часу. Адразу пасля гвалтоўнага ўключэння ў склад Расійскай Імперыі Крынкі, натуральна, сталі прадметам рознагаліновай і рознапланавай унутранай палітыкі расійскага ўрада і яго мясцовых уладаў. Пачаткам такой палітыкі была арганізацыя ўліку насельніцтва. Як вядома, традыцыйна ў Расіі XVIII–XIX ст. (да 1858 г.) перапіс насельніцтва, якое плаціла падаткі і адбывала рэкруцкую павіннасць, называўся рэвізіяй. Такі спосаб уліку насельніцтва быў выкліканы падушным падаткаабкладаннем. Крынкаўчане, якія адпавядалі гэтым патрабаванням, сталі называцца “*рэвізкімі душамі*”, а іх імёны былі ўнесены ў так званыя “*рэвізскія сказкі*” – імяныя спісы насельніцтва [1, с.165–166]. Дарэчы, яны – найбольш дакладныя крыніцы па гісторыі тагачаснага насельніцтва Краю [2, с.34–46].

У 1795 г. чарговая, 5-я для Расіі, рэвізія закранула Крынкі. Як адзначае даследчык П.Казлоўскі, які разглядаў праблемы землеўладання і землекарыстання ў Беларусі ў XVIII–XIX ст., пятая рэвізія менавіта па беларускіх губернях была вельмі недакладная. Праверка рэвізіі расцягнулася да 1808 г. [3, с.52]. Яе вынікі засталіся ў фондах гарадзенскага НГАБ. Яны і будуць нашай адпраўнай кропкай адліку.

Крынкi, калi яны трапілі ў расійскую дзяржаву, былі мястэчкам шматнацыянальным і шматканфесійным, як амаль кожнае на нашых землях. Кацярынінская мяжа аселасці жыдоў 1794 г. яшчэ не паспела рэвалюцыйна паўплываць на дэмаграфічную карціну мястэчкаў і гарадоў – тое будзе яшчэ наперадзе. Структура насельніцтва была традыцыйнай па эканамічных абставінах і спрадвечна талерантнаму юрыдычнаму парадку звыклага для мяшчанаў і сялянаў мястэчка III Статута ВКЛ 1588 г.

Пятая рэвізія налічыла ў Крынках 453 жыдоў, як дарослых, так і дзяцей. Мужчынскае жыдоўскае насельніцтва налічвала 203 чалавека, жаночае – 250 [4, арк.59 адв.–65]. Гэтая колькасць жыхароў размяркоўвалася на 137 сем'яў ад 1 да 8 чалавек у кожнай, у сярэднім па 3,3 чалавека [4, с. арк.59 адв.–65]. Сярэдні ўзрост жанчынаў складаў 34 гады, мужчынаў – 35,7 года [4, арк.59 адв.–65]. Пераважная колькасць мужчынаў-жыдоў Крынкаў мела ўзрост ад 18 да 45 гадоў (58,7%). Дзеці да 15 гадоў складалі 103 чалавекі. Пройдзе час XIX ст., больш хуткага і мабільнага за папярэдняе, і колькасць крынкаўчанаў узрасце ў некалькі разоў. Але жыццё крынкаўскага жыдоўскага кагалу ўжо было непарыўнай часткай жыцця Крынкаў, да ладу і рытму якога яно, мястэчка, ужо прызвычалася. Гэта быў яго лад.

Сялянаў-падаткаплацельшчыкаў Крынкаў рэвізія 1795 г. таксама палічыла. Мужчынаў усіх узростаў налічана было 419 чалавек, жанчынаў – 358. Разам гэта складала 777 жыхароў усіх хрысціянскіх канфесіяў. Дарэчы, канфесійную хрысціянскую адметнасць дадзеныя “рэвізкія сказкі” не адзначалі. З гэтай колькасці дарослыя мужчыны і жанчыны складалі 458 чалавек. Сярэдні ўзрост жанчынаў быў 34 гады, мужчынаў 36,6. Дзяцей у хрысціянскіх хатах крынкаўчанаў налічвалася 319 [4, арк.59 адв.–65].

Дзякуючы характару “рэвізкіх сказаў” 5-га перапісу мы можам па імёнах даведацца пра тых, хто жыў у мястэчку на розных вуліцах. Згодна з тэкстам дакументу хрысціянскае насельніцтва жыло на Першай Новай (241 чал.), Свіслацкай (221 чал.) і Гарадзенскай (324 чал.) вуліцах [4, арк.66–69 адв., 70–78]. 138 хрысціянскіх сем'яў складаліся ў сярэднім з 5 чалавек. Таксама меліся выразныя выключэнні ў бок павелічэння лічбы да 8–10, і нават, да 12 чалавек [4, арк.66–69 адв., 70–78].

Што можа быць цікавым у гэтых лічбах больш чым двухсотгадовай даўніны? Возьмем спачатку агульную колькасць насельніцтва мястэчка. Яна складала не менш 1230 чалавек. Параўнаем гэтую лічбу з колькасным паказчыкам Горадні ў 1795 г. Яно налічвала тады 5398 жыхароў [5, с.48]. У Наваградку ў тым жа годзе пражывалі 1633 месцічкоўцы [6, с.165]. Гэтыя два прыклады – невыпадковыя. Названыя беларускія месцы мелі ў розныя часы вялікую рэлігійна-палітычную, ваенную і эканамічную вагу ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Гэта засталася ў мінулым, а цяпер, на мяжы дзвух – XVIII–XIX ст., гэтыя легендарныя беларускія цэнтры жыцця можна было параўноўваць з дадзеным мястэчкам. Разуменне гэтага – у геаграфічным месцазнаходжанні Крынкаў у Рэчы Паспалітай і яго эканамічнай ролі ў гаспадарчых захадах Антонія Тызенгаўза, якія стымулявалі рост насельніцтва.

Вернемся да звестак рэвізіі. Склад мяшчанскай і сялянскай сям'і крынкаўчанаіна звычайна складаўся з прадстаўнікоў некалькіх пакаленняў сваякоў. Нямала сем'яў мела парабкаў, прыслугу, жабракоў, кутнікаў⁶. У сем'ях пятнаццаці гаспадароў крынкаўчанаў-сялянаў (Рудніка Юзафа, Станкевіча Аляксандра, Курцэвіча Амброжыя, Шчасновіча Самуэля, Шчасновіча Албрагіма, Васілеўскага Станіслава, Місюкевіча Піліпа, Юшкевіча Станіслава, Касацкага Грыгора, Касацкага Юрыя, Наўмановіча Якуба, Гірбы Фёдара, Анісімовіча Юзафа, Міклашэвіча Фёдара, Манціні Яна) знаходзілася прыслуга альбо кутнікі. Прычым у адной сям'і з гэтага ліку – у Самуэля Шчасновіча – было два такіх чалавекі, а ў Албрагіма Шчасновіча іх было трое. Кутнікаў налічвалася па ўсіх сем'ях 25 чалавек; прычым

⁶ *Жабракі* – людзі, што існавалі за кошт міласціны і ахвяраванняў. У бедных сем'ях жабраваць пасылалі дзяцей, каб здабыць сродкі існавання. *Кутнікі* – катэгорыя збыднелых безземельных сялянаў у XVI–XIX ст., якія не мелі ўласнай хаты, таму наймалі для жыцця кут (адсюль і назва). Займаліся пераважна рамяством, промысламі, выконвалі работу па найму. У XIX ст. кутнікі зліліся з асноўнай масаю прыгонных сялянаў. *Парабкі* – наёмныя работнікі з безземельных сялянаў, якія працавалі па найму ў феадалаў у фальварках і ў гаспадарках заможных сялянаў [7, с.193, 287, 388].

у шмат каго з іх былі ўласныя сем'і. У Пятра Мічэйкі па *“рэвізскіх сказках”* было пазначана чатыры кутніцкія сям'і [4, арк.66–69 адв., 70–78]. Каб больш поўна ўявіць лад гэтых крынкаўскіх жыхароў згадаем характарыстыку такой катэгорыі сялянаў, дадзеную Дз.Пахілёвічам, які адзначаў: *“Кутнік – фігура няўстойлівая. Гэта часцей за ўсё сезонныя наёмныя рабочыя. Заўтра ён можа быць чаляднікам двара або ў заможнага селяніна, а можа мець сям'ю або пайсці ў прымакі і, нарэшце, можа у некаторых выпадках вярнуцца ў сваю сям'ю. Кутнікі часцей за ўсё – вынік ужо зніклай, расцярушанай гаспадаркі (дзеці халупнікаў)”* [8, с.78].

Частка гаспадароў з ліку сялянаў – 26 чалавек – у *“рэвізскіх сказках”* пазначаны, як халупнікі, безземельныя ці малаземельныя крынкаўчане. У адрозненне ад сельскай мясцовасці ў мястэчках гэтая катэгорыя сялянаў улічвалася як падаткаабкладальная [3, с.55]. Аднак, ужо з XVII ст. яны лічыліся ў якасці цяглага насельніцтва і таксама падлягалі падаткаабкладанню.

Хоць кутнікі, халупнікі, парабкі вызначаюць немаёмасныя катэгорыі сялянаў, у жыцці, відавочна, гэтыя катэгорыі людзей прыстасоўваліся па-рознаму. Склад сем'яў крынкаўчанаў сведчыць, што нягледзячы на сваю незаўздросную гаспадарку, халупнікі (пяць выпадкаў з 26-ці) у сваіх хатах мелі кутнікаў. Гэта – гаспадары Чарнецкі Тэадор, Філіповічава Багуміла (удава), Бутрымовіч Дзмітры, Тамашэвіч Васіль, Абрамовічава Разалія (удава).

Памеры сялянскіх сем'яў крынкаўчанаў за сваёй колькасцю хаваюць складаныя сваяцкія адносіны. Пад адным дахам часта – 45 выпадкаў з 138 – пражывалі некалькі пакаленняў местачкоўцаў аднаго прозвішча ці некалькіх прозвішчаў у сваяцтве.

Кожная сям'я фарміруе свой дабрабыт з улікам усіх наяўных сваіх магчымасцяў. І, напэўна, галоўнай крыніцай гэтага дабрабыту быў той занятак, які забяспечваў асноўны прыбытак. Вельмі каштоўнай адметнасцю *“рэвізскіх сказак”* з'яўляецца пазначаны ў іх вельмі часта род заняткаў жыхароў мястэчка. Веды пра прафесію гаспадары сям'і даюць добрую магчымасць у вялікай ступені ўхапіць тую атмасферу, якая панавала ў ягоным доме. Быццам мы завіталі ў хату крынкаўчанина.

Перш за ўсё вызначаецца сям'я тагачаснага бурмістра Крынкаў Юзафа Анісімовіча. На час рэвізіі яму ішоў 42 год. Ён, ягоная жонка Ганна, малодшая за мужа на 15 гадоў, і дзеці – 6-гадовы Андрэй і 4-гадовая Праксэда – жылі разам з прыслугай Цэцыліяй Завачанкай і жабраком-шляхціцам Ігнатам Лайковічам на Гарадзенскай вуліцы. Пасада бурмістра нагадвае аб існуючым на час далучэння да Расіі ў Крынках магдэбургскім самакіраванні, наданым у 1569 г. [9, с.7].

Вызначальна, што ў Крынках, сярод хрысціянскага насельніцтва (на жаль, спісы жыдоўскіх сем'яў гэта не пазначаюць) *“рэвізскія сказкі”* успамінаюць пра дзвух лекараў. Гэта – 22-гадовы фельчар Ян Руда, халупнік, які жыў на Гарадзенскай вуліцы разам са сваёй жонкай Мар'янаю, сынам-немаўляткам Міхаілам, і *“фельчар замежны”* Ян Манціні, 46 год, які таксама жыў на Гарадзенскай вуліцы з жонкаю Сюзанаю, чаляднікам Мікалаем Юшкевічам і прыслугаю Тэафіліяй Пульсноўскай.

Шмат хрысціянаў-крынкаўчанаў займалася рознымі рамёствамі. На Першай Новай вуліцы жылі чаляднік⁷ Ян Шульц (пад дахам сям'і Аляксандра Станкевіча), гарбар Ян Бурман, выхадзец з немцаў – майстра гарбарні Шмойлы Нярцовіча. На вуліцы Свіслацкай – шавец Ян Вільчынскі, браты-гарбары Піліп і Ян Масюкевічы, шавец – халупнік Ян Вечыжынскі (пад дахам сям'і Антонія Паддубніка). Але найбольш іх было на Гарадзенскай – ганчар – халупнік Павел Наўмановіч, шавец Барталамей Войцуль, ганчар Мацей Бяганскі, ганчар Фёдар Гірба, ганчар Антоні Бяганскі, ганчар Францішак Пухальскі, шавец Мар'ян Кізюкевіч, чаляднік Майсей Будровіч (з дому Мар'яна Кізюкевіча), ганчар Матэвуш Наўмановіч, чаляднік Мікалай Юшкевіч (той самы, што жыў разам з лекарам-італьянцам), кравец Ян Чабан.

⁷ Чаляднік – рамеснік у цэхавага майстра ў феадальных гарадах Беларусі, Літвы і Польшчы. Работнік, які скончыў курс вучнёўства, але не выканаў усе патрабаванні, каб перайсці ў падмайстры [10, с.134].

Насупраць імёнаў крынкаўчанаў Брыгіты Ляўчук (18 год), Тадэвуша Крыжаноўскага (20 год), Францішка Пратасевіча (10 год), Феліцыяна Філіповіча (19 год), Мацея Філіповіча (15 год), Яна Пратасевіча (з жыдоў) (15 год), Тэадора Маркава (12 год) (з жыдоў) у “рэвізскіх сказках” пазначана – “служыць” ці “служыць у Лунна”, “служыць у Горадні” [4, арк.66–78].

Вельмі паказальная для характарыстыкі сем’яў – гэта колькасць дзяцей у іх. Са спісаў 5-й рэвізіі бачна, што ў хрысціянскіх сем’ях у сярэднім даволі вялікі гэты паказчык атрымліваўся не з-за вялікай колькасці дзяцей, а з-за супольнага пражывання ў адным доме некалькіх сем’яў: сваёй і той, якой далі прытулак, альбо дзяцей, якія яшчэ не пайшлі на ўласную гаспадарку. Уласна колькасць дзяцей у сем’ях склала наступныя лічбы. 46 сем’яў жылі з адным дзіцём, 53 – з дзвума, 33 сям’і мелі па трох, у 17-ці было па чацьвёра і 5 сем’яў гадавалі па пяць дзяцей. Да таго ж, трэба адзначыць яшчэ адну вельмі істотную акалічнасць. У хаце, калі пражывала некалькі сем’яў, дзяцей, вядома, было больш, і іх колькасць дасягала да 6–10 чалавек.

У пераліку крынкаўчанаў, якія жылі на мяжы XVIII–XIX ст., звяртаюць на сябе ўвагу імёны местачкоўцаў, як жаночыя, так і мужчынскія. Якія тады былі найбольш ужывальныя? Сярод жаночых – Мар’яна, Ганна, Тэрэза, Разалія, Магдалена, Зоф’я. Сярод мужчынскіх – Станіслаў, Юзаф, Ян, Фёдар, Павел, Пётр, Мацей. Аднак, увогуле, багацце як мужчынскіх, так і жаночых імёнаў крынкаўчанаў у канцы XVIII ст. даволі значнае і... роўнае: сустракаюцца 47 імёнаў жаночых і столькі ж мужчынскіх⁸.

Усе вышэй пералічаныя дэмаграфічныя характарыстыкі насельніцтва Крынкаў выцякаюць з непасрэднага знаёмства з матэрыяламі 5-й рэвізіі 1795 г. Пры згаданай вышэй няпоўнасці, іх змест, аднак, больш багацейшы ў параўнанні з аналагічнымі наступнымі рэвізіямі. Матэрыялы НГАБ у Горадні даюць магчымасць пазнаёміцца з падобнай шырокай інфармацыяй аб насельніцтве мястэчка за 1816 г. З часу 5-й рэвізіі мінуў 21 год. Гэты тэрмін быў поўны на лёсавызначальныя падзеі для крынкаўчанаў. У 1802 г. была ўтворана Гарадзенская губерня, куды ўвайшлі і Крынкі. Яны, як і раней, былі звязаны з Горадні, але, як ужо звярталася ўвага, апынуліся на заходняй мяжы з Царствам Польскім, якое засталася ў складзе Расіі са згоды Агульнаеўрапейскага кангрэсу ў Вене (1814–1815 г.) [11, с.29]. За перыяд з 1795 г. насельніцтва мястэчка перажыла шмат новага ў гаспадарчым і сацыяльна-палітычным жыцці, бо гэты час уключыў у сябе палітыку Паўла I і значна больш працяглы адрэзак палітыкі Аляксандра I.

Перш за ўсё крынкаўчане хрысціянскага веравызнання, якія займаліся сельскагаспадарчай дзейнасцю, змянілі свой сацыяльна-прававы статус: яны былі перададзены, згодна з загадам Паўла I, у памешчыцкае ўладанне. Дакумент пра гэта паведамляе так: “*Мястэчка Крынкі, якое знаходзілася раней ва ўласным праве і ўключала ў сябе разам з вёскамі каля 1000 душаў мужчынскага полу (гаворка ідзе пра хрысціянскае падатнае насельніцтва – заўвага В.К.), карысталася мяшчанскімі правамі і таму лічылася мястэчкам, было перададзена... Сакалову..., Дзіваву..., Колесаву*” [12, арк.72 адв.].

Другая значная падзея, якая закранула мястэчка і яго жыхароў, гэта – вайна 1812 г. напалеонаўскай Францыі з Расіяй. Крынкаўчане, як і жыхары астатніх далучаных да Расіі мястэчкаў, былі ўцягнуты ў гэтыя падзеі, і яны не маглі не адбіцца на дэмаграфічным і эканамічным стане Крынкаў. 7-я рэвізія 1815 г., якая прадстаўлена ў НГАБ у Горадні, у звестках пра Крынкі змяшчае сярод іншых характарыстыкаў тагачаснага насельніцтва даты смерці крынкаўчанаў, пачынаючы з 1811 г. А значыць і за 1812 г. – таксама!

⁸ *Жаночыя імёны крынкаўчанаў*: Агата, Агнешка, Аксенія, Апалонія, Аўдоцця, Барбара, Багуміла, Брыгіта, Вікторыя, Ганна, Дарота, Эва, Ізабэла, Яганна, Караліна, Канстанцыя, Кацярына, Кляра, Крысціна, Людвіка, Люцыя, Магдалена, Малгарыта, Мансэля, Мансэся, Мар’яна, Марцэся, Настасся, Наталля, Пятрунэля, Праксэда, Разалія, Рэгіна, Зоф’я, Тацыяна, Теафіля, Тэрэза, Фядора (Хвядора), Феліцыяна, Францішка, Цэцылія, Галена, Элеанора, Эльжбета, Юльяна, Юсціна. *Мужчынскія імёны крынкаўчанаў*: Адам, Аляксандр, Амброжы, Андрэй, Антоні, Ануфры, Апалон, Базыль, Баргаламей, Васіль, Ваўжынец, Вінцэнт, Войцах, Дамінік, Ігнат, Юзаф, Казімер, Каспар, Лаўрын, Лявон, Раман, Лукаш, Максім, Мар’ян, Майсей, Матэвуш, Мацей, Мікалай, Мірон, Міхал, Павел, Пётр, Пракоп, Сільвестр, Станіслаў, Стэфан, Сымон, Тамаш, Тэадор (Фёдар), Феліцыян, Ф(П)ліп, Францішак, Элун, Юры, Якуб, Ян.

На 15 сакавіка 1816 г. у Крынках, згодна з рэвізкім перапісам, пражывала хрысціянскага насельніцтва памешчыка П.Дзівава – 94 сям’і і памешчыка П.Сакалова – 34 сям’і. Трэба заўважыць, што тут гаворка ідзе не пра ўсіх, хто пражываў у маёнтку Крынкі, якое ўключала ў сябе шэраг навакольных вёсак і ўрочышчаў, а толькі тую яго частку, якая складалася з насельніцтва менавіта мястэчка. 87 сем’яў П.Дзівава (рознiца ў лічбах з 94 з-за таго, што “рэвізскія сказкі” пазначалі і “мёртвыя душы”, а разлік наш ідзе ў дачыненні да жывых) складаліся з 385 чалавек. У сярэднім на сям’ю прыходзілася 4,4 чалавека. Суадносіны паміж мужчынамі і жанчынамі сялянаў П.Дзівава складалі 163 і 222 чалавекі адпаведна [13, арк.1165–1185 адв.] Колькасць дзяцей да 15-гадовага ўзросту складала 130 чалавек, ці 33,7% ад усёй колькасці сялянаў. Сем’яў, якія мелі па 4 дзіцяці, было 6 (6,8%), і адна сям’я мела пяцёра дзяцей.

У валоданні П.Сакалова было 34 сям’і, якія жылі ў мястэчку, з 154 чалавек. З іх мужчыны складалі 75, а жанчыны – 79. На агульную колькасць прыгонных сялянаў Крынкаў – 539 чалавек – сярэдні памер сям’і складаў 4,4 чалавека. Дзяцей да 15 гадоў у сем’ях сялянаў П.Сакалова было 35 чалавек (22,7%). Значыць, ад 539 чалавек усяго дзяцей было 165 або 30%. У параўнанні з 1795 г. розніца складае (-11%). Гэта – адзін з істотных паказчыкаў страты крынкаўчанаў волі.

Па матэрыялах дадзенай рэвізіі можна вызначыць колькасць памерлых у 1812 г. і параўнаць з папярэднім 1811 г. і наступнымі 1813, 1814 г. Гэтыя паказчыкі такія: 1811 г. – 8 памерлых, 1812 г. – 32 памерлых (з іх 8 чалавек – дзеці да 4 год), 1813 г. – 18 памерлых, 1814 г. – 12 памерлых, 1815 г. – 12 памерлых. Аб’ядноўваючы паказчыкі смяротнасці з 1811 па 1816 г. (сялянаў П.Дзівава і П.Сакалова), атрымліваем агульную колькасць памерлых – 94 чалавекі, у тым ліку, за 1812 г. вайны – 32 чалавекі (32,9%). Колькасць народжаных у тым жа 1812 г. склала 19 чалавек [13, арк.1156 адв.–1165]. Натуральны прырост за год складае (-12).

Але для агульнай колькасці насельніцтва “рэвізскія сказкі” дадаюць звесткі аб яшчэ некалькіх катэгорыях хрысціянскага насельніцтва. Гэта – дваровыя вольныя людзі памешчыка П.Дзівава: Андрэй Цімафеевіч Бяганскі, Юзаф Іванавіч Астапоўскі, дваровыя прыгонныя Міхал Іванавіч Ільяшэвіч (10), Адам Казімеравіч Аляшэвіч (12). Акрамя іх пазначаны ў спісах майстравыя вольныя людзі: цясляр Юзаф Мацеевіч Бачынскі, ганчар Станіслаў Іванавіч Каранеўскі, памерлыя, дарэчы ў 1812 г., каваль Кузьма Іванавіч Астапоўскі і гарбар Іван Готфрыдавіч Штэйнер, муляр Юзаф Безліч (памёр у 1813 г.). Асобнай катэгорыяй крынкаўчанаў у рэвізіі змешчаны вольныя служачыя, агульнай колькасцю тры чалавекі: Грыгоры Пятровіч Грылюк, яго жонка Рэгіна і Юзаіф Заспіч. Астатнія – гэта “мёртвыя душы”: Якуб Мікалаевіч Ярэміч, Барталамей Лаўрэнцэвіч Радомскі, ці беглыя з Крынкаў, як Сямён Мацеевіч Нятупскі, Сямён Сямёнавіч Кірылюк, Васіль Дзяшко, Тамаш Казлоўскі, Мацей Казлоўскі, Юзаф Макар. Сярод вольных значыліся яшчэ рэкрут Аляксандр Туміловіч, а сярод прыгонных П.Сакалова – памерлы ў 1812 г. мельнік Максім Пуда [13, арк.1084 адв.–1085].

Па “рэвізскіх сказках” 1816 г. таксама можна высветліць колькасць рэкрутаў. У пачатку XIX ст. у рэкруты, як вядома, бралі па 4–5 чалавек ад 500 душаў мужчынскага полу [14, с.170]. Аднак, у 1813 г. з прыгонных і вольных крынкаўчанаў было ўзята на вайсковую службу 9 чалавек⁹.

У адрозненне ад характару сацыяльных катэгорыяў крынкаўчанаў у 1795 г. перапіс 1816 г. не паказвае такіх групаў местачкоўцаў, як халупнікі і жабракі. Толькі ў адной сям’і Цімафея Царэвіча значыцца парабак Адам Заданоўскі. З былых катэгорыяў маламаёмных сялянаў і мяшчанаў засталіся ў рэвізіі кутнікі, але і іх толькі дзевяць [13].

Наступны шырокі дэмаграфічны матэрыял “рэвізскіх сказаў” па мястэчку звязаны з 10-м, так званым “народным перапісам” 1858 г. Гэта быў апошні ўсеагульны перапіс рэвізскіх душаў. Матэрыялы гарадзенскага НГАБ таксама захоўваюць даволі поўныя звесткі

⁹ Рэкруты: Андрэй Паўлавіч Лашакевіч, Мацей Юр’евіч Грышкевіч, Міхал Юр’евіч Кузьма, Павел Тадэвушавіч Міклашэвіч, Лявон Сільверставіч Яновіч, Лаўрын Цутрукевіч, Барталамей Іванавіч Войцуль, Кузьма Мацеевіч Наймановіч, Аляксандр Туміловіч.

яго вынікаў. 1858 г. аддзяляе ад 1816 г. 42 гады. У гэты перыяд не было такой вайны, як вайна 1812 г., але затое было паўстанне 1830–1831 г., былі мабілізацыі на Крымскую вайну, якую вяла Расія ў 1853–1855 г. Быў апошні, як паказаў бліжэйшы час, крызіс прыгону з максімальным уціскам землеўладальнікаў на сялянаў і разнастайнымі захадамі царскага ўраду, каб пазбегнуць “рэвалюцыі знізу” (рэформы П.Кісялёва). За больш чым сорок гадоў змянілася амаль два пакаленні дзеяздольных крынкаўчанаў. А тыя, хто пазначаны ў “рэвізскіх сказках” 1858 г. у малечым і юнацкім узростах, стануць непасрэднымі ўдзельнікамі развіцця Крынкаў пасля прыгону (з 1861 г.). Перапіс 10-й рэвізіі не толькі змяшчае важныя дэмаграфічныя паказчыкі насельніцтва мястэчка, але ўскосна дапамагае зразумець адную з найбольш яркавых і драматычных старонак жыцця крынкаўчанаў у першай палове XIX ст. – іх барацьбу за вяртанне мяшчанскіх правоў і, увогуле, за волю.

Спачатку прасочым яе ў параўнанні з дзвума папярэднімі згаданымі перапісамі, выкарыстоўваючы асноўныя характарыстыкі насельніцтва Крынкаў на сярэдзіну XIX ст. Мясцічка на гэты час было ўжо ў іншых гаспадароў-памешчыкаў: Ліпхартаў і Вірыёнаў. Колькасць сялянаў Івана Вірыёна на час рэвізіі 1858 г. налічвала 173 чалавекі, гэта – 81 мужчынскага полу і 92 – жаночага [15, арк.1100]. У Аляксандра фон Ліпхарта іх было – 342 чалавекі, альбо 173 чалавекі мужчынскага полу і 169 – жаночага. Таму, агульная лічба прыгонных крынкаўчанаў была 515 чалавек. Да гэтай лічбы трэба дадаць колькасць вольных з ліку дваранаў, свецкіх і царкоўных служачых, сялянаў і хрысціянаў-рамеснікаў, якіх на 40–50-я г. у Крынках налічвалася 25 гаспадароў¹⁰. Агульная лічба – не менш за 540 чалавек.

Згодна з 9-й рэвізіяй (бо ёсць больш абшырных матэрыялы, чым за 1858 г.) жыды Крынкаў складалі на 1850–1852 г. (час удакладнення падлікаў) 1739 чалавек. Мужчынаў – 798, жанчынаў – 941, склад сем’яў – 4,3 чалавека. Але 19 сем’яў мелі ад 10 да 15 чалавек [16, арк.784–871]. Гэта лічба не супадае па дадзеных з вядомай “*Жыдоўскай энцыклапедыяй*” А.Гаркаві і Л.Кацнельсона. У гэтым выданні паказана на 1847 г. 1856 чалавек жыдоў [17, с.585]. Заўважым, што ў 1834 г. адпаведна з 8-мі “*рэвізскімі сказкамі*”, якія, на жаль, няпоўныя ў гарадзенскім архіве, у 426 сем’ях пражывала 809 чалавек мужчынаў [18, арк.297–329]. І з пазіцыі гэтых лічбаў дадзеныя “*Жыдоўскай энцыклапедыі*” ўяўляюцца даволі рэальнымі. А розніцу паміж 1847 і 1858 г. у 117 чалавек можна патлумачыць шэрагам неўраджайных гадоў і значнай смяротнасцю сярод насельніцтва, бо ў 1845 і 1847 г. былі неўраджаі, з 1853 па 1856 г. – эпідэміі, у 1848 г. – халера [19, с.311]. Голад і хваробы штурхалі да небачнай смяротнасці: за два гады колькасць памерлых перавышала ўдвая лічбу народжаных, з масы насельніцтва ў 1854 і 1855 г. выбыла да 6%. Наступствы голаду цягнуліся ажно да жніва 1856 г. [19, с.92]. Аднак, усё роўна рост за перыяд з 1795 (453 чалавекі) па 1852 г. (1739 чалавек) у 3,8 разоў можна патлумачыць недакладнымі дадзенымі 1795 г. і адпаведнай дэмаграфічнай антысеміцкай палітыкай расійскага ўрада (маецца на ўвазе мяжа аселасці жыдоў). Ужо “*рэвізскія сказкі*” за 1806 г. звяртаюць увагу такой інфармацыяй аб насельніцтве, як рамёствы жыдоў, і, што мае асабістую каштоўнасць (аб гэтым яшчэ пазней), наказваюць геаграфію вучобы майстроў-жыдоў з Крынак [20, арк.22 адв.–29]¹¹.

¹⁰ Юльян Янавіч Шыманскі, *павераны ўправіцель Дзівапола*, Антоні Францішкавіч Манюшка, *пісар ў маёнтку Дзівава*, Клямент Юзафавіч Эйсмант, *эканом Дзівава*, Себасцяян Де Бурга Клява, *медык Дзівава*, Юзаф Францішкавіч Кудрэвіч, *урач ў Крынках*, Аляксандр Марцінавіч Мучынскі, *настаўнік дзяцей Шыманскага*, Фрыдрых Ташэндорф, *цясляр*, Францішак Галаўбка (з чэхаў), *суконічык*, Ян Траўтэх (з чэхаў), *суконічык*, Ян Экерт, *гарбар*, Баніфацы Мацеевіч Петрашэўскі, *шляхціч*, Ян Ступніцкі, *пробаіч грэка-уніяцкі*, Тэадор Юльевіч Качаноўскі, *выконваючы абавязкі святара уніяцкай царквы*, Бенядыкт Міхалавіч Страпелка, *гаспадар плябаніі з духоўнага звання*, Кацярына Качаноўская, *пляменніца святара*, Мацей Янавіч Нятупскі, *царкоўны служачы*, Антоні Дубянецкі, *царкоўны служачы*, Юзаф Серафімовіч, *арэндатар маёнтка П.Сакалова*, Аляксандр Станіслававіч Глябовіч, *эканом маёнтка Сакалова*, *дачка доктара маёнтка Івана Семіёна*, Мустафа Шчасновіч і яго брат Астафа, *гарбары*, *татары*, Аўгустцін Савашкевіч, *адміністратар плябаніі*, *ксьёндз*, Баргаламей Зубялевіч, *святар грэка-уніяцкі*, Юры Міхалавіч Карней, *арганіст касцёла* [15, арк.265 адв.–288].

¹¹ Тодрыеў Гарбоўскі, *гарбар*, Зэльман Давідовіч, *срэбранік*, Цобых Хост, *кравец*, Орка Носен Фанвела, *шавец*, Хеліх Хаіма, *маляр*, Шмуль Хайт, *кравец*, Янкель Кесаль, *шапачнік*, Портха Бас, *шавец*, Ізраіль Сілсберг, *срэбранік*, Юдэль Ядваб, *балоншчык*, Абрам Эбштэйн, *пекар*, Арон Бендэнта, *кравец*, Бярко Кіршнер, *кушнер*,

Кожны з царкоўных прыходаў, уніяцкі і рымска-каталіцкі, мелі прыпісаныя да іх сялянскія сем'і. Складзі ўяўленне аб іх можна на падставе рэвізіі 1811 г. у дачыненні да абодвух прыходаў і ў выпадку з касцёльнымі сялянамі параўнаць некаторыя змены ў іх колькасці і сямейным стане на 1834 г. [21, арк.149, 151–151 адв.; 22, арк.94–98]. Перапіс за 1811 г. згадвае імёны Івана Тамкевіча, які служыў у канторы крынкаўскай царквы, царкоўнага пісара Івана Беньдыкта Анісімовіча, царкоўнага назіральніка Антонія Дамброўскага. Таксама да прыходу былі прыпісаны гаспадары з разраду агароднікаў Тадэвуш Станкевіч, Лаўрын Верэгет, Іван Казлоўскі, Пракоп Міхайлоўскі [21, арк.149]. Дваровыя людзі касцёла, па звестках 1811 г., гэта – Павел Падунскі, Андрэй Ціхановіч, Тамаш Зелянкевіч, Ян Юзафовіч, Юры Чарнецкі, Валянцін Чарнецкі, Ян Ласко, Сцяпан Чарнецкі, Даніла і Якуб Савічы, Станіслаў Калінскі, Беньдыкт Янулевіч, Кузьма Вашкевіч, Васіль Гірба і іх сваякі [21, арк.150–150 адв.].

Вернемся да 10-га перапісу 1858 г. Агульная колькасць прыгонных сялянаў 515 чалавек складае 80 сем'яў, якія пражывалі ў мястэчку, у тым ліку, сяляне Вірыёна, якія жылі на Новастроўскай вуліцы. У сярэднім ў гэтых сем'ях было 6,4 чалавека. Аднак, пры даволі вялікай колькасці сем'яў, якія складаюцца з 7–9 чалавек (28 з 80), сем'яў, якія складаюцца з 10 і болей чалавек, зафіксавана толькі сем.

У другой палове XIX–пачатку XX ст. насельніцтва Крынкаў расце хуткімі тэмпамі. Дужа шпарка ўзрастае і жыдоўская яго частка. У 1847 г. жыдоўскае насельніцтва будзе налічваць 1686 чалавек, а праз 36 гадоў, у 1883 г. у мястэчку жыло 2823 жыда. Яшчэ на 719 чалавек яно павялічылася за апошнія дваццаць гадоў XIX ст. Рост, як пазначана ў кнізе “*Pinkas Krynki*”, склаў за 40 гадоў павялічэнне ўдвая [23, р.62]. У 1895 г. у мястэчку пражывала, згодна з дадзенымі Энцыклапедычнага слоўніка Бракгаўза і Эфрона, 3825 чалавек. Даведчае выданне “*Статистика России*” за 1890 г. інфармуе аб 3997 жыхарах Крынкаў (2079 мужчынаў і 1918 жанчынаў) [24, с.2]. А паводле перапісу 1897 г. – амаль на тысячу больш – 4957 чалавек [17, с.858].

На 1901 г. у мястэчку пражывала 4993 чалавекі. 4040 з іх былі жыдоўскай часткай насельніцтва. Далей, у дэмаграфічнай раскладцы ішла колькасць сялянаў – 793 (438 праваслаўных і 475 каталікоў), 35 дваранаў, 10 купцоў, 15 мяшчанаў хрысціянскага веравызнання, 30 мяшчанаў мусульманскай веры [22, арк.73 адв.]. Такая стракатая структура насельніцтва мястэчка рабіла яго месцам правядзення усёй нацыянальнай і рэлігійнай дзяржаўнай расійскай палітыкі.

Сапраўдны дэмаграфічны выбух у Крынках ў гэты час быў звязаны з росквітам мясцовага гарбарства і некаторых адпаведных палітыка-адміністрацыйных захадаў уладаў у дачыненні да мястэчка. Вынік гэтага – рост насельніцтва мястэчка на 1914 г. да 8–10 тысячаў чалавек. Такая колькасць яго жыхароў, з якіх каля дзвух тысячаў складалі рабочыя гарбарняў, фактычна рабіла Крынкі горадам.

Літаратура і крыніцы:

1. Рэвізіі. Рэвізская душа. Рэвізскія сказкі.// ЭГБ: У 6 т. Т.6.– Мн.: БелЭн, 2001.– Кн.І.– С.165–166.
2. Улашук Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии.– М.: Наука, 1965.– 479 с.
3. Козловский П.Г. Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII–п.п. XIX в.– Мн.: Наука и техника, 1982.– 206 с.
4. НГАБ у Горадні, ф.24, воп.7, спр.16.
5. Госцеў А., Швед В. Кронан. Летапіс горада на Нёмане (1116–1990 г.).– Гродна: НВК “*Пергамент*”, 1993.– 320 с.

Мовіша Шліндэр, кравец, Рубін Вейб, кравец, Шлёма Кірзнер, Зосель Сандлер, шавец, Ізка Колтвун, кравец, Файвель Капуста, кушнер, Ізраэль Шмейл, кушнер, Гершель Вайнер, цяляр, Пінхус Сохер, кравец, Хаім Геван, кравец, Янкель Схісельгер, канвісар, Кадіш Геліг, гарбар, Мроль Гарба, гарбар, Вольф Эрэль, гарбар, Вольф Фейнсільберг, срэбранік, Зелька Глад, шклілышчык, Юда Таль, катляр, Моўша Панетрагер, кравец, Давід Голд, срэбранік, Файвель Хайт, кравец, Ост Грун, кравец, Кастэль Хайт, кравец, Зіндэль Ядwab, балоншчык, Абрагам Эбштэйн, маляр, Шыман Сховіч, цяляр, Арон Хайт, кравец, Іцка Шнайдер, кравец, Аўсей Грун, кравец, Кафель Хайт, кравец, Янкель, кравец, Арон Шустэр, шавец.

6. Памяць. Гіст.-дакумент. хроніка Навагрудскага р-на.– Мн.: БелЭн, 1996.– 559 с.
7. Жабракі. Кутнікі. Парабкі.// ЭБ. Энцыклапедыя.– Мн.: БелСЭ, 1989.– С.193, 287, 388.
8. Похилевич Д. Крестьяне Литвы и Белоруссии во второй половине XVIII в.– Вильнюс, 1966.– 215 с.
9. Шаланда А. Места Крынки і яго герб у XVI–XVIII ст.// Герольд Litherland.– Горадня, 2002.– № 1–2.– С.6–11.
10. Чаляднік.// ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 2003.– Т.6.– Кн.ІІ.– С.134.
11. Шыбека З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795–2002 г.).– Мн.: Энцыклапедыкс, 2003.– 488 с.
12. НГАБ у Горадні, ф.10, воп.17, спр.445.
13. НГАБ у Горадні, ф.24, воп.7, спр.32а.
14. Рэкрут. Рэкруцкая павінасьць.// ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 2001.– Т.6.– Кн.І.– С.170.
15. НГАБ у Горадні, ф.92, воп.1, спр.258.
16. НГАБ у Горадні, ф.24, воп.7, спр.78.
17. Еврейская энциклопедия./ Под ред. А.Гаркави и Л.Кацнельсона. В 16 т.– СПб, 1906.– Т.9.
18. НГАБ у Горадні, ф.24, воп.7, спр.88.
19. Материалы для географии и статистики России. Гродненская губерния./ Сост. П.Бобровский. В 2 ч.– СПб, 1863.– Ч.1.– 866 с., карты.
20. НГАБ у Горадні, ф.24, воп.7, спр.24.
21. НГАБ у Горадні, ф.24, воп.7, спр.27.
22. НГАБ у Горадні; ф.24, воп.7, спр.45.
23. Pinkas Kryнки.// <http://www.jewishgen.org/yizkor/krynki/kry>.
24. Статистика Российской империи. Гродненская губерния.– СПб, 1890.– Вып.ХІ.– 11 с.

Віталь Карнялюк (Горадня).

ПАВЕДАМЛЕННІ.

Могілки ў Песках¹².

Вёска Пескі знаходзіцца недалёка ад раённага цэнтра Масты ў Гарадзенскай вобласці. Раней гэта было мястэчка, што адчуваецца і зараз. Тут захаваўся цэлы шэраг разнастайных цікавых пабудоў і месцаў, да якіх ужо даўно прызвычаліся мясцовыя жыхары. Сярод іх прыцягваюць увагу млын пачатку ХХ ст., неагатычны касцёл Маці Божай Ружанцовай 1918 г., Мікалаеўская царква 1870 г. Уражвае цэлы шэраг разнастайных

Млын у Песках, пабудаваны да 1922 г.

могілкаў: праваслаўныя, каталіцкія (з XIX і да пачатку ХХ ст., сучасныя), жыдоўскія. Кожныя з іх маюць сваю гісторыю і цікавыя помнікі. Самыя старыя – гэта каталіцкія могілкі, якія знаходзяцца недалёка ад касцёла. Зараз яны ў занятым стане. Большасць помнікаў разбурана, надпісы амаль сцерліся і прачытаць іх магчыма з цяжкасцю. На іх перасталі хаваць ужо на пачатку ХХ ст. Па словах мясцовай жыхаркі Алены Саваўны Сліж (1931 года нараджэння), помнікі пачалі разбураць яшчэ немцы падчас акупацыі. Іх увагу прыцягнулі мармуровыя надгробкі, якія яны “*пабілі і пабралі*”. Пасля тут быў выган і многія прывязвалі да надгробкаў жывёлу,

якая часта звальвала іх. У савецкі час улады прапанавалі адной жанчыне гэтыя старыя могілкі пад пляц для пабудовы хаты. Але яе маці, пабачыўшы гэта месца, адгаварыла дачку тут сяліцца.

Алена Саваўна Сліж таксама ўзгадала, што на гэтых могілках быў склеп, дзе была пахавана пані Сухоцкая. Гэтая багатая асоба давала ахвяраванні на касцёл. Пасля яе перазахавалі на новых каталіцкіх могілках. Але, дзе знаходзіцца яе новае месца пахавання,

¹² Аўтар выказвае шчырую падзяку мясцовым жыхаркам Сліж Алене Саваўне і Варановіч Надзеі Саваўне, якія падзяліліся сваімі жыццёвымі ўспамінамі, а таксама Вользе Анісцюк і Юрыю Ёхналевічу за дапамогу ў даследаванні.

невядома. Ужо ў нашыя часы яго беспаспяхова спрабавалі адшукаць унучка і праўнук Сухоцкай.

Паводле “*Метрычнай кнігі*” памерлых за 1848–1884 г. на гэтых могілках хавалі ўсіх жыхароў наваколля: шляхту, ксяндзоў, мяшчанаў, сялянаў. Тут пахаваны асобы з мястэчка Пескі, навакольных вёсак і маёнткаў Міжава, Малькавічы, Самойлавічы, Зарудаўе, Зяльвяны, Парфіянавічы, Калядзічы, Дамінішкі, Туры, Струбніца, Ліхінічы, Белавічы, Агароднікі, Беркі. Усяго пахавана за гэты перыяд 1007 асобаў, з іх шляхты – 60 (гл. Дадаткі 1–2). Хутчэй за ўсё для пахавання апошніх было адведзена спецыяльнае месца, бо на дадзены момант захавалася толькі тая частка, дзе былі каменныя нагробкі. А іх дазволіць сабе маглі людзі адапаведнага статусу. Самыя могілкі займалі значна большую тэрыторыю, на якой зараз знаходзяцца дамы.

Выяўленыя надпісы на нагробках былі звераны з метрычнымі запісамі. Аказалася, што ў захаваных магілах пахаваны шляхцічы. Усе надпісы на іх былі зроблены на польскай мове. Атрымалася расчытаць наступныя (у перакладзе на беларускую мову):

- “...ад жонкі і дзяцей 1854” (Запіс у Метрычнай кнізе: “1854, 17 лютага ў маёнтку Зяльвяна памёр дваранін Антоні Мікульскі, 42 гады, пакінуў удаву Дамініцыэлю Марозаву, пахаваны ксяндзом Францішкам Пуцілоўскім 19 лютага на грамадскіх могілках Пескаўскага касцёла”);
- “...Песках ... памёр 17 лютага 1850 меў 52 г.”;
- “дом Станіслава Гімбута, пражыўшы 25 год, перанёсся да вечнасці 11 красавіка 1857 г.” (Запіс у Метрычнай кнізе: “1857, 14 красавіка ў маёнтку Парфіянавічы памёр дваранін Станіслаў Гімбут ад тыфавай гарачкі, юнак 25 год, пахаваны ксяндзом Францішкам Пуцілоўскім 17 красавіка”);
- “...праслаўлены 1881 г.” (Запіс у Метрычнай кнізе: “1881, 28 красавіка ў мястэчку Пескі памёр дваранін Алаізы Антонаў Сабаткоўскі, 75 год, пахаваны ксяндзом Альбертам Стэцкім 28 красавіка”);
- “Года 184... 23. ...за душы ... Эльжбеты Красеўскай 14 унучат просяць панскага анёла ... у 1880 г. М.К.”;
- “...1888 г.”;
- “Людвік і жонка Настасся Рубінскія, 72 гады, 1885 і 1884 г. 81 год”;
Да перыяду XIX ст. адносяцца таксама пахаванні каля касцёла:
- “Зоф’я з Гэйповічаў Хадакоўская нарадзілася 10 лістапада 1843, памерла 26 лістапада 1879, просіць анёла панскага”;
- “Ганна з Валовічаў Аскерчына жыла 76 год, памерла 4 мая 1886, просіць Святую Марыю”.

У пачатку XX ст. былі знесены ў адну магілу рэшткі тых асобаў, якія былі пахаваны ў старым касцёле:

- “Тут зложаны рэшткі, якія спачывалі ў трунах даўнейшага Пескаўскага касцёла членаў сем’яў Аскеркаў, Крывіцкіх, Беніслаўскіх, графоў Красіцкіх і іншых, перанесеных у 1903 г. Просім Бога прыняць іх”.

Недалёка ад гэтых пахаванняў знаходзіцца вялікі камень, на якім па-нямецку зроблены наступны надпіс: “Тут пахаваны 46 нямецкіх жаўнераў, загінуўшых у верасні 1915 г.” Літары на ім амаль небачныя. Яны былі выцарапаны, таму надпіс можна намацаць рукамі.

Нагробная пліта Ганны Валовіч Аскерчынай,
памерла 4.05.1886 г.

На праваслаўных могілках, якія вынесены былі за вёску ў пачатку XX ст., знаходзіцца яшчэ адное нямецкае пахаванне. У адрозненне ад папярэдняга на ім надпіс зроблены вельмі добра: *“Тут пахаваны германскія жаўнеры, якія загінулі смерцю герояў за сваю Радзіму ў верасні 1915 г.”*.

Перад самай вёскай, цяпер размежаваныя дарогай, знаходзяцца каталіцкая і праваслаўныя могілкі. Яны былі закладзены прыкладна на пачатку XX ст. Стары ўваход на каталіцкія могілкі ўжо не функцыянуе. Ад яго засталася толькі адная вежа. Большасць пахаванняў да 1940-х г. знаходзіцца ў занябаным стане, часта парушаны. На некаторых надпісах ўжо немагчыма прачытаць. Вось некаторыя з іх:

- *“Себасцяновіч Станіслава жыла 37 год, памерла 15 лістапада 1918 г. Просім Святую Марыю, памяць ад дзяцей”*;
- *“Марыя Пятровіч жыла 40 год памерла ў 1930 г., пакой яе душы”*;
- *“Стэфан Заблоцкі жыў 73 гады памёр [у] 1930 г.”*;
- *“Жыгімонт Сямашка жыў 77 год, памёр 30...[месяц?] 1926 г., пакой яго душы”*.

На праваслаўных могілках надпісы на надгробках зроблены на расійскай мове. Могілкі гэтага часу захаваліся нядрэнна. Раз на год іх крыху падпраўляюць на Дзяды. Самае старэйшае пахаванне належыць калежскаму рэгістратару Васілю Іванавічу Грыгаровічу (1901 г.). Сярод старых пахаванняў ёсць наступныя:

- *“Калежскі рэгістратар Васіль Іванавіч Грыгаровіч памёр 10 чэрвеня 1901 г. на 40 годзе”*;
- *“Якаў жыў 63 года, памёр 1901 г., Ганна жыла 56 год, Беліды”*;
- *“Пескаўскі валасны пісар Фёдар Паўлавіч Узарчук, памёр 9 чэрвеня 1902 г. на 39 годзе. Пакойся ў міры дарагі муж і незабыўны бацька”*;
- *“Іван Восіпавіч Грыгаровіч памёр 24 ліпеня 1909 г. на 85 годзе. Мір праху твайму”* (бацька калежскага рэгістратара В.І.Грыгаровіча);
- *“Марыя Антонаўна Палянок, памерла 7 кастрычніка 1909 г. на 34 годзе жыцця. Пакойся ў міры, дарагая жонка і маці”*;
- *“Гаўрыла Іванавіч Лысюк жыў 76 год, памёр 16 чэрвеня 1929, незабыўнаму мужу і бацьку”*;
- *“Тут пахаваны ...нарадзіліся 1903 г., загінулі ад рук бандыта 1947 г.”*.

Апошняя пахаванне звязана з дзейнасцю Арміі Краёвай у Заходняй Беларусі. Надпіс на надгробку прачытаць немагчыма. Па словам мясцовых жыхарак тут хутчэй за ўсё пахаваны нейкія Шакура і Сідарэнка, якія загінулі ад рук краёўцаў. Па словах Варановіч Надзеі Саваўны ў Арміі Краёвай былі мясцовыя жыхары з навакольных вёсак, якія днём працавалі, а ноччу забівалі прадстаўнікоў Савецкай улады. Надзея Саваўна працавала ў той час на малаказаводзе. Яе, як мясцовую, якая ўмела размаўляць і па-польску, і па-беларуску адпраўляла начальства збіраць малако і заключаць дамовы з насельніцтвам. Дырэктар завода, як немесцовы і расійскамоўны, баяўся, што заб’юць, а ў яго было малое дзіця. Начаваць яна часта заставалася ў хаце ўладзімера Ванкея. Як аказалася пасля, ён узначаліваў акаўцаў.

Каля Мікалаеўскай царквы ёсць яшчэ два старых пахаванні: *“Віктар Кальвін, нарадзіўся 22 студзеня 1903 г., памёр 10 студзеня 1904 г.”* і *“Тут пахаваны прах Яго імператарскай вялікасці камер-юнкера, стацкага саветніка Аляксандра Іванавіча Азнабішына, 9 чэрвеня 1893 г., 58 год”*.

Сваю гісторыю маюць і жыдоўскія могілкі. Да Вялікай Айчыннай вайны ў Песках існавала даволі буйная жыдоўская абшчына. Недалёка ад царквы знаходзілася сінагога. Алена Саваўна Сліж згадвае, што быў цэлы рад жыдоўскіх крамаў, дзе можна было купіць усё, а калі не было грошай, то – абмяняць. Мясцовае праваслаўнае і каталіцкае насельніцтва ставілася вельмі добра да жыдоў. Сярод іх былі ўрачы, гандляры, яны былі адукаваныя і часта дапамагалі па розных справах.

Пад час вайны ў Песках было гета, куды звозілі жыдоў з навакольных вёсак, а адсюль – у Ваўкавыск. Тут, на месцы, фашысты толькі пазбіралі слабых старых, пазганялі ў старую хату і жывымі зпалілі. Па сведчанню Алены Саваўны там загінула 7 ці 10 чалавек.

Жыдоўскія могілкі знаходзіліся недалёка ад рэчкі Зяльвянка. На ёй працаваў вадзяны млын. Калі вада прарвала плаціну, то немцы загадалі мясцоваму насельніцтву вазіць нагробкі на “Таму”¹³ і кідаць туды. Захавалася некалькі помнікаў, якія знаходзіліся каля гэта. Цяпер на месцы былых жыдоўскіх могілкаў поле. На “Таме” вада падрабіла вялікія камяні, пасцірала надпісы. Але, дзе-нідзе можна пабачыць кавалкі з зоркай Давіда, або з літарамі.

Вёска Пескі надзіва мае шмат цікавых мясцінаў. За кожнай з іх стаіць свая гісторыя. Могілкі – гэта маўклівыя сведкі мінулага жыцця. Яны паказваюць, якое яно было разнастайнае ў былым мястэчку, а таксама мірнае суіснаванне прадстаўнікоў розных канфесіяў і нацыяў. Час і людзі не пашкадавалі гэтых сведкаў.

Дадатак 1.

Шляхцічы пахаваныя на каталіцкіх могілках у Песках.

№	Імя, прозвішча, узрост, родныя	Месца смерці	Прычына смерці	Дата смерці	Дата пахавання
1.	Ян Канюшэўскі, 74 гады	м.Парфіяновічы	сверада, далучаны да святых таямніцаў	20.10.1849	24.10.1849
2.	Антоні Струпчэўскі, пакінуў удаву Галену і дзяцей Андрэя, Эльжбету, Маргарыту, 70 год	м.Мажэвічы	далучаны да святых таямніцаў	21.11.1849	24.11.1849
3.	Жыгімонт Марціевіч, 20 год		угар	02.12.1849	9.12.1849
4.	Валерыя Віпскіх, 75 год	м.Малькевічы	старасць, далучана да святых таямніцаў	24.21.1849	27.21.1849
5.	Ксёндз Ян Юзаф Пуцілоўскі, пескау́скі вікары́й 50 год		далучаны да святых таямніцаў	17.02.1850	21.02.1850
6.	Вікторыя Гецальдовая з Няскевічаў, муж Ксаверы Гецальд, сын Тэафіл, 23 гады	в.Забалаць	роды		26.02.1850
7.	Кузьмінскі Юзаф, сын Тэафілі, 1 год	м.Самойлавічы	сухоты	12.03.1850	14.03.1850
8.	Губернскі сакратар Уладзіслаў Абухоўскі, муж памерлай Антаніны Васількоўскай, 62 гады	м.Канабай		25.05.1850	28.05.1850
9.	Тэафіл Гецальд, сын Ксаверыя і Вікторыі, 4 месяцы	в.Забалаць	сверада	12.06.1850	14.06.1850
10.	Якуб Гаеўскі, муж Магдалены Міцкевічовай, дзеці Жыгімонт, Ганна, Анастасся, 60 год	м.Пескі	старасць, далучаны да святых таямніцаў	28.11.1850	30.11.1850
11.	Яганна Міхайлоўская з Кельбжыльскіх, жонка Францішка, мела дачку Леанціну, 27 год	м.Зяльвяна	запаленне лёгкіх, далучана да святых таямніцаў	04.02.1852	06.02.1852
12.	Ганна Міцкевічова з Мілеўскіх, муж Антоні Міцкевіч, 85 год	м.Зяльвяна	старасць, далучана да святых таямніцаў	10.08.1852	12.08.1852

¹³ “Таму” – так мясцовыя жыхары называюць месца на рэчцы Зяльвянка, дзе былі скінутыя нагробныя пліты з жыдоўскіх могілкаў.

13.	Галена Лапушынская з Маркевічаў, жонка памерлага Эліяша Лапушынскага, 70 год		старасць, недаўна была ў споведзі	09.12.1852	11.12.1850
14.	Антоні Мікульскі, 42 гады, пакінуў удаву Дамініцыэлю Марозаву	м.Зяльвяна		17.02.1854	19.02.1854
15.	Аскерка Марыя, 18 год	м.Самойлавічы	сухоты, прычашчана перад смерцю	05.09.1855	09.09.1855
16.	Юзаф, сын Уладзіслава і Аляцыі Шацілавай Балтуцёвых, 6 год	м.Забалоцце	сухоты	01.11.1855	03.11.1855
17.	Марыяна Маліноўская, жонка Міхала Станкевіча, пакінула сына Гіпаліта, 60 год	м.Белавічы	старасць	02.03.1856	04.03.1856
18.	Станіслаў Гімбут, 25 год	м.Парфіянавічы	тыфавая гарачка	14.04.1857	17.04.1857
19.	Вернікавоўскі Аўгустын, сын Парфірыя і Юліі Фанскай, 6 год	м.Пескі	гарачка	16.07.1887	18.07.1887
20.	Хадакоўскі Дамінік, сын Гаргонія і Юліі Бухавецкай, 3 год	м.Міхалішкі	круп	21.01.1858	32.01.1858
21.	Актавія, незаконнанароджанае дзіця Аўгусты Мірсовіч, 10 год	м.Пескі	дварэн (?)	07.03.1858	09.03.1858
22.	Глінская Марыя, 19 год	в.Туры	сухоты, прычашчана перад смерцю	11.05. 1858	13.05.1858
23.	Кулікоўскі Міхал, 57 год, пакінуў жонку Цэцылію Гапанёвую і сыноў Канстанціна, Дамініка, Юльяна і дачку Галену	м.Зяльвяны	круп	08.11.1858	09.11.1858
24.	Вінцэнт Казпроўскі, муж памерлай Барбары Ленскоўскай, дзеці Марыяна, Тэафіля, Юзэфа, 75 год	м.Міхінічы	запаленне лёгкіх, далучаны да святых таямніцаў	25.11.1858	27.11.1858
25.	Ганна, дачка Бранізыя і Францішкі Завістоўскай, 1 і 6 месяцаў	м.Белавічы	сверада	14.01.1859	16.01.1859
26.	Пётр Глец, 70 год	м.Зяльвяны	удар дрэвам	22.08.1859	24.08.1859
27.	Наталля, незаконнанароджанае дзіця Эміліі Завістоўскай, 10 год	м.Самойлавічы	сухоты	12.09.1859	14.09.1859
28.	Вікторыя, незаконнанароджанае дзіця Разаліі Раманоўскай, 1 год	м.Парфіянавічы	доры (?)	04.01.1860	06.01.1860
29.	Люцыян, сын Самуэля і Эміліі з Ваўкоў Контаўтаў, 2 гады	фальварак Крыніца	канвульсіі	04.04.1860	06.04.1860
30.	Ганарата Абухоўская, жонка памерлага Тамаша	м.Зяльвяны	сухоты, далучана да святых таямніцаў	16.04.1860	18.04.1860

	Абухоўскага, бяздзетная, 60 год				
31.	Пацыянка Расельская, муж Юзаф Сянкоўскі, дача Ядзвіга, 30 год	в.Каледзічы	каўтун, далучана да святых таямніцаў	14.01.1862	16.01.1862
32.	Тэафіля Варанецкая, муж Вінцэнт Нятупскі, дзеці Юры, Зоф'я, Марыя, 35 год	м.Міхінічы	цяжкія роды, далучана да святых таямніцаў	02.11.1862	04.11.1862
33.	Юры Нятупскі, сын Вінцэнта Нятупскага і Тэафілі Варанецкай, 2 гады	м.Міхінічы	круп	07.03.1863	?
34.	Бенядыкт Гепутаў	м.Парфіянавічы	сухоты, далучаны да святых таямніцаў	16.07.1863	18.07.1863
35.	Юліяна Цюнская з Валюкевічаў, муж Пётр, 50 год	м.Пескі	запаленне лёгкіх, была на споведзі	27.10.1863	29.10.1863
36.	Схалястыка, дачка Юзафа і Антаніны Енюшавай Юшкевічаў, 0,5 год	засценак Забалаць	каклюш	19.03.1864	?
37.	Францішка Ставека, муж Дыянiзы Завiстоўскi, дача, 38 год	м.Самойлавічы	сухоты, далучана да святых таямніцаў	27.05.1864	29.05.1864
38.	Валерыя Нішкевічоўна, муж Валер'ян Юшкевіч, дзеці Ігнацы, Станіслаў, Юлія, 30 год	в.Забалаць	гарачка, далучана да святых таямніцаў	03.09.1864	05.09.1864
39.	Цэцылія Гапеноўна, жонка памерлага Міхала Кулікоўскага, дзеці Канстанцін, Дамініка, Юліяна, Галена, 56 год	м.Зяльвяны	сухоты, далучана да святых таямніцаў	16.03.1865	18.03.1865
40.	Кіраўнік дваранства Ваўкавыскага ўезду Канстанцін Крывіцкі, жонка Палемія Аскерка, 60 год	м.Зяльвяны	параліч, далучаны да святых таямніцаў	08.06.1865	11.06.1865
41.	Часлава Шафранкова, дзіця Паўла і Леакадыі Будзілоўскай Шафранавых, 4 гады	м.Малькевічы	гарачка	18.04.1868	?
42.	Алаіза Шацілоўская, жонка Ўладзіслава Баўтуця, дзеці Феліцыян, Ігнацы, Леапольд, Эвеліна, Галена, 57 год	м.Забалаць	гарачка, не была далучана да святых таямніцаў	10.10.1868	13.10.1868
43.	Леакадыя Будзілоўская, жонка Паўла Шафранкова, 42 гады	м.Малькевічы	сухоты, далучана да святых таямніцаў	07.02.1869	10.02.1869
44.	Антоні Міцкевіч, муж Ганны Мілеўскай, 79 год	м.Зяльвяны	пухліна, далучаны да святых таямніцаў	02.07.1869	04.07.1869
45.	Ігнацы Эйсмант, 16 год	м.Самойлавічы	эпілептычны ўдар, далучаны да святых таямніцаў	26.06.1869	28.06.1869
46.	Разалія Аскерка, 40 год	м.Пескі	сухоты, далучана да	25.03.1871	27.03.1871

			святых таямніцаў		
47.	Станіслаў Самуэль, дзіця Пятра і (імя не расчыталася) Анпіцкай Казлоўскіх, 1 год	м.Самойлавічы	слабасць	11.07.1871	13.07.1871
48.	Ганна Папроцкая, 72 гады	м.Пескі	старасць, далучана да святых таямніцаў	26.02.1875	28.02.1875
49.	Паўліна Багданавічова, муж Вікенці, дзеці Канстанцыя і Стэфанія, 53 гады	м.Пескі	сухоты, далучана да святых таямніцаў	05.07.1875	08.07.1875
50.	Антоні Красіцкі, сын Вячаслава і Галены Аскеркі, 12 год	м.Самойлавічы	няшчасны выпадак, упаў у р.Зяльвянка, спавядаўся на Пасху	24.06.1876	25.06.1876
51.	Францішка Зупкоўна Петравічова, дзеці Юзаф і Антоні, 90 год	м.Малькевічы	далучана да святых таямніцаў	19.04.1878	20.04.1878
52.	Зоф'я Гэйповіч Хадакоўкая, муж Георгі Юзафавіч, дзеці Якуб і Стэфан, 32 гады	м.Леснічы	сухоты, далучана да святых таямніцаў	26.07.1879	29.07.1879
53.	Алаізы Антонаў Сабаткоўскі, 75 год	м.Пескі	далучаны да святых таямніцаў	28.04.1881	?

Табліца складзена паводле: “Метрычная кніга рэгістрацыі смярцей за 1848–1884 г.”, НГАБ у Горадні, ф.894, воп.2, спр.1.

Дататак 2.

Колькасць памерлых у Пескаўскай парафіі і пахаваных на могілках у Песках у 1848–1884 г.

Год	Агульная колькасць памерлых	Колькасць памерлых шляхціцаў
1848	11	0
1849	42	4
1850	46	6
1851	12	0
1852	55	3
1853	62	5
1854	46	0
1855	40	3
1856	39	1
1857	23	1
1858	42	5
1859	29	3
1860	32	3
1861	33	0
1862	40	3
1863	38	3
1864	32	3
1865	30	3
1866	19	0

1867	15	1
1868	26	1
1869	20	3
1870	18	0
1871	16	1
1872	31	1
1873	13	0
1874	14	0
1875	18	3
1876	14	1
1877	25	0
1878	17	1
1879	18	1
1880	21	0
1881	19	1
1882	31	0
1883	16	0
1884	4	0
Усяго	1007	60

Табліца складзена паводле: “*Метрычная кніга рэгістрацыі смярцей за 1848–1884 г.*”, НГАБ у Горадні., ф.894, воп.2, спр.1.

Наталля Сліж (Горадня).
Фота аўтаркі.

Калекцыя пячаткаў і штампаў у фондах Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея (XVII–XX ст.).

У фондах ГДГАМ захоўваецца невялікая (40 экзэмпляраў), але даволі цікавая калекцыя штэмпеляў пячаткаў і штампаў, якая амаль невядомая даследчыкам. Яна датуецца XVII–XX ст. і дзеліцца на некалькі частак. Першую складаюць самыя старажытныя пячаткі часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай (№ 1–5), з якіх вылучым комплекс сфрагістычных помнікаў, якія належалі да прадстаўнікоў магнацкага роду Патоцкіх. Самая ранняя з пячаткаў датуецца 1692 г. і належала яна *Феліцыяну Казімеру Патоцкаму*, кракаўскаму ваяводзе, кароннаму польнаму гетману, бэлзскаму, сокальскаму і рубяшоўскаму старосце [1, s.47]. Самая позняя адносілася да ардынарыйнага суду места Новы Двор Ваўкавыскага павета і датуецца 1792 г. У свой час яе фотаздымак надрукаваў Анатоль Цітоў [2, с.274].

Другую частку, самую шматлікую, складаюць пячаткі і штампы часоў Расійскай Імперыі (№ 6–28). Яны даволі разнастайныя: прыватныя (№ 6–14, 19, 22, 24–25), устаноў і арганізацыяў (№ 15–16, 18, 20–21, 23), вытворчых аб’яднанняў – цэхаў, заводаў, фабрыкаў (№ 17, 27–28). Прыватныя пячаткі маюць або гербы – “*Пілява*” (№ 6), “*Окіа?*” і “*Прус III*” (№ 7–8), “*Ліс*” (№ 9), або надпісы на польскай і расійскай мовах у выглядзе ініцыялаў, часам з поўным прозвішчам уладальнікаў, (№ 10–13, 25) ці з назвай займаемай імі пасады (№ 14, 19, 22, 24). Часта гербы і вербальныя формулы спалучаюцца на адным штэмпелі пячаткі. У гэтым сэнсе асабліва вылучаюцца пячаткі ўстаноў і арганізацыяў. Яны нясуць на сабе рознага кшталту гербы са сваімі афіцыйнымі назвамі. Пэўную цікавасць выклікаюць пячаткі Гарадзенскай скарбовай палаты з “*Пагоняй*” і “*Зубрам*” ў першай палове XIX ст. і ўжо толькі з “*Зубрам*” – у другой палове (№ 16, 18). У пэўным сэнсе унікальнымі з’яўляюцца пячаткі конкурснага ўпраўлення па справах Тадэвуша (Фадзея) Браніслававіча Нарбута (№ 20) і Ашмянскай арганізацыі РСДРП (№ 23). Са сфрагістыкі вытворчых аб’яднанняў вылучым пячатку Гарадзенскага ганчарска-мулярскага цэха, якую А.Цітоў у сваіх публікацыях датаваў на 1845 г. ці пасля яго [2, с.20; 3, с.111].

Трэцяя частка калекцыі ўтрымлівае ў сабе пячаткі розных інстытуцыяў міжваеннай Польшчы (№ 29–33): чыгуначнай станцыі Шрамава, акруговай выбарчай камісіі № 62 у Лідзе, гарадзенскага музея (2 экземпляры) і соймаку Гарадзенскага павета. Апошнія тры былі зроблены па замове і эскізах Юзафа Ядкоўскага. Дарэчы, яму – першаму дырэктару гістарычнага музея ў Горадні – мы павінны быць удзячныя за згаданую сфрагістычную калекцыю. Менавіта дзякуючы яго клопатам была сабраная і захаваная большасць з апісаных намі пячаткаў.

Чацьвертая частка складаецца з пячаткаў і штампаў савецкай эпохі (№ 34–39). Вылучым штамп гарадзенскага штабу “Савецкай міліцыі”, з якога даведваемся, што Горадня знаходзілася ў складзе ... РСФСР (№ 34)! Асобна стаіць пячатка ГДГАМ з “Пагоняй” ужо часоў незалежнасці Беларусі. Яна трапіла ў калекцыю пасля сумнавядомага рэферэндума 1995 г. Калекцыя пячаткаў і штампаў з фондаў ГДГАМ пакуль нікім не вывучалася, таму пераважная колькасць сфрагістычных помнікаў не ідэнтыфікавана. Фотаздымкі, прадстаўленыя ў рэстры, публікуюцца з ласкавай згоды адміністрацыі музея ўпершыню.

Пячатка № 1: Феліцыяна Казімера Патоцкага, кракаўскага ваяводы, кароннага польнага гетмана, 1692 г.

(1). Пячатка КП № 24336 (РП, XVII ст.).

Знешняе апісанне: авальная, 57x58 мм, медзь, з васьмігранавай ручкай 60 мм, якая мае чатыры насечкі. Захаванасць добрая, маюцца нязначныя вокіслы медзі.

Выява: гішпанская тарча падзелена на чатыры часткі – у 1-ай – няпоўны патройны сяміканцовы крыж (адсутнічае правая палова ніжняй папяроўкі) (герб “Пілява”); у 2-ой – страла вастрывём уверх, раздэртая ўнізе (герб “Калінова” зменены); у 3-й – леў з колам у лапах, выходзячы з муру, які мае чатыры зубцы (герб “Праўдзіц”); 4-ая – падзелена на дзве часткі:

правая пустая, у левай – шахматніца (герб “Забавя”), над тарчай карона, пад тарчай пакладзены накрыв дзве булавы, вакол тарчы дзве галінкі перавязаныя завязкай унізе.

Надпіс: на лацінскай мове ў атоку пячаткі падзелены пацеркавымі абадкамі на дзве часткі: “* FELICIAN, CASIMIR, A. POTOK. IN. PODCHAYCE. POTOCKI. PALATIN, CRACOVIENSIS. CAMPI. DVCTOR.” і ніжэй – працяг: “****. REGNI. BELZENSIS. SOKALIENSIS. RVBIESZOWIENSIS. etc. CAPITANEVS.”. Па краю пячаткі пацеркавы абадок.

Пячатка № 2: Аляксандра Яна Патоцкага, кашталяна камянецкага, 1704 г.

(2). Пячатка КП № 24340 (РП, XVIII ст.).

Знешняе апісанне: авальная, 38x43 мм, жалеза, без ручкі. Захаванасць кепская, 2/3 пячаткі пакрыта іржой, якая значна пашкодзіла выяву і надпіс. Апошні месцамі ўвогуле не чытаецца.

Выява: гішпанская тарча падзелена на пяць частак – у 1-ай на цэнтральным шчыце – няпоўны патройны сяміканцовы крыж (адсутнічае правая палова ніжняй папяроўкі) на блакітным полі, аб чым сведчыць гарызантальная штрыхоўка (герб “Пілява”); у 2-ой – аднагаловы арал у чырвоным полі (вертыкальная штрыхоўка); у 3-й – галава зубра з шасціканцовай зоркай паміж рагамі і паўмесяцам рагамі ўправа з левага боку ад яе ў блакітным полі (гарызантальная штрыхоўка); у 4-ай – у чырвоным полі (вертыкальная штрыхоўка) лілія (герб “Газдава”); у 5-ай – у чырвоным полі (вертыкальная штрыхоўка) дзве перакрываючыя шаблі. Над тарчай шляхецкая карона, вакол тарчы стужкавы намёт.

Надпіс: у атоку пячаткі на лацінскай мове: “ALEX + IOANES. APOTOK IN USCIE. POTOCKI. CASTELLAN, CAME. PODOLIAE, CAPITAN....EC.”. Па краю пячаткі абадок з лісця.

(3). Пячатка КП № 24344 (РП, XVIII ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 68 мм, жалеза, зроблена на такарным станку, без ручкі. Захаванасць добрая, маюцца нязначныя сляды іржы.

Пячатка № 3: Францішка Салезыя
Патоцкага, кіеўскага ваяводы,
1756 г.

Выява: на картушовай тарчы няпоўны патройны сяміканцовы крыж (адсутнічае правая палова ніжняй папярочкі) (герб “Пілява”), над тарчай карона, у кляйноце пяць пёраў стравуса, вакол тарчы арматура ў выглядзе трубаў, сцягоў, гарматаў, дзідаў, шабляў, бубнаў. Пад тарчай на стужках вісяць два ордэны: Белага Арла і Андрэя Першазванага.

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове: “:FRANCISZEK. S. POTOCKI. WOIEWODA. ZIEM. KIIOWSKICH. HRUB. IABL. ROB. STAROSTA:”. Па краю пячаткі абадок з трылістнікаў.

(4). Пячатка КП № 24341 (захаванасць стары інвентарны № 230) (РП, XVIII ст.).

Знешняе апісанне: авальная, 35x40 мм, жалеза, з драўлянай ручкай 85 мм. Захаванасць задавальняючая, маюцца нязначныя сляды іржы, надпіс у абтоку часткова зацёрты.

Выява: на авальнай тарчы няпоўны патройны сяміканцовы крыж (адсутнічае правая палова ніжняй папярочкі) (герб “Пілява”), над тарчай шляхецкая карона, вакол тарчы раслінны намёт.

Надпіс: па краі пячаткі на польскай мове: “IAN POTOCKI STAROSTA KANIOWSKI”.

(5). Пячатка КП № 24335 (ВКЛ, 1792 г.).

Знешняе апісанне: авальная, 46x52 мм, медзь, з драўлянай ручкай 60 мм. Захаванасць добрая, маюцца нязначныя вокіслы медзі.

Выява: у цэнтры пячаткі стаіць збройны Арханёл Міхаіл, які правай рукой абাপіраецца на меч, у левай трымае вагі. Пад нагамі ў яго ляжыць пераможаны д’ябал (чорт).

Надпіс: на польскай і лацінскай мове ў атоку пячаткі падзелены лінейнымі абадкамі на дзве часткі: “+PIECZEĆ. SADU. ORDYNARINEGO. PRIMAE. INSTANTIAE. MIASTA. RPTT.” і ніжэй – працяг: “+NOWY.DWOR. w. P.W.DO. WYDZIAŁU. GROD: NALEZAC: R: 1792”. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(6). Пячатка КП № б/н (РІ, XIX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 45 мм, жалеза, зроблена на такарным станку, без ручкі. Захаванасць добрая, маюцца нязначныя сляды іржы.

Пячатка № 7
з гербамі “Окша”? і “Прус”.

Выява: на англійскай тарчы няпоўны патройны сяміканцовы крыж (адсутнічае правая палова ніжняй папярочкі) (герб “Пілява”), над тарчай гелм з каронай, у кляйноце пяць пёраў стравуса, вакол тарчы дзве галінкі, злучаныя і перавязаныя ўнізе. Без надпісаў.

(7). Пячатка КП № 80641(РІ, XIX ст.).

Знешняе апісанне: фігурная, 22x24 мм, латунь, з драўлянай ручкай 115 мм. Захаванасць добрая.

Выява: дзве выгнутыя картушавыя тарчы, на правай – сякера (герб “Окша”?), на левай – злучаныя паловы касы і падковы канцамі ўніз, на якіх стаіць няпоўны палутарны трохканцовы (нехапае правай часткі ніжняй папярочкі) крыж (герб “Прус III”), над імі княжацкая мітра, вакол тарчаў – княжацкі намёт.

(8). Пячатка КП № б/н (РІ, XIX–XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 25 мм, жалеза, зроблена на такарным станку з цэльнага кавалку металу 40x50x65 мм, пры гэтым вытачаная ручка мае 25 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды іржы.

Выява: тарча з выразаным верхнім краем падзелена на дзве часткі – у правай чырвонай (вертыкальная штрыхоўка) палова касы вастрыём уніз, у левай блакітнай (гарызантальная штрыхоўка) палова падковы канцом уніз, над імі – няпоўны палутарны трохканцовы (нехапае правай часткі ніжняй папяроўкі) крыж (герб “*Прус III*”). Над тарчай – княжацкая мітра.

(9). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–ХХ ст.).

Знешняе апісанне: васьмікутная, 11x19 мм, латунь, з драўлянай вытачанай на станку фігурнай ручкай 50 мм. Захаванасць добрая.

Выява: на англійскай тарчы страла вастрыём уверх два разы перакрываючая ў блакітным полі (гарызантальная штрыхоўка), над тарчай шляецкая карона, у кляйноце ліс (герб “*Ліс*”), па баках кляйноту – ініцыялы “*М*” і “*М*”. Па краю пячаткі – лінейны абадок.

(10). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–ХХ ст.).

Знешняе апісанне: васьмікутная, 18x16 мм, латунь, з драўлянай вытачанай на станку фігурнай ручкай 50 мм. Захаванасць добрая.

Надпіс: зверху паўколам – “*КОВАЛЕВСКИЙ*” і пад ім ініцыялы – “*И.И.*”. Па краю пячаткі – лінейны абадок.

(11). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–ХХ ст.).

Знешняе апісанне: васьмікутная, 18x16 мм, латунь, з драўлянай вытачанай на станку фігурнай ручкай 55 мм. Захаванасць добрая.

Надпіс: ініцыялы гатычным шрыфтам “*RB*”. Па краю пячаткі – падвойны лінейны абадок.

(12). Пячатка КП № 25724 (РІ, ХІХ–ХХ ст.).

Знешняе апісанне: авальная, 24x19 мм, латунь, з драўлянай часткова пашкоджанай вытачанай на станку фігурнай ручкай 43 мм. Захаванасць задавальняючая, надпіс злёгка зацёрты.

Пячатка № 12
Яна Жаромскага.

Надпіс: “*GLUSNE JEAN JEROMSKI*”. Па краю пячаткі – лінейны абадок.

(13). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 17 мм, латунь, з ручкай. Зроблена на такарным станку з цэльнага кавалку металу 17x50x18 мм, пры гэтым вытачаная ручка мае 35 мм. Захаванасць добрая.

Надпіс: зверху паўколам: “*ПЬХОВЬ*” і пад ім ініцыялы гатычным шрыфтам – “*Н.П.*”. Па краю – лінейны абадок. Літара “*Б*” тут і далей замяняе “*яць*”.

(14). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 24 мм, латунь, без ручкі. Для яе маецца дзірка з разьбой 6 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: у цэнтры пячаткі расійскі дзвухгаловы арол з каронамі на галовах пад імператарскай каронай, які трымае ў правай лапе меч, у левай – кулю з крыжам. На грудзях у арла круглая тарча з польскім арлом, над тарчай каралеўская карона, вакол тарчы княжацкі намёт.

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове, зверху: “*GUBERNIA AUGUSTOWSKA*”, унізе пад выявай у два радкі: “*JNŻENIER/ OB:SEYNEŃSKIĘGO.*”. На баку пячаткі прадрапана рыска з касым крыжам, якія ўказваюць на яе верх.

(15). Пячатка КП № 181/79358 (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 33 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 27 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: на англійскай тарчы трохвежавая брама з адчыненымі дзвярамі, над тарчай імператарская карона.

Надпіс: у атоку пячаткі на расійскай мове часткова страчаны: “+БАРАШЕВСКОЕ ДВУХ... ЗЕМСК. УЧИЛИЩЕ ЖИТ.У.”. На баку пячаткі прадрапаны сем рысак, якія ўказваюць на яе верх.

(16). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ ст.).

Знешняе апісанне: авальная, 32x37 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 27 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: французская тарча падзелена на дзве часткі – у верхняй чырвонай (вертыкальная штрыхоўка) “Пагоня”, у ніжняй срэбранай (адсутнічае штрыхоўка) – зубр, скіраваны ўлева.

Надпіс: у атоку на расійскай мове: “*ПЕЧ: ЕГО ИМП: ВЕЛ: ГРОДНЕН: КАЗЕН: ПАЛАТЪР”. Пад тарчай паўколам дробным шрыфтам: “ОТД: КОНТРОЛЬНОГО”. Па краю пячаткі лінейны абадок. На яе баку прадрапана зорачка, якая ўказвае на верх напячаткавай выявы.

(17). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 30 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 20 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: французская тарча падзелена на дзве часткі – у верхняй чырвонай (вертыкальная штрыхоўка) зубр, у ніжняй блакітнай (гарызантальная штрыхоўка) – гаршчок з ручкай і будаўнічы масцярок.

Надпіс: у атоку на расійскай мове: “ГРОДНЕН ГОРШЕЦКАГО КАМЕНЩИЦКАГО ЦЕХА”. Па краю пячаткі лінейны абадок. Пячатка друкавалася [3, с].

(18). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 29 мм, латунь, з драўлянай ручкай 53 мм. Захаванасць задавальняючая, пацёртая.

Выява: на французкай тарчы ідучы зубр на траве.

Надпіс: у атоку пячаткі на расійскай мове: “*ГРОДНЕНСКОЙ КАЗЕННОЙ ПАЛАТЪР”.

(19). Пячатка КП № б/н (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 32 мм, медзь, з драўлянай кепска захаванай ручкай 45 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: у цэнтры пячаткі расійскі дзвухгаловы арол пад трыма каронамі, у лапах трымае меч і кулю з крыжам, на крылах арла восем зямельных расійскіх гербаў, а на грудзях – на французскай тарчы Святы Георгі.

Надпіс: у атоку пячаткі на расійскай мове: “*ТОВАРИЩА МИН. ГУБЕРНСКАГО ПРОКУРОРА”. Па краю пячаткі лінейны абадок. На яе баку прадрапаны пяць рысак, якія ўказваюць на верх пячаткі.

(20). Пячатка КП № 26564 (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 35 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 36 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: у цэнтры пячаткі расійскі дзвухгаловы арол пад трыма каронамі, у лапах трымае меч і кулю з крыжам, на крылах арла восем зямельных расійскіх гербаў, а на грудзях – на французскай тарчы Святы Георгі.

Надпіс: у атоку пячаткі на расійскай мове ў два радкі: “**КОНКУРСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЬЛАМЪ НЕСОСТ. ДОЛЖНИКА/ ДВОРЯНИНА ФАДДЬЯ БРОНИСЛАВОВИЧА НАРБУТТА.*”. Літара “Ф” выразана як славянская “*фита*”. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(21). Пячатка КП № 30387 (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 30 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 22 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: уверсе пячаткі расійскі дзвухгаловы арал пад трыма каронамі, у лапах трымае меч і кулю з крыжам, на грудзях – моцна зацёрты герб “*Святы Георгі*”.

Надпіс: на расійскай мове старажытнарускай вяззю пад выявай размешчаны ў чатыры радкі: “*ГРОЕЦКІЙ/ РИМ. КАТ. КОСТЕЛЬН./ ДОЗОРЪ/ ГРОЕЦК. УБЕ.*”.

(22). Пячатка КП № 30079 (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

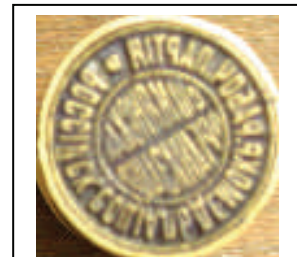
Знешняе апісанне: круглая, 42 мм, латунь, ручка з жалезнага дроту ў выглядзе дужкі. Захаванасць добрая.

Надпіс 1: у цэнтры пячаткі на расійскай мове размешчаны ў два радкі: “*ОСМОТРЬНО/ ВРАЧЕМЪ*”.

Надпіс 2: у атоку пячаткі на расійскай мове: “*ГРОДН. КРЫП. АРТИЛЛ. СКЛАДА.*”.

(23). Пячатка КП № 26311(РІ, пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 34 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 33 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Пячатка № 23 Ашмянскай
арганізацыі РСДРП.

Надпіс 1: у цэнтры пячаткі на расійскай мове размешчаны ў коле ў два радкі: “*ОШМЯНСКАЯ/ ОРГАНИЗАЦИЯ*”.

Надпіс 2: у атоку пячаткі на расійскай мове: “**РОССИЙСК. СОЦИАЛЬДЕМОКР. РАБОЧ. ПАРТИЯ*”. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(24). Штамп КП № 6/н (РІ, ХІХ–пачатак ХХст.).

Знешняе апісанне: чатырохкутны, 39x14 мм, медзь, ручка драўляная 33 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Надпіс: на расійскай мове ў тры радкі: “*АЛЕКСАНДРОВСКИЙ/ ВОЛОСТНЫЙ/ СТАРШИНА*”. Па краях штампу – лінейны абадок.

(25). Штамп КП № 6/н (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.).

Знешняе апісанне: чатырохкутны, 30x7 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 32 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Надпіс: на расійскай мове: “*К.Иодковский*”.

(26). Штамп КП № 6/н (РІ?, ХХ ст.).

Знешняе апісанне: квадратны, 15 мм, чорная гума, наклееная на драўляную аснову 15x10x16 мм. Захаванасць добрая.

Надпіс: у два радкі: “*Л/ 49*”.

(27). Штамп КП № 26094 (РІ, ХІХ–пачатак ХХ ст.)

Знешняе апісанне: чатырохкутны, 16x15 мм, шэры камень памерамі 16x15x24 мм. Захаванасць задавальняючая. Выява і надпіс часткова зацёртыя.

Выява: уверсе штампу ў коле (6 мм) – пагрудная постаць збройнага рыцара (віцязя)?, пад ім надпіс.

Надпіс: на расійскай мове ў два радкі: “*...ШЕРЕШЕВСКИЙ/ ГРОДНО*”.

(28). Штaмп-кляйно КП № 25414 (РІ, 1882 г.).

Знешняе апісанне: авальны, 37x63 мм, чырвоная абпаленая гліна, ручка 67 мм. Захаванасць добрая.

Выява: у цэнтры штампу два круглыя медалі – на правым галава барадатага мужчыны (расійскі імператар Мікалай II?), на левым – надпіс на расійскай мове ў два радкі: “МОСКВА/1882.”. Зверху, знізу і па баках медалёў змешчаны раслінны арнамент.

Надпіс: над выявай паўколам на расійскай мове: “БР.ЛЕЙТНЕКЕРЫ.”, а пад выявай таксама паўколам: “НОВОГРУДОКЪ”. Збоку на ручцы супрацоўнікамі ГДГАМ-у зроблены чорнымі чарніламі надпіс на расійскай мове: “Штaмп-клеймо для керамичес-/ких изделий, XIX в./Новогрудский керамический з-д”.

(29). Пячатка КП № б/н (Польшча, 20–30-я г. XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 30 мм, латунь, з драўлянай ручкай 90 мм, у якую ўбіты жалезны цвік. Захаванасць добрая, маюцца нязначныя вокіслы медзі.

Выява: у цэнтры пячаткі польскі арал з каронай на галаве.

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове: “*Р.К.Р. * STACJA SZRAMOWO”. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(30). Пячатка КП № 24337? (Польшча, 20-я г. XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 37 мм, латунь, з драўлянай вытачанай на станку фігурнай ручкай 60 мм. Захаванасць добрая.

Выява: у цэнтры пячаткі польскі арал з каронай на галаве.

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове: “*MUZEUM+PAŃSTWOWE+W+GRODNIE”. Пячатка самаробная. Па асаблівасцях надпісу можна зрабіць выснову, што яе зрабіў першы дырэктар Гарадзенскага музею Юзаф Ядкоўскі.

(31). Пячатка КП № 30416 (Польшча, 20–30-я г. XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 40 мм, латунь, з латуневай фігурнай ручкай 15x30 мм. Захаванасць добрая.

Выява: картушовая тарча падзелена на шэсць частак – на 1-ай у цэнтры на шчыце – пустое поле, у 2-ой – польскі арал, у 3-й – “Пагоня”, у 4-ай – Арханёл Міхаіл (герб Кіеўшчыны), у 5-ай – мядзведзь, скіраваны ў левы бок (герб Смаленшчыны), у 6-ай – геральдычны крыж (герб Валыні).

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове: “. SEJMIK. POWIATU. GRODZIEN'SKIGO”. Па краю пячаткі лінейны абадок. На баку пячаткі прадрапана срэлка, якая ўказвае на яе верх. На ручцы надпіс па польску: “Gr. Solowiejczyk” – прозвішча майстра, які зрабіў пячатку, наколькі можна меркаваць па асаблівасцях шрыфту, па эскізе Ю.Ядкоўскага.

(32). Пячатка КП № 24339? (Польшча, 30-я г. XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 36 мм, латунь, з драўлянай вытачанай на станку фігурнай ручкай 75 мм, у якую ўбіты жалезны цвік. Захаванасць добрая.

Выява: у цэнтры пячаткі польскі арал з каронай на галаве.

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове: “*MUZEUM W GRODNIE”. Гэтая пячатка, відаць, змяніла папярэднюю.

(33). Пячатка КП № б/н (Польшча, 20–30-я г. XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 49 мм, медзь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 28 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Выява: у цэнтры пячаткі польскі арал з каронай на галаве.

Надпіс: у атоку пячаткі на польскай мове: *“OKRĘGOWA KOMISJA WYBORCZA № 62. W LIDZIE.”*. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(34). Штамп КП № б/н (РСФСР, 1918–1919? г.).

Знешняе апісанне: чатырохкутны, 58x41 мм, медзь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе 36 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Надпіс: на расійскай мове ў пяць радкоў: *“Р.С.Ф.С.Р/ ШТАБ/ СОВЕТСКОЙ МИЛИЦИИ/ г.ГРОДНО/ _____/ № _____”*. Штамп даволі грубай работы, верагодна, перароблены з нейкага іншага штампу.

(35). Пячатка КП № б/н (БССР, 1939–1940 г.).

Знешняе апісанне: круглая, 40 мм, латунь, ручка не захавалася, стрыжань ад яе – 33 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Надпіс 1: у цэнтры пячаткі на расійскай мове размешчаны ў чатыры радкі: *“ПЕЧАТЬ/ ДЛЯ/ ОПЕЧАТЫВА-/ НИЯ”*.

Надпіс 2: у атоку пячаткі на расійскай мове размешчаны ў два радкі: *“УПР. НАР. КОМ. ВНУТР. ДЕЛ БССР ПО БЕЛОСТОКСКОЙ ОБЛАСТИ*/ СНАДОВСКАЯ ГОРОДСКАЯ ПОЖАРНАЯ ОХРАНА”*. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(36). Пячатка КП № 31851 (БССР, 1939–1940 г.).

Знешняе апісанне: круглая, 40 мм, латунь, ручка з жалезнага дроту ў выглядзе дужкі. Захаванасць добрая, нязначныя сляды вокіслаў.

Надпіс 1: у цэнтры пячаткі на расійскай мове размешчаны ў тры радкі: *“*/ ДЛЯ/ ОПЕЧАТЫ-/ ВАНИЯ/ –”*.

Надпіс 2: у атоку пячаткі на расійскай мове: *“*ВЫСОКО-МАЗОВЕЦКИЙ УЕЗДНЫЙ ОТДЕЛ НКВД БССР”*. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(37). Пячатка КП № 97095 (СССР, першая палова XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 37 мм, жалеза, ручка не захавалася, стрыжань ад яе ў выглядзе цвіка – 37 мм. Захаванасць добрая, нязначныя сляды іржы.

Выява: у цэнтры пячаткі эмблема-герб СССР.

Надпіс: у атоку пячаткі на расійскай мове: *“*НКО. ШТАБ 339 ЗАПАСН. СТРЕЛКОВОГО ПОЛКА”*. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(38). Пячатка КП № 56893 (БССР, сярэдзіна XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 40 мм, чорная гума наклееная на круглую металічную аснову (45 мм) з круглай ручкай (10 мм). Захаванасць добрая.

Выява: у цэнтры пячаткі эмблема-герб БССР.

Надпіс: у атоку пячаткі на беларускай мове ў два радкі: *“*Галоўн. кіраўніцтва культасвет. устаноў Мініст. культуры БССР/ *Гродзенскі дзярж. гісторыка-археалагічны музей”*. Па краю пячаткі лінейны абадок.

(39). Штамп КП № 56894 (БССР, сярэдзіна XX ст.).

Знешняе апісанне: чатырохкутны, 72x48 мм, чорная гума наклееная на драўляную чатырохкутную аснову (72x48 мм) з драўлянай ручкай (39 мм). Захаванасць добрая.

Надпіс: у атоку пячаткі на расійскай і беларускай мовах у дзевяць радкоў: *“Министерство культуры БССР/ — / ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ/ КУЛЬТПРОСВЕТУЧРЕЖДЕНИЙ/ — / ГРОДЗЕНСКИ|ГРОДНЕНСКИЙ/ _____ дзяржаўны|государственный/ _____ Гісторыка-археалагічны|историко-археологический/ МУЗЕЙ|МУЗЕЙ/ — / „_” _____ 195 г./ № _____”*.

(40). Пячатка КП № 77964 (Рэспубліка Беларусь, першая палова 90-х г. XX ст.).

Знешняе апісанне: круглая, 39 мм, чорная гума наклееная на круглую драўляную аснову (42 мм) з вытачанай на такарным станку фігурнай ручкай (22 мм). Захаванасць добрая.

Выява: у цэнтры пячаткі ў коле на трохкутнай нарманскай тарчы “Пагоня”.

Надпіс: у атоку пячаткі на беларускай мове ў два радкі: “***Упраўленне культуры і друку Гродзенскага аблвыканкама/ *Гродзенскі дзярж. гісторыка-археалагічны музей”. Па краю пячаткі падвойны лінейны абадок.

Літаратура:

1. Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej.– Poznań, 1892.– R.XIV.– 248 s.
2. Цітоў А. Геральдыка Беларускіх местаў.– Мн.: Польша, 1998.– 287 с.
3. Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.– Мн.: РІВШ БДУ, 1999.– 176 с.

*Склалі: Святлана Палхоўская, Аляксей Шаланда.
Фота Вольгі Мась (Горадня).*

ГЕРАЛЬДЫКА СЁННЯ.

Абгрунтаванне праекту герба гарадскога пасёлка Жалудок.

Працэс адраджэння гарадской геральдыкі Беларусі, распачатай у 90-х г. мінулага стагоддзя, выйшаў на новы ўзровень. У цяперашні час уладныя структуры ставяць задачу распрацоўкі гарадскіх гербаў для тых населеных пунктаў, якія ў сваёй гісторыі па розных чынніках не мелі гербаў. Адным з іх з’яўляецца гарадскі пасёлак Жалудок Шчучынскага раёна Гарадзенскай вобласці.

Жалудок з’яўляецца адным з найстарэйшых населеных месцаў Беларусі. Па дадзеных Л.Побаля ў 1915 або 1916 г. на адным з мясцовых агародаў быў знойдзены скарб рымскіх манетаў II ст. н.э. Аб гэтым жа кажуць і выпадковыя знаходкі старадаўняй керамікі [1, с.42–44]. Хоць археалагічныя раскопкі ў Жалудку ніколі не праводзіліся, а скарб быў згублены ў гады Першай сусветнай вайны, можна ўпэўнена меркаваць, што ўжо 1800 гадоў таму назад тут жылі людзі.

У пісьмовых крыніцах Жалудок упершыню згадваецца ў данясеннях шпіёнаў крыжакоў у 1385 г. як сельскае валоданне Сцегевіла – “*Stegewillendorf Szolutka*” [2]. Шляхецкі род Сцегвіловічаў вядомы ў XVI ст. на тэрыторыі ВКЛ. Сапраўды невядома, ці з’яўляліся яны ўладальнікамі Жалудка або выступалі ў ролі дзяржаўцаў вялікага князя літоўскага. Другі варыянт больш верагодны, паколькі ў 1495 г. згадваюцца княжыя падданыя з Жалудка Варановічы, што сведчыць аб дзяржаўным (вялікакняжацкім) статусе населенага пункта [3, с.212]. Да таго ж заснавальнікам першага жалудоцкага касцёла ў 1490 г. з’яўляўся вялікі князь Казімер, а не якая-небудзь “*прыватная*” асоба. У кастрычніку 1503 г. жалудоцкім намеснікам быў вялікакняжацкі “*дворны лоўчы і стайнік*” пан Марцін Храптовіч. У 1510 г. у якасці намесніка жалудоцкага згадваецца пан Мікалай Юр’евіч Пацовіч [4, с.217]. У выніку татарскага набегу ў 1506 г. касцёл быў спалены. Храм аднавілі па загадзе караля Жыгімонта Старога ў 1529 г. [5, с.213]. У 1512 г. Жалудок згадваецца ў спісе двароў вялікага князя ў Лідскім павеце.

Такім чынам, першапачаткова Жалудок з’яўляўся цэнтрам княжага староства – “*державы жолудской*”, радзей “*жолудской волости*” – і павета (да 1567 г.). Упершыню Жалудоцкі павет згадваецца ў верасні 1506 г. Наступнае згадванне адносіцца да 1509 г. У гэты час у склад павета ўваходзіла Мажэйкава, а ўладу ў павеце ажыццяўляў жалудоцкі намеснік [4, с.175, 277].

Па дадзеных польскага даследчыка С.Аляксандравіча з 1486 г. Жалудок з’яўляўся мястэчкам. У 1536 г. гістарычныя крыніцы ўпершыню зафіксавалі “*таргі*” па панядзелках у Жалудку [6, с.52; 7, с.140].

Паступовы пераход Жалудка ў прыватную ўласнасць пачаўся ў пачатку XVI ст. У снежні 1518 г. у якасці “*державцы Жолудского*” згадваецца князь Васіль Андрэвіч Палубінскі. Князь у 1516 г. пазычыў каралю 600 копаў грошаў, але захаваў абавязак штогод даваць з Жалудка 50 бочак аўса, 50 бочак жыта, 5 вазоў сена і мяса: “*яловицы, вепры, бараны*”. Пазней князь В.А.Палубінскі даў у доўг каралю яшчэ 100 копаў грошаў, за што ўсе выплаты з Жалудка ў дзяржаўны скарб былі адмененыя, а вялікакняжацкая адміністрацыя пазбавілася правоў умешвацца ў справы староства. У якасці “*жолудского державцы*” князь В.А.Палубінскі апошні раз згадваецца ў актах Метрыкі ВКЛ у 1530 г. [8, с.74].

У Жалудку і яго наваколлях пражывалі шматлікія баяры – прадстаўнікі ваенна-служылага саслоўя ВКЛ. Перапіс войска ВКЛ 1528 г. утрымоўвае імёны 36 жалудоцкіх баяраў, абавязаных са сваім узбраеннем служыць у войску. У іх лік уваходзіў атрад з 21 баярына, які перыядычна нёс ахову вядомага троекага замка. Але ў перапісу войска 1567 г. жалудоцкія баяры асобна ўжо не вылучаюцца (у адрозненне ад васілішкаўскіх і астрынскіх). Гэта можна растлумачыць толькі тым, што ў сярэдзіне XVI ст. Жалудок стаў прыватным валоданнем [9, с.86–89].

У 1535 г. Жалудок і Высокі Двор (у Літве заходней сучасных Трокаў) былі падараваныя каралём Жыгімонтам I Старым перабезчыку з “*Москови*”, былому акольнічаму маскоўскіх князёў Івану Васільевічу Ляцкаму (1480–1542 г.). Відаць, у адносінах да Жалудка гэта было часовае валоданне, бо ў Высокім Двары Ляцкія пабудавалі “*замок*”, у 1629 г. заснавалі кляштар кармелітаў, а пра іх дзейнасць у Жалудку нічога не вядома [10, с.133–134].

Затым уласнікамі Жалудка сталі Сапегі. Яны атрымалі яго ад вялікакняжацкай улады як кампенсацыю за матэрыяльныя страты на дзяржаўнай службе. Дата гэтай падзеі па сённяшні дзень не ўсталявана. Верагодна, гэта адбылося ў сярэдзіне XVI ст. у сувязі з вялікімі тэрытарыяльнымі стратамі роду Сапегаў на ўсходзе, дзе шматлікія землі ВКЛ адышлі “*да Масквы*”, або былі спустошаны маскоўскімі войскамі. У дадзеным кантэксце важна, што дзяржаўная ўлада захавала пэўны кантроль над Жалудком, бо Сапегі былі абмежаваныя ў правах вольнага распараджэння населеным пунктам [11, с.469–470].

Па дадзеных Р.Афтаназі ў выніку шлюбу дачкі “*маршалка господарского*”, ваяводы віцебскага і падляскага Івана Багданавіча Сапегі (1480–1546 г.) Ганны Сапежанкі († 1580 г.) з падкаморыем віцебскім і стольнікам лідскім Мікалаем Францкевічам Радзімінскім Жалудок перайшоў да гэтага мазавецкага шляхецкага роду. Пераход Жалудка да Францкевічаў Радзімінскіх гербу “*Бродзіч*” мог адбыцца каля 1570 г. Паводле Н.Роўбы Жалудок ужо з 1552 г. з’яўляўся ленным валоданнем, г.зн. не належаў да каралеўскіх земляў, хоць гэта і супярэчыць іншым крыніцам [5, с.231; 11, с.469–479].

Судзячы па ўсім, Францкевічы Радзімінскія таксама былі абмежаваныя ў правах на Жалудок. Інакш немагчыма растлумачыць, чаму доўгі час яны не выяўлялі ніякай актыўнасці ў адносінах да свайго валодання. Толькі ў 1680 г. пры нявысветленых акалічнасцях Жалудок, дакладней – “*Желудокский ключ*” – вялікае зямельнае валоданне па абодвух берагах Нёмана з панскім дваром, мястэчкам, вёскамі, ворнымі землямі і лясамі – перайшло ў паўнапраўнае валоданне Казімера Францкевіча Радзімінскага (1638–1694 г.). Ужо ў 1682 г. менскі падчашы, лідскі падкаморы, староста крэўскі і лідскі Казімер Францкевіч Радзімінскі разам з жонкай Аляксандрай заснаваў у Жалудку касцёл і кляштар кармелітаў “*старых*”, які праіснаваў да 1832 г. У 1690 г. “*Желудокский ключ*” налічваў 226 дымоў і з’яўляўся адным з найбуйнейшых шляхецкіх валадарстваў у Панёманні. У 1706 г. выбар Жалудка ў якасці штаб-кватэры швецкага караля Караля XII сведчыць аб досыць высокім узроўні развіцця мястэчка [5, с.231; 11, с.469–479; 12, с.228].

У пачатку XVIII ст. Аляксандра Францкевіч Радзімінская, дачка Давыда Францкевіча Радзімінскага, выйшла замуж за вялікага пісара ВКЛ Міхала Тызенгаўза († у 1726 г.). Ён выкупіў у цесця за 5 000 талераў палову “*Желудокского ключа*”. Але пасля смерці мужа цешча адмовілася прызнаць угоду і да 1740 г. паміж Тызенгаўзамі і Францкевічамі Радзімінскімі цягнуўся судовы працэс, па выніках якога ўгода была прызнаная сапраўднай.

Так Жалудок перайшоў ва ўласнасць роду Тызенгаўзаў уласнага гербу “*Буйвал*” – нашчадкаў нямецкіх крыжакоў з Прыбалтыкі¹⁴.

Сын Міхала – Бенядыкт Тызенгаўз выкупіў у Францкевічаў Радзімінскіх і Жабаў астатнія часткі “*Желудокского ключа*” і аднавіў цэласнасць валодання. Пасля Бенядыкта і Ганны з Бяганьскіх Тызенгаўзаў Жалудок перайшоў ва ўласнасць да вядомага дзяржаўнага дзеяча ВКЛ і Рэчы Паспалітай літоўскаму падскарбію надворнаму, адміністратару каралеўскіх эканоміяў, гарадзенскаму старосце Антонію Тызенгаўзу (1733–1785 г.) [11, s.470]. У 1773–1780 г. Антоні Тызенгаўз паспрабаваў ажыццявіць у ВКЛ шырокія рэформы ў прамысловасці, дзяржаўным аграрным сектары і вобласці асветы. Ён быў добра знаёмы з вядомымі навукоўцамі свайго часу: філосафам Жанам Жакам Русо, якога гарадзенскі староста запрашаў пераехаць у Беларусь, і натуралістам Жанам Эмануэлем Жыліберам, які па запрашэнні А.Тызенгаўза паспяхова працаваў у Горадні ў 1775–1781 г. Але ўзніклія падчас рэалізацыі рэформаў праблемы былі выкарыстаныя для адхілення ад улады ўладальніка Жалудка. Парэшткі Антонія Тызенгаўза па гэты дзень спачываюць у мясцовым касцёле [14, с.131–134].

Пасля Антонія Тызенгаўза Жалудок перайшоў да графа Рудольфа Тызенгаўза (1782–1830 г.) – напалеонаўскаму палкоўніку, які ў 1812 г. арганізаваў у Жалудку конна-артылерыйскую роту (124 чалавекі), якая змагалася на боку французаў у 1812–1814 г. У Жалудку нарадзіўся вядомы натураліст, навуковец-арнітолаг Канстанцін Тызенгаўз (1786–1853 г.) [15, с.107]. У часы Тызенгаўзаў Жалудок быў вядомы пышным садам і скрыпічным квартэтам, створаным Рудольфам Тызенгаўзам. Уласнасцю гэтага графа-меламана была адная са скрыпак Страдывары.

У 1835 г. у якасці пасагу Германцыі Тызенгаўз, якая выйшла замуж за графа Севярына Ёўрускага, Жалудок перайшоў ва ўласнасць гэтага шляхецкага роду. У 1854 г. у Жалудку быў пабудаваны дзейсны дагэтуль каменны касцёл Ушэсця. Яго фундатарам лічыцца Германцыя з Тызенгаўзаў Уруская. У касцёл быў перанесены з драўлянай капліцы ў Красулях цудатворны абраз Багародзіцы, да якой сцякаліся тысячы паломнікаў. Гэты абраз быў прывезены панам Васілём Губарам са Смаленску ў 1523 г. [5, s.231]. У пачатку ХХ ст. жалудоцкая парафія была адной з самых буйных і налічвала 9700 вернікаў.

Неўзабаве Марыя Ёўруская (1853–1931 г.) выйшла замуж за князя Ёўладзімера Святаполк Чацьвярцінскага. Іх сын – князь Людвік Святаполк Чацьвярцінскі (1877–1941 г.), які скончыў сваё жыццё ў фашысцкім Асвенцыме, быў апошнім шляхецкім уладальнікам Жалудка. Аднак, пакуль была жывая графіня Германцыя з Тызенгаўзаў Уруская, яна лічылася ўладальніцай Жалудка. Менавіта яе называе “*Памятная кніжка Віленскай губерні*” на 1891 г. у якасці ўладальніцы мястэчка [16, с.115]. Таму можна сцвярджаць, што фактычна Тызенгаўзы даўжэй за ўсіх – каля 200 гадоў – валодалі Жалудком і навакольнымі землямі.

У 1908 г. Уладзімер Святаполк Чацьвярцінскі пабудаваў блізу мястэчка па праекце вядомага архітэктара Ёўладзіслава Марконі, якая захавалася і дагэтуль, неабарочную сядзібу. У яе ўваходзілі: палац, флігель і млын, “*упісаныя*” ў парк рэгулярнай планоўкі. Святаполк Чацьвярцінскія сталі першымі дакументальна зафіксаванымі ўладальнікамі Жалудка, у якіх узніклі канфліктныя сітуацыі з мясцовым насельніцтвам. У 1905 г. сяляне адмовіліся прызнаваць выключнае права князёў на пашы і лясы. У міжваенны перыяд князь Чацьвярцінскі сарваў будаўніцтва праваслаўнай царквы ў мястэчку [17, с.22]. У 1939 г. “*Желудокский ключ*” Святаполк Чацьвярцінскіх уключыў у сябе 16 500 га землі, сушылку для насення, садовы пітомнік, паравы тартак на Нёмане, рачную прыстань, лякарню, капельню і электрастанцыю [11, s.470].

¹⁴ Паводле Каспара Нясецкага, які ў гэтым пытанні абапіраўся на Войцаха Віюка Каяловіча, герб “*Буйвал*” уяўляў сабой чорнага ідучага буйвала ў жоўтым полі з павернутай трохкі ў бок галавой, над каронай тры пёры стравуса, пад каронай дзве трубы, якія атачаюць гелм. Тызенгаўзы выводзіліся з роду Сыгбертаў з Гальштыні і былі звязаны з буйным ганзейскім горадам Любекам., гл.: [13, s.185–187].

Такім чынам, вядомы з канца XIV ст., Жалудок да пачатку XVI ст. з'яўляўся вялікакняжацкім дзяржаўным валоданнем. З 1516 па 1680 г. – пры Палубінскіх, Ляцкіх, Сапеггах і Францкевічах Радзівінскіх – адбываўся доўгі працэс пераходу Жалудка ў прыватную ўласнасць. Частая змена ўладальнікаў і нявызначаны статус населенага пункта, які знаходзіўся па сутнасці пад падвойным кіраваннем дзяржавы і шляхецкіх родаў, абцяжарваў развіццё Жалудка. Толькі з 1680 г. Жалудок становіцца прыватным валоданнем, але частая змена гаспадароў – Францкевічаў Радзівінскіх, Тызенгаўзаў, Урускіх і Святаполк Чацьвярцінскіх – не спрыяла яго развіццю.

У выніку, аж да пачатку XX ст. у мястэчку не вялося шырокае будаўніцтва, адсутнічалі вучэбныя і дабрачынныя ўстановы. Ні адзін з уладальнікаў Жалудка не паспрабаваў надзяліць мястэчка магдэбургскім правам, што дазволіла б пашырыць гандаль, атрымаць самакіраванне і ўласны герб.

Пры гэтым патэнцыйна Жалудок быў адным з найбольш перспектыўных паселішчаў у Прынёманні. У 1830 г. у памешчыцкім мястэчку Жалудок пражывала 349 чалавек [18, арк.6–14]. У 1833 г. насельніцтва Жалудка складала 395 чалавек, у тым ліку 5 чалавек купцоў 3-й гільдыі. У мястэчку было 17 каменных і 24 драўляных хаты, 2 крамы і 7 піцейных хатаў [19, арк.10 адв.–11]. У 1860 г. у Жалудку было 88 хатаў і 581 жыхар. Вандроўнік Эдвард Хлапіцкі ў выдадзеных у 1863 г. дарожных запісках адзначаў, што Жалудок і наваколле вельмі прыгожыя, усе землі апрацаваныя, вёскі ахайныя. У XIX–пачатку XX ст. Жалудок з'яўляўся цэнтрам воласці Лідскага павета. У 1876 г. у Жалудоцкай воласці было 26 паселішчаў, 328 двароў і 3 764 селяніна абодвух полаў. Каля 13% тэрыторыі воласці складалі лясы. У 1876 г. у Жалудку пражывала 996 чалавек, у 1889 г. – 1 299, у 1897 г. – 1 860, у 1909 г. – 1 969 жыхароў. У другой палове XIX–пачатку XX ст. у Жалудку ў дзень “*Спасання Святога Духа*” праходзілі вядомыя ўсёй Беларусі конскія кірмашы. Па справаздачах царскіх службоўцаў іх абарачэнне дасягала 20 000. рублёў [5, s.231; 16, с.110]¹⁵. З 1908 г. у мястэчку было адчынена Таварыства дробнага крэдыту – першая банкаўская ўстанова на тэрыторыі Шчучынскага раёна.

Значны адсотак насельніцтва мястэчка Жалудок складалі жыды. У канцы XVIII ст. мясцовая жыдоўская абшчына налічвала 287 чалавек, якія плацілі падушны падатак, г.зн. рэальна ў мястэчку пражывала каля 600 жыдоў. У 1832 г. жыдоўскі кагал у Жалудку налічваў усяго 256 чалавек абодвух полаў [20, арк.5]. Сярод вядомых ураджэнцаў Жалудка жыдоўскай нацыянальнасці варта адзначыць пісьменніка Бэн Авігдара (Аўраама Льва Шалковіча), сябру французскай Акадэміі мастацтваў мастака Пінхаса Кармэна і мецэната, заснавальніка Жыдоўскага народнага банка Рабі Шмуля Левіна¹⁶. Па дадзеных польскага перапісу насельніцтва ад 30 верасня 1921 г. у мястэчку Жалудок было 274 хаты і пражывала 1 552 чалавека: 1 053 юдэя, 467 каталікоў, 31 праваслаўны і 1 лютэранін. Акрамя гэтага ў княжым фальварку Жалудок было 14 будынкаў і пражывала 242 чалавекі: 204 каталіка, 21 праваслаўны і 17 юдэяў [21, s.35].

У студзені 1940 г. савецкая ўлада змяніла тэрытарыяльна-адміністрацыйнае дзяленне Заходняй Беларусі. Жалудок стаў гарадскім пасёлкам і цэнтрам аднайменнага раёна. У склад раёна ўвайшло 13 сельскіх і 1 пасялковая рада. Насельніцтва раёна складала 37 266 чалавек, у тым ліку насельніцтва Жалудка – 2 436 чалавек [22, с.109–110]. Найбуйнейшым прадпрыемствам у Жалудку ў гэты час лічыўся броварны завод княгіні Чацьвярцінскай. У траўні 1945 г. насельніцтва раёна складала 34 257 чалавек, з якіх 6 905 запісаліся на выезд у Польшчу ў рамках праводзімай рэпатрыяцыі польскага насельніцтва. Жалудоцкі раён быў скасаваны 17 красавіка 1962 г., а яго тэрыторыя ўвайшла ў склад Шчучынскага, Дзятлаўскага, Лідскага і Мастоўскага раёнаў.

У пачатку Вялікай Айчыннай вайны 27 чэрвеня 1941 г. Жалудок цалкам згарэў. Ацалела толькі адная вуліца – Арлянская, дзе фашысты арганізавалі гета. У ноч з 23 на 24 траўня 1943 г. партызанскім атрадам у 120 чалавек на чале з Б.А.Булатам быў разгромлены

¹⁵ Часцей за ўсё абарачэнне жалудоцкіх ярмаркаў складала ад 5 000 да 12 000 рублёў.

¹⁶ Паводле дадзеных Якава Мазові.

жалудоцкі гарнізон. Гэта была адна з першых буйных і паспяховых акцый партызанаў, якая сарвала нямецкія харчовыя пастаўкі ў Жалудоцкім раёне, а за галаву партызанскага камандзіра фашысты прызначылі ўзнагароду ў 75 000. марак і 40 га землі [15, с.211].

Сярод вядомых ураджэнцаў Жалудка неабходна адзначыць аднаго з вайсковых кіраўнікоў паўстання Кастуся Каліноўскага на Гарадзеншчыне ў 1863–1864 г. Валерыя Ёрублеўскага (1836–1907 г.), стаўшага пазней генералам Парыжскай камуны 1871 г. і ўдзельнікам камуністычнага руху, знаёмага з К.Марксам, Ф.Энгельсам, П.Лаўровым [15, с.107–110].

Прыведзеныя гістарычныя дадзеныя дазваляюць сцвярджаць, што Жалудок з’яўляецца адным з найстарэйшых беларускіх населеных пунктаў, з багатай гісторыяй, які ў сілу неспрыяльнага збегу акалічнасцяў ніколі не меў свайго герба. Улічваючы кароткачасовасць валодання Жалудком з боку сямі шляхецкіх родаў наўрад ці пры распрацоўцы герба Жалудка мэтазгодна абапірацца толькі на шляхецкую геральдыку.

У дадзеным кантэксце прапаноўваецца наступны герб Жалудка: *поле тарчы чырвонае, падзеленае па дыяганалі справа налева зверху ўніз сіняй паласой, у верхнім левым куце тарчы чорная галава буйвала, у ніжнім правым куце – залатая падкова.*

Чырвоны колер поля сімвалізуе сем шляхецкіх родаў і шматлікіх ваяроў-баяраў, звязаных з Жалудком. Чырвоны колер быў найболей распаўсюджаны ў шляхецкіх гербах, сведчачы аб вайсковым рамястве іх уладальнікаў. Акрамя гэтага чырвоны колер поля служыць напамінкам аб страхах і гераічнасці мясцовых жыхароў у гады Вялікай Айчыннай вайны, а таксама адзначае нараджэнне ў населеным пункце аднаго з лідэраў камуністычнага руху Валерыя Ёрублеўскага.

Сіняя паласа, што дзеліць па дыяганалі тарчу, сімвалізуе Нёман, які праз стагоддзі падзяляў на дзве паловы зямлі “Жалудскаго ключа” – вялікага зямельнага валодання, цэнтрам якога быў Жалудок. Дыяганальны падзел поля тарчы рачным струменем сустракаецца ў беларускіх гарадскіх гербах Вілейкі і Парэчча [23, с.132, 212]. Сіні колер, больш распаўсюджаны ў гарадскіх гербах, паказвае на гістарычную аснову сучаснага гарадскога пасёлка – мястэчка Жалудок. Акрамя гэтага сіні колер – колер яснага неба, у алегарычнай форме паказвае на іншага вядомага выхадца Жалудка – навукоўца-арнітолага Канстанціна Тызенгаўза, які шмат зрабіў для вывучэння птушыных насельнікаў Беларусі і Ўсходняй Еўропы.

Герб “Буйвал” роду Тызенгаўзаў.

Чорная галава буйвала, запазычаная з гербу Тызенгаўзаў, якія валодалі Жалудком даўжэй усіх іншых шляхецкіх родаў (каля 200 гадоў у XVIII–XIX ст.), нагадвае аб сувязі гісторыі гарадскога пасёлка з гэтым еўрапейскім арыстакратычным родам (вядомыя Тызенгаўзы нямецкія, польскія, прыбалтыйскія – прызнаныя ў Расійскай імперыі). Тым больш, што парэшткі шматлікіх Тызенгаўзаў па гэты

дзень спачываюць у мясцовым касцёле. Галава зубра або лася сустракаецца ў гарадскіх гербах Васількава, Драгічына на Бузе і Кнышына [23, с.128, 157, 172]. Адзінай “інавацыяй” з’яўляецца выкарыстанне галавы буйвала, а не звычайнага зубра, але гэта адпавядае гістарычнай традыцыі – гербу Тызенгаўзаў

Залатая падкова сімвалізуе камерцыйныя поспехі мястэчка Жалудок XIX–пачатку XX ст. Найболей прыкметнымі сярод іх былі конскія кірмашы. Залаты колер адсылае да першых банкаўскіх устаноў на тэрыторыі Шчучынскага раёна, заснаваным у Жалудку. Як варыянт магчымых сем цвікоў у падкове, якія будуць пазначаць сем шляхецкіх родаў, якія валодалі Жалудком з XVI ст. Падкова сустракаецца ў гербе Кузьніцы [23, с.180].

Уяўляецца, што прапанаваны варыянт герба гарадскога пасёлка Жалудок будзе адлюстроўваць асноўныя вехі і асаблівасці яго гісторыі і адпавядаць традыцыям беларускай гарадской геральдыкі.

Літаратура і крыніцы:

1. Побаль Л.Д. Скарб рымскіх манет з Жалудка.// Шчучыншчына: мінулае і сучаснасць: Мат-лы навукова-практычнай краязнаўчай канферэнцыі.– Ліда: Лідская друкарня, 1997.– С.42–45.
2. Die littauischen Wegeberichte.// Scriptorum Rerum Prussicarum.– Leipzig, 1863.– Т.2.– С.662–711.
3. Łowmiański H. Studja nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego.– Poznań, 1983.– 579 s.
4. Lietuvos Metrika. 8-я книга записей (1499–1514).– Vilnius, 1995.– 708 s.
5. Rouba N. Przewodnik po Litwie i Białejrusi.– Gdańsk, 1995.
6. Aleksandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek na Białorusi i Litwie do połowy XVII w.// Acta Baltica-Slawica.– 1970.– Т.VII.
7. Lietuvos Metrika. 6-я книга судебных дел (1528–1547).– Vilnius, 1995.– 488 s.
8. Lietuvos Metrika. 11-я книга записей (1518–1523).– Vilnius, 1997.– 228 s.
9. Переписи войска Литовского.// РИБ. Литовская Метрика. Отд.1. Часть 3.– Петроград, 1915.– Т.XXXIII.– 1378 с.
10. Święcki T. Historyczne pamiątki znamenitych rodzin i osób dawnej Polski.– Warszawa, 1858.– Т.1.– 417 s.
11. Aftanasy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo Wileńskie.– Wrocław–Warszawa–Kraków, 1993.– Т.4.
12. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.– Warszawa, 1989.– 372 s.
13. Niesiecki K. Herbarz polski.– Lipsk, 1842.– Т.IX.– 468 s.
14. Госцеў А., Майсяёнак А., Нарбут А. Радавы склеп Тызенгаўзаў у Жалудку.// Шчучыншчына: мінулае і сучаснасць: Мат-лы навукова-практычнай краязнаўчай канферэнцыі.– Ліда: Лідская друкарня, 1997.– С.131–134.
15. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Шчучынскага раёна.– Мн.: БелЭн, 2001.
16. Памятная книжка Виленской губернии на 1891 г.– Вильно, 1890.
17. Крень И.П., Мараш Я.Н. Щучин: историко-экономический очерк.– Мн.: Польша, 1989.
18. НГАБ у Горадні, ф.1, воп.27, спр.407.
19. НГАБ у Горадні, ф.1, воп.27, спр.252.
20. НГАБ у Горадні, ф.1, воп.27, спр.90.
21. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej.– Warszawa, 1923.– Т.VII.– Cz.I.
22. Материалы районирования западных областей Белоруссии.– Мн.: Изд-во ЦК КП(б)Б, 1940.
23. Цітоў А. Геральдыка Беларускіх местаў.– Мн.: Польша, 1998.– 287 с.

Сяргей Данскіх (Горадня).

КРЫНІЦЫ.

Тэстамент Юрыя Петрашкавіча Валадковіча ад 11 верасня 1545 г.

На сённяшні дзень налічваецца цэлы шэраг разнастайных даследаванняў прысвечаных такому цікаваму і інфарматыўнаму віду крыніц як тэстамент. У працах была звернута ўвага на дыпламатыку дакумента, біяграфічныя дадзеныя, уплыў веравызнання, гендэрнай прыналежанасці на змест дакумента, цырымоніі пахавання, маёмасныя распараджэнні, унутрысямейныя адносіны і інш. [1–11]. Не менш важны накірунак – гэта друк тэстаментаў. Некаторая іх частка была надрукавана ў розных зборніках дакументаў у XIX–пачатку XX ст. [12–14] Пэўны прагрэс у друкаванні тэстаментаў назіраецца ў апошнія дзесяцігоддзі, калі сталі з’яўляцца ў свет як кнігі, так і публікацыі асобных дакументаў [15–18]. Гэта дало магчымасць увесці ў навуковае абарачэнне новую інфармацыю па вядомым родам і асобам.

Тэстамент Юрыя Петрашкавіча Валадковіча не з’яўляецца новым для навуковага кола. Ён быў надрукаваны ў 1906 г. [19, с.27–28]. Аб ім была змешчана кароткая анатацыя ў “Каталогу пергамінаў” аддзелу рукапісаў Бібліятэкі Літоўскай Акадэміі навук [20, с.191]. Але аналізу дыпламатычнай структуры дакумента і яго зместу не было праведзена. Хоць дакумент адносіцца да рэдкіх, бо не так шмат арыгіналаў тэстаментаў за першую палову XVI ст. захавалася.

Месца захавання і знешняе апісанне тэстаменту. Раней тэстамент захоўваўся ў Віленскай публічнай бібліятэцы. Пасля значная частка яе калекцыі перайшла ў Аддзел рукапісаў Бібліятэкі Літоўскай Акадэміі навук (Lietuvos mokslų akademijos Bibliotekas rankraščių skyrius). Зараз дакумент знаходзіцца ў фондзе пергамінаў [21, f.1–554]. Тэстамент

напісаны на пергаміне памерам 295x342 мм. Да яго некалі былі прымацаваны пяць віслых пячатак, з іх тры захаваліся, а дзеве – страчаны. Захаваныя пячаткі амаль не бачны. Мова тэксту – старабеларуская. На адвароце дакумента пазней былі зроблены два надпісы на польскай мове пра змест тэстамента. Там жа ёсць наліпка “*Рукописное отделение виленской публичной библиотеки В1–554*”. Алоўкам напісана лічба “32”.

Фармуляр тэстаменту. Фармуляр тэстаменту Ю.Валадковіча складаецца з элементаў уласцівых класічнаму ўзору. Пачынаецца ён з *інвакацыі*. Але рэлігійная частка падзелена на дзеве. Зварот да Бога знаходзіцца ў пачатку, а амаль напрыканцы змешчаны словы пра клопат аб душы, якая давяраецца Богу. Сынам Пятру і Яну даручана памінаць душу бацькі і продкаў. Groшы на ўспамін яны павінны былі выдаткоўваць са сваіх маёнткаў. Жонка Ганна была абавязана заплаціць касцёлу 100 копаў літоўскіх грошаў, але якому касцёлу – не адзначана. Гэтае распараджэнне паказвае веравызнанне Ю.Валадковіча. У тэстаментах гэтага перыяду падобная інфармацыя сустракаецца рэдка. Таксама тут адсутнічае распараджэнне пра месца пахаванне цела, бо ў падобных тагачасных дакументах аб гэтым яшчэ не турбаваліся. Аб гэтым сталі пісаць прыкладна з другой паловы XVI ст.

Інтытуляцыя прадстаўляе асобу, якая пісала дакумент, а менавіта – Юрыя Петрашковіча Валадковіча. Тут пазначаны імя, імя па-бацьку, прозвішча¹⁷, без вызначэння мясцовасці, дзе ён жыў. Абставіны напісання дакумента (*нарацыя*) – хвароба. Гэтая прычына найбольш часта прымушала людзей складаць тэстамент.

Асноўная частка дакумента (*дыспазіцыя*) даволі змястоўная. Яна ўтрымлівае звесткі пра маёмасць, парадак яе перадачы, сям’ю Ю.Валадковіча, яго сваякоў і сваякоў жонкі, апеку. Яго дзед валодаў маёнткамі Завелле, Станькава (Менскі павет), Жупраны (Ашмянскі павет). Пасля яго смерці Пятрашка атрымаў Завелле і Жупраны, якія пасля прайшлі Юрыю, а брат яго бацькі Станька атрымаў Станькава. На гэтай маёмасці было запісана вена жонцы Станькі Малгарыце ў памеры 300 копаў літоўскіх грошаў. Калі дзядзька памёр, то як бліжэйшы сваяк, Юры выкупіў маёнтак у Малгарыты. Заканадаўствам дазвалялася выкупіць маёмасць ад удавы, калі яна выходзіла замуж другі раз (Статут ВКЛ 1529 г. Раздзел 4. Артыкул 6). Пры адсутнасці нашчадкаў права на выкуп маёмасці мелі бліжэйшыя сваякі, у дадзеным выпадку – пляменнік. Такім чынам, Станькава перайшло да Юрыя. На момант напісання тэстаменту ён валодаў маёнткамі Станькава, Завелле і Жупраны, а таксама даннікамі, што былі куплены на Русі.

З іншых дакументаў вядома, што Ю.Валадковіч набыў людзей з іх землямі і лес Іжскі ў Івана Сестранцовіча і яго жонкі Ганны Бярнартоўны (1526 г.), непахожага чалавека ў Яна Станкевіча (1528 г.), чалавека ў Адама Бартковіча (1528 г.), сенажаць на Іжы ў Станіслава Андрушковіча (1529 г.), рыбныя ловы на возеры Свір у князя Войцаха Свірскага і яго жонкі Зоф’і (1532 г.) [20, с.118, 125, 128, 137, 143; 22–26].

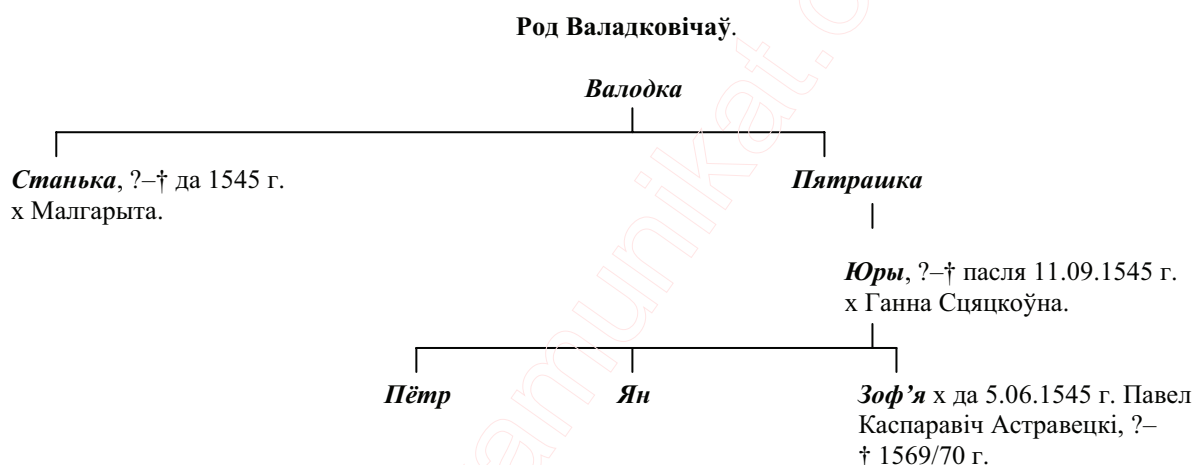
Маёнткі былі размеркаваны наступным чынам. Сыны Пётр і Ян атрымалі Станькава і Завелле, якія былі раўназначныя па памерах. Жонцы было запісана вена на 1/3 частцы ад усіх уладанняў на Жупранах у 300 копаў. Яна не мела права выдаляць ад валодання Жупранамі сыноў, толькі запісаць вена лепшаму з іх, на яе выбар. Так як дзеці былі непаўналетнія на той час, то ім былі прызначаны апякуны – Войцах і Ян Сцяцковічы, браты жонкі. Звычайна на гэтую ролю прызначаліся сваякі па мужчынскай лініі, але яны памерлі, таму выбар быў зроблены на карысць сваякоў жонкі.

Пра дачку Зоф’і ў тэстаменте нічога не ўзгадваецца. Яна была выдадзена замуж да 15 чэрвеня 1545 г. Пад гэтай датай быў выданы вяноўны запіс яе мужа Паўла Каспаравіча Астравецкага (?–1569/70 г.), які пазней займаў шэраг пасадаў: ашмянскі харужы ў 1555 г., віленскі суддзя ў 1566 г., маршалак ВКЛ у 1566 г., ашмянскі маршалак [27, s.227]. Вяноўны запіс быў складзены за тры месяцы да напісання тэстаменту Ю.Валадковіча. У дакуменце адзначана, што за атрыманы пасаг 200 копаў літоўскіх грошаў жонцы было прызначана вена ў памеры 400 копаў на маёнтках Астравец, Вярбушкі і Трэцінішкі [28, f.1–552]. Паводле Статута ВКЛ 1529 г. дзяўчына мела права на пасаг (Раздзел 4. Артыкул 7). Але пасля яго

¹⁷ Валадковіч – гэта не прозвішча, а імя па дзеду, якога звалі Валодка (заўвага – Рэд.).

атрымання яна ўжо не магла прэтэндаваць на спадчыну, асабліва, калі ў сям'і былі сыны, бо яны былі спадчыннікамі айчызны першай чаргі (Статут ВКЛ 1529 г. Раздзел 3. Артыкул 9). Так як Зоф'я ўжо была выпасажана і атрымала сваю долю ад бацькоўскай спадчыны, то зразумела, чаму яна не згадваецца ў тэстаменце.

Дзякуючы падрабязнаму апісанню парадку спадкаемства атрымалася аднавіць сваяцкія сувязі Ю.Валадковіча і звесці іх у генеалагічную табліцу. Імя па-бацьку дзядзькі Станькі не было прыведзена, таму імя дзеда Юрыя засталася невядомым¹⁸. Пра жонку Станькі Малгарыту стала вядома праз выкуп Станькава. Імя яго брата Пятрашкі было ўзятае ад імя па-бацьку Юрыя. Такім чынам атрымалася аднавіць галіну Ю.Валадковіча. Пра сваю сям'ю ён прывёў даволі поўныя звесткі: жонка Ганна Сцяцкоўна, дзеці Пётр і Ян. Адзіны недахоп у тым, што не падаецца іх узрост. Інфармацыя пра дачку Зоф'ю і яе шлюб была ўзята з іншай крыніцы. Пра сям'ю Ганны вядома, што ў яе былі браты Войцах і Ян. Іх прозвішча канчаткова не сфармавалася, і Сцяцковічамі яны зваліся па бацьку. Прыведзеныя звесткі няпоўныя. Цалкам верагодна, што дзед Ю.Валадковіча мог мець яшчэ дзяцей, ды і аўтар тэстамента мог быць не адзіным сынам у Пятрашкі, таксама як і яго жонка Ганна магла мець сястру. Акрамя таго ў дакуменце не фігуруе маці Юрыя і маці яго жонкі Ганны. Уся вядомая нам інфармацыя прыведзена ў табліцы.

У *карабарацыі* прыведзены звесткі аб пячатцы Ю.Валадковіча і пячатках сведкаў: віленскага і пазнанскага каноніка, салечніцкага і войстамскага плябана Андрэя Надбора, Мікалая Давікшэвіча, ашмянскага харужага Фларыяна Дабковіча, Яна Стрэжкоўскага. Прысутнасць ксяндза пры напісанні тэстамента невыпадковая. Хутчэй за ўсё напярэдні ён спавядаў Ю.Валадковіча. Астатнія тры сведкі належалі да шляхецкага саслоўя, сярод іх толькі Ф.Дабковіч займаў урад. Ён фігуруе ў запісах Метрыкі ВКЛ (1542 г.) [29, с.206].

Канчатковы пратакол утрымлівае *datum*: дату напісання дакумента – 11 верасня 1545 г. і месца Войстам (Ашмянскі павет). Дакумент быў складзены не ў сваіх маёнтках. Так, як абставінай напісання тэстаменту была хвароба, то, верагодна, дзе яна напаткала Ю.Валадковіча, там ён і вымушаны быў напісаць дакумент. Подпісаў сведак няма, але захаваліся тры пячаткі, што паказвае аб наяўнасці *субскрыпцыі*.

Тэстамент Юрыя Пятрашківа Валадковіча мае ўсе элементы класічнага фармуляру. Яго асабліваць гэта – нвакацыя, якая падзелена на дзве часткі і змешчана ў пачатку і ў канцы дакумента. У пазнейшых тэстаментах яна знаходзілася ў пачатку і не разрываўся [11, с.97]. Дакумент складзены ў адпаведнасці з заканадаўствам ВКЛ у прысутнасці чатырох годных сведак (Статут ВКЛ 1529 г. Раздзел 5. Артыкул 14–16). Усе зробленыя распараджэнні адносна маёмасці добра ілюструюць дзейнасць Статута ВКЛ 1529 г. на практыцы. Сыны, як асноўныя спадчыннікі, атрымалі роўныя часткі бацькоўскай маёмасці. Жонцы было запісана вена роўна на 1/3 маёмасці. Гэта лёгка прасочваецца, калі агульная колькасць маёнткаў

¹⁸ Гл. заўвагу 18.

складала тры. Акрамя таго, як здзейснены факт, прадстаўлены выкуп маёнтка дзядзькі, на якім ён запісаў вена сваёй жонцы, што не так часта можна прасачыць у крыніцах. Ю.Валадковіч узорна выканаў свае абавязкі як муж і бацька. Жонка засталася на забеспячэнні, сыны атрымалі спадчыну, а дачка – пасаг.

Не засталіся без увагі і справы рэлігійныя. Душа прызначалася Богу, а клопат пра яе – нашчадкам. А для большай упэўненасці надаваліся ахвяраванні на карысць касцёла. Для тагачасных тэстаментаў гэта хутчэй рэдкасць, чым тыповое распараджэнне. На наяўнасць гэтага пункту магла паўплываць прысутнасць ксяндза Андрэя Надбора.

Тэстамент Юрыя Петрашкавіча Валадковіча з’яўляецца добрай крыніцай па вывучэнню розных аспектаў жыцця сярэдняй шляхты сярэдзіны XVI ст. Ён ілюструе выкананне заканадаўчых нормаў у жыцці, парадак спадкаемства ў сям’і. Таксама ў ім прадстаўлены звесткі па генеалогіі і сямейным адносінам. Дакумент дае магчымасць вывучаць не толькі яго змястоўную частку, але і яго дыпламатычную структуру. Гэта дазваляе прасачыць працэс фарміравання фармуляру на працягу XVI ст. Такім чынам, дадзены дакумент – гэта шматгранная крыніца, якая пры розных метадах даследавання дае разнастайную інфармацыю.

Пры транслітарацыі тэкстаў у аснову пакладзены прынцып палітарнай іх перадачы. Разам з тым тэксты адаптаваныя сучасным алфавітам. Графічнае абазначэнне літараў, што выйшлі з ужытку, заменена сучасным. Тэксты падзелены на словы і сказы, цітлы раскрытыя, вынасныя літары і склады ўстаўлены ў радок і пададзеныя курсівам. Падкрэсленні захаваны. Прапушчаныя літары ў словах пад цітламі адноўлены з улікам асаблівасцяў правапісу старабеларускай мовы і заключаныя ў круглыя дужкі. Устаўкі ад аўтара ўзятыя ў квадратныя дужкі і агаворваюцца ў палеаграфічных падрадкавых заўвагах. Цвёрды знак захаваны ўсюды. Дыграф “кз” захаваны. Загалоўная літара адзначана тлустым шрыфтам. Сканчэнне радка пазначана крэскай “/”. У квадратных дужках адзначаны нумар наступнага аркуша. У даце літары заменены на лічбы.

Тэкст:

[1] Во имя о(т)ца и сына и святого духа амен. Я Юрий Петрашкович Володковича з допущен(я) Божского будучи / у хоробе моей то есми добре вбачил и врозумел иж неть певнейшого над смерть а непевнейшого одно час сме / ртный и будучи в доброй памяти и в супольном розуме ни от кого не намовень а ни принужон леч сам / по свое доброй воли пишу сей мой тастаментъ и росписую и розделяю вси имениа свои и вес статок / и вес статокъ мой што по моей голове маеться достати жоне моей Ганне Стецковне и сыномъ моимъ / Петру а Яну. На первой две доли отчизны моее то есть имене Завелское а другое Станковское / которое есми окупил по смерти брата отца моего а дядка своего небожчика Станка у трех соть копах / грошей у жоны его у дядиное свое у Малкожаты¹⁹ у вене што был небожчик муж ее Станко дядко мой ей на том имени вена отписал / иноя отписую сыном моим Петру а Яну тое имене мое Завелское отчизное и другое Станковское так доброе / як и тое отчизное Завелское тые обадва дворы з будованем и с челядю неволною и стадо с вепрее и с пашнею / дворною з сеножатми з боры з лесы з гаи з речками з озеры з ставы з слугами путными и з людми тяглыми и з данники отчизными в тых именях и на Руси и кож зо землею оромою и не оромою з боры с озеры и з сеножатми и з людми купле/ными и закупными и з их землями и со всякими доходы ку тым именем прислухаючими и з данники отчизными / тут в Литве и на Руси со всим так як ся тые именя в себе мают ничего от них не отдаляют по тому як я сам на себе держал. А што ся дотычет третее доли отчизны моее то есть дворъ Жупранский тот записую в трех сот копах / грошей жене моей Ганне Стецковне со всим будованем и с челядю неволною зь стадом с вирепеми и з землею оромою / и не оромою з сеножатми з боры з лесы з гаи з реками зь ставы и з людми купленными и закупными и зь их землями и з данники / штом купил на Руси

¹⁹ Дапісана зверху.

и со всякими доходы ку тому имену Жупранскому прислухаючими и з речми маетности / моее рухомыми и нерухомыми со всим так як ся тое имене в себе мает ничего от него не отдаляючи и мает жона моя / Ганна тот двор мои Жупранский по моей голове держат со всим по тому як и я держал. А душу мою и пред/ков моих мает со всех именей так с тых двух дворов которые есми сыном отписал и с той третью двора Жупранского / ей отписаного мает поминати. А если бы с(ы)ны в том ся не згодили а бо який ростыркь чинили а матки по/слушны не были и но сами мают душу мою и пред/ков моих поминати с тых двух дворов им отписаных. А жона моя / Ганна с того двора Жупранского ей отписаного мает поминати душу мою и предков моих и не мает того имения / ей отписаного никому ничего отписывати а ни от с(ы)нов моих отдаливати одно по своем животае с(ы)ну который / лепший будет тому мает заставити. Отписую теж на кось[те]ль сто коп грошей которые пенязи всю сто коп грошей мает / жона моя Ганна по моей души на косьтель отдати. А затым душу мою полежаю Пану Богу а жону и с(ы)ны мои / заставую и даю в опеку и оборону шурьи моей пану Войтеху а пану Яну Стецковичам а на твердост тое моего / тастаменту привесил есми к нему печат свою а при том были люди добрые к(се)нзь Андрей Надбор кановник познан/ский и виленский плебан солечнецкый и воистомский пан Миколай Довикшевич пан Флориян Добкович хоружий/и ошменский а пан Ян Стрежковский и для лепшее сведомя их м(и)л(ости) и свои печати приложили к тому тастаменту моему. / П(иса)н на Войстоми под лет(а) Бож(его) нар(о)ж(енья) 1545 м(есе)ца сен(тебра) 11 ин(дикт) 5.

Літаратура і крыніцы:

1. Hedemann O. Testamenty Brasławsko-dziśnieńskie XVII–XVIII wieku jako źródło historyczne.– Wilno, 1935.
2. Aleksandrowicz-Szmulikowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów.– Warszawa, 1995.
3. Гордеев М.Ю. Формуляр записей-тестаментов в полоцких магистратских книгах 2-й пол. XVII в.// Межславянские взаимоотношения и связи. Средние века – раннее Новое время.– М., 1999.– С.38–41.
4. Гардзеў М.Ю. Запісы-тэстаменты полацкіх мяшчан часоў вайны 1654–1667 гг. як пісьмовыя гістарычныя крыніцы.// Гісторыя Беларусі: новае ў даследаванні і выкладанні: Мат-лы Рэсп. навук.-практ. канф., Менск, 27 сакавіка 1999 г.: У 2 ч.– Мн., 1999.– Ч.2.– С.39–42.
5. Гардзеў М.Ю. Новыя звесткі да біяграфіі Сімяона Полацкага.// Кантакты і дыялогі.– 1998.– №7–8.– С.54–56.
6. Гардзеў М.Ю. Новы дакумент да біяграфіі Сімяона Полацкага.// Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта ім. А.А.Куляшова.– 1999.– №1.– С.60–67.
7. Гордеев М.Ю. Новые данные к биографии Симеона Полоцкого: завещание матери просветителя.// Славяноведение.– 1999.– №2.– С.37–47.
8. Гардзеў М.Ю. Матэрыяльнае становішча сям’і Сімяона Полацкага.// Симеон Полоцкий: мировоззрение, общественно-политическая и литературная деятельность. Мат-лы Международной научной конференции.– Полоцк, 1999.– С.53–57.
9. Гардзеў М.Ю. Сімяон Полацкі: сям’я і роднасныя сувязі.// Штогоднік Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. 1999.– Мн., 1999.– С. 40–47.
10. Гардзеў М.Ю. Тэстамент маці Сімяона Полацкага.// Беларускі горад у часе і прасторы. 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: Зборнік навуковых прац.– Наваполацк, 2001.– С.87–97.
11. Сліж Н., Гардзеў М. Шляхецкія тэстаменты 16–пачатку 18 ст.// Гістарычны альманах.– Горадня, 2000.– Т.3.– С.90–110.
12. АВАК. Акты Гродненского земского суда.– Вильна, 1865.– Т.1.– С.27–29.
13. АВАК. Акты Главного Литовского трибунала.– Вильна, 1898.– Т.12.– С.541–622.
14. ИЮМ.– Витебск, 1900.– Вып.28.– С.126–129, 139–140.
15. Borkowska M. Dekret w nebeskim ferowany parlamencie.– Kraków, 1984.
16. Augustyniak U. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim księstwie Litewskim.– Warszawa, 1992.
17. Lipiński I. Testament Piotra Weryhy Massalskiego z 1561 r.// Genealogia.– 1996.– Т.8.– S.61–65.
18. Шаланда А. Радавод і герб зямлян Гарадзенскага павету Пуціўлянінаў Свяцкіх у другой палове XVI–XVIII ст.// Герольд Litherland.– Горадня, 2001.– № 1.– С.7–27.
19. Описание рукописного отдела Виленской публичной библиотеки.– Вильна, 1906.– Вып.5.– С.27–28.
20. Каталог пергаментов./ Сост Р.Ясас.– Вильнюс, 1980.
21. LMAV, rankraščių skyrius, f.1–554.
22. LMAV, rankraščių skyrius, f.1–521.
23. LMAV, rankraščių skyrius, f.1–529.
24. LMAV, rankraščių skyrius, f.1–530.
25. LMAV, rankraščių skyrius, f.1–534.

26. LMAB, rankraščių skyrius, f.1–539.
27. Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy./ Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba.– Kórnik, 1994.– 255 s.
28. LMAB, rankraščių skyrius, f.1–552.
29. Lietuvos Metrika. 6-я книга судебных дел (1528–1547).– Vilnius, 1995.– 488 s.

Наталля Сліж (Горадня).

РЭЦЭНЗІІ.

Malewski Czesław.

Rody szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiat lidzki.

Wilno, 2002.– 113 s.

Праблема свайго паходжання, атаясамлення сябе з пэўнай сацыяльнай групай была ў свой час даволі актуальная. Пасля рэвалюцыяў, войнаў, пасляваеннага адраджэння і цяжкага шляху да незалежнасці нацыянальная прыналежнасць і пошук сайго “Я” сталі не толькі спробай знайсці сваё месца ў гісторыі, але і справай гонару – гонару за свой народ, сваю Радзіму.

Так сталася, што комплекснага даследавання гісторыі шляхецкіх родаў з Лідскага павета ВКЛ пакуль няма. Таму заяўленая Чэславам Малейскім праца “Шляхецкія роды ў Літве ў XIX ст. Лідскі павет” стала першай ластаўкай па праблеме. Аўтар робіць спробу вывучэння паходжання родаў лідскай шляхты. Скрупулёзная праца ў архівах дала яму магчымасць скласці спіс родаў лідскай шляхты, лакалізаваць месцы яе рассялення, вызначыць сувязі з паасобнымі парафіямі ў Лідскім павеце. І сапраўды, парафіяльнае жыццё было тым асяроддзем, у якім ўзніклі рознага кшталту сувязі паміж шляхецкімі сем’ямі, завязваліся асабістыя кантакты.

Аўтар апрацаваў больш за 200 спраў выпісаў з хросных метрыкаў, запісаў шлюбаў і смерці з парафіяльных касцёлаў Лідскага дэканата за 1799–1900 г. Да напісання працы былі прыцягнуты не толькі даследаванні па гісторыі дробнай шляхты, генеалагічныя даведнікі, але і матэрыялы Метрыкі ВКЛ. Змястоўнай часткай з’яўляецца вопіс шляхецкіх вывадовых спраў шляхты Лідскага павета, якія захаваліся ў дакументах канцылярыі Віленскага шляхецкага “самакіравання” (LVIA, f.391). На жаль, гэтыя спісы няпоўныя. Справы, якія датычаць выводаў і былі выкарыстаны ў кнізе, маюць сваю асаблівасць – інфармацыя ў іх не заўсёды поўная і дакладная (напрыклад, адсутнічаюць звесткі пра гербы), няма ў іх старажытных дакументаў і г.д. Пры ўсёй вялікай рабоце, якую зрабіў аўтар, тут ёсць пэўныя недахопы і лакуны. Пры вызначэнні месца пражывання ён указвае маёнткі, дзе пражываў той ці іншы род, але пражыванне ў іх не заўсёды сведчыць пра валоданне імі. Напрыклад, не згадваюцца Вільканцы ў Васілішкаўскай парафіі (s.78), да якой адносіўся і непрывязаны да пэўнай парафіі маёнтак Янаўшчызна, а маёнтак Станіславава адносіцца ў сваю чаргу да маёнтку Воранава, са складу якога ён і быў вылучаны. Маёнткам Шэйбакполе Вільканцы сапраўды валодалі, але хутчэй ім належаў маёнтак Шэйбакполе-Рыбакі [1, с.99].

Вялікая мабільнасць дробнай шляхты вяла да іх частага перасялення з адной парафіі ў другую. У 1843 г. Францішак Янкоўскі ажаніўся са згоды Папы Рымскага Грыгора XVI другім шлюбом на Юліі Пазняк (шлюб адбыўся ў Васілішкаўскім касцёле), але абодва былі з розных прыходаў [2, арк.76], хаця аўтар піша пра адваротную тэндэнцыю (s.36, 61). Незразумела, чаму наваградская галіна роду Іваноўскіх аднесена да Лідскай шляхты (яны былі ўладальнікамі маёнткаў Лябёдка і Галавічполе), а прыхаджане і фундатары таго ж касцёла Мокрскія з Наваградчыны ўвогуле не увайшлі ў спіс [3, с.90, 93]. Што да месцаў сталага пражывання лідскай шляхты, то тут трэба было б скарыстаць з даволі поўных спісаў, якія захоўваюцца ў фондах Лідскага ўезднага маршалка шляхты ў НГАБ у Горадні. Напрыклад, асобныя члены сям’і маглі пражываць ў розных маёнтках. У згаданых спісах

пазначаны не толькі валоданні вотчыннымі маёнткамі, але і маёмасць жонак, валоданні асобнымі кавалкамі зямлі (што асабліва важна ў дачыненні да дробнай шляхты), падаюцца дастаткова поўныя звесткі па прызнанню ў шляхецкай годнасці і г.д. [4–6].

Ёсць пэўныя пытанні да аўтара па праблеме этнічнага паходжання лідскай шляхты. Прагляд, напрыклад, выадавай справы роду Вільканцаў герба “*Воўчая галава*” і матэрыялаў Метрыкі ВКЛ адносіць нас ў XV–XVI ст. і паказвае тутэйшае іх паходжанне, а таксама даволі цесныя роднасныя сувязі з іншымі мясцовымі родамі [1, с.97–98]. Таму трэба даволі асцярожна падыходзіць да высноў кшталту “*значная частка дробнай шляхты, паходзячай з Мазовіі і Падляшша, асела на землях Лідскага павету пасля Люблінскай уніі, купляючы землі на слабазаселеных тэрыторыях*”. Разам з тым, Чэслаў Малеўскі заслугоўвае пахвалы за спробу высвятлення каранёў лідскіх шляхецкіх родаў.

Цікавымі з’яўляюцца і дзве іншыя часткі кнігі, прысвечаныя гісторыі Лідскага павета і падзеям паўстання 1863–1864 г. на Лідчыне. Даследаванне багата ілюстравана. Змешчаны рэдкія фотаздымкі ўдзельнікаў паўстання. Кніга Чэслава Малеўскага можа служыць добрым дапаможнікам па далейшаму вывучэнню шляхецкіх родаў Лідскага павета ВКЛ.

Літаратура і крыніцы:

1. Амелька С. Вяртаючыся да вытокаў. Вільканцы.// Шчучыншчына: мінулае і сучаснасць: Мат-лы навукова-практычнай краязнаўчай канферэнцыі.– Ліда: Лідская друкарня, 1997.– С.97–105.
2. НГАБ у Горадні, ф.263, воп.2, спр.7.
3. Омелько С. По следам рода Ивановских.// Шчучыншчына: мінулае і сучаснасць: Мат-лы навукова-практычнай краязнаўчай канферэнцыі.– Ліда: Лідская друкарня, 1997.– С.90–93.
4. НГАБ у Горадні, ф.1144, воп.1, спр.1–3.
5. НГАБ у Горадні; ф.1144, воп.2, спр.1.
6. НГАБ у Горадні; ф.263, воп.1, спр.1.

Сяргей Амелька (Горадня).

ПЫТАННІ, АДКАЗЫ, КАНТАКТЫ, ІНФАРМАЦЫЯ.

Інфармацыя.

Пячатка Яна Антонія Гараіна, віленскага падкаморыя (1747–1748 г.).

Дзякуючы гасціннасці вядомага гарадзенскага краязнаўцы і калекцыянера Алеся Госцева нам удалося пазнаёміцца са штэмпелем адной цікавай шляхецкай пячаткі, што захоўваецца ў яго калекцыі.

Адбітак пячаткі Яна Гараіна,
віленскага падкаморыя
на сургучы.

Апісанне: круглая, Ø 40 мм, стрыжань для ручкі – 29 мм, жалеза. Захаванасць добрая.

Выява: на авальнай картушовай тарчы пас, выгнуты нахштальт перавернутаі літары “S”, з простым крыжам на версе, над тарчай шляхецкая карона, у кляйноце палова льва паміж дзвух трубаў (герб “*Сьрэнява*” змененая), вакол тарчы арматура з шабляў, дзідаў, сцягоў, гарматаў і трубаў, тарча стаіць на пастаменце.

Надпіс: у атоку пячаткі з пацеркавымі абадкамі па краях на польскай мове: “~ ° ° IAN HORAIN ° PODKOMORZY WILENSKI ° °”.

Род Гараінаў быў даволі вядомы ў ВКЛ. Ужо Барташ Папроцкі ў кнізе “*Гняздо цноты*” (Кракаў, 1578 г.) узгадаў іх пад польскім гербам “*Сьрэнява*” [1, f.1174]. Але, у гербоўніку Войцаха Віюка Каяловіча Гараіны (памылкова – Гараімы) адносіліся аўтарам да іншага польскага гербу “*Дружына*”: “*Павінна быць “рака” на скос у полі чырвоным без крыжы, у гелме палова льва паміж трубамі*” [2, с.47]. Падобныя разыходжанні дазваляюць думаць, што род Гараінаў спачатку ў якасці гербавых выяваў

выкарыстоўваў уласныя клейнавыя знакі, нахштальт перавернутай лацінскай літары “S”, якія ў выніку паланізацыі і натуралізацыі ператварыліся з часам у польскі шляхецкі герб “Сьрэнява” зменены. Менавіта апошні змешчаны на згаданай вышэй пячатцы Яна Гараіна, віленскага падкаморыя. Адметнасці яго ў параўнанні з польскім узорам “Сьрэнявы” фіксуюцца ў кляйноце: леў звернуты ў профіль, а не ў анфас, на трубах адсутнічаюць званочки [3, s.149].

Яна Гараіна згадвае Каспар Нясецкі, які адзначыў, што ён у 1733 г. быў падчасым і падваяводай віленскім, а таксама паслом на канвакацыйны сойм [4, s.374]. Гэта значыць, што пячатка пазнейшая. Віленскім падкаморыем ён згадваецца ад 1747–1748 г. [5, s.333; 6, s.179–180]. З 1764 г. Ян Антоні Гараін – кашталян, з 1768 г. – ваявода берасцейскі, кавалер ордэну Святога Станіслава (1765 г.). Двойчы быў жанаты, першы раз на Ганне Путкамер, другі – на Моніцы Свінцы Зялінскай. Меў чатырох сыноў: Міхала Пятра, Казімера Тадэвуша, Яна Непамуцэна і Юзафа. Памёр у 1777 г. [4, s.374–375; 5, s.333; 6, s.180].

Зыходзячы з прыведзеных звестак пячатку Яна Антонія Гараіна можна датаваць 1747–1748 г., калі ён атрымаў урад віленскага падкаморыя.

Літаратура:

1. Paprocki B. Gniazdo cnoty zkađ herby rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego y inszych Państw do tego Krolestwa należących Książąt y Panow początek swoy maia. Kraków, 1578.
2. Kojałowicz Wijuk W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium.– Kraków, 1897.– 527 s.
3. Górzyński S., Kochanowski J. Herby szlachty polskiej.– Warszawa, 1992.– 175 s.
4. Niesiecki K. Herbarz polski.– Lipsk, 1839.– Т.IV.– 518 s.
5. Boniecki A. Herbarz Polski.– Warszawa, 1904.– Т.IV.– 408 s.
6. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.– Warszawa, 1908.– Т.V.– 396 s.

Аляксей Шаланда, Сяргей Амелька.

Спіс скаротаў:

АВАК – Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею.

БГЧ – Беларускі гістарычны часопіс.

б/н – без нумару.

БЭФ – Беларусія в эпоху феодализма.

в. – вёска.

ИЮМ – Историко-юридические материалы, извлечённые из актовых книг губернии Витебской и Могилёвской, хранящихся в центральном архиве в Витебске.

м. – маёнтак.

НГАБ у Горадні – Нацыянальны гістарычны архіў у Горадні.

НГАБ у Менску – Нацыянальны гістарычны архіў у Менску.

РБ – Рэспубліка Беларусь.

РИБ – Русская историческая библиотека.

РП – Рэч Паспалітая.

ЭГБ – Энцыклапедыя гісторыі Беларусі.

ЭБ – Этнаграфія Беларусі.

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

AR – Archiwum Radziwiłłów.

AW – Atheneum Wileńskie.

BJ – Biblioteka Jagiełłowska.

BN – Biblioteka Narodowa.

BOZ – Biblioteka Ordynacji Zamojskiej.

dz. – dział.

КН – Kwartalnik historyczny.

LMAB – Lietuvos mosklų akademijos Bibliotekas = Бібліятэка Літоўскай Акадэміі навук.

LSP – Litvano-Slavica Posnaniensia.

LVIA – Lietuvos Valstybinis Istorijos Archivas = Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў.

PSB – Polski słownik biograficzny.

SŻ – Studia Źródłoznawcze.

tabl. – tablica.

Zesz. – Zeszyt.